

YÛSUF SÛRESİNİN İŞÂRİ TEFSİRİ

Nabi SABUNCU

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Saadet ALTAY

AĞRI-2022

Her hakkı saklıdır.

T.C. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

Nabi SABUNCU

YÛSUF SÛRESİ'NİN İŞÂRÎ TEFSİRİ
YÛKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Saadet ALTAY

AĞRI 2022

T.C. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY FORMU

“YÛSUF SÛRESİ’NİN İŞÂRÎ TEFSİRİ”

Dr. Öğr. Üyesi Saadet ALTAY danışmanlığında, Nabi SABUNCU tarafından hazırlanan bu çalışma, / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oyçokluğu/oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Musa TURŞAK

İmza:

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Saadet ALTAY

İmza:

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hasan HALİLOĞLU

İmza:

Yukarıdaki sonuç; Enstitü Yönetim Kurulu .../.../...tarih ve /..... nolu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Yûsuf Sûresinin İşârî Tefsiri*” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü eğitim-öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

18.05.2022

Nabi SABUNCU

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VIII
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynakları.....	1
1.2. Yûsuf Sûresinin İçeriği.....	2
İKİNCİ BÖLÜM	4
2. TEFSİR İLMİ.....	4
2.1. Tefsir İlminin Tanımı	4
2.2. Tefsir Çeşitleri	8
2.2.1. Rivayet tefsiri.....	9
2.2.2. Dirâyet tefsiri	14
2.3. Kur'an-ı Kerîm'de Kıssalar ve Önemi	40
2.3.1. Kıssa kavramının sözlük ve terim anlamı	41
2.3.2. Kur'an'da kıssa kavramı	42
2.3.3. Kıssaların çeşitleri.....	46
2.3.4. Kıssaların özellikleri	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	48
3. YÛSUF SÛRESİNİN İŞÂRÎ TEFSİRİ	48
3.1. Yûsuf Sûresi Hakkında Genel Bilgiler	48
3.2. Sûrenin İşârî Tefsiri.....	50
3.2.1. En güzel kıssa.....	53
3.2.2. Hz. Yûsuf'un rüyası	54

3.2.3.	Hz. Yûsuf'a verilen nimet.....	56
3.2.4.	Kıssadan alınacak ibretler	57
3.2.5.	Kıskançlık hastalığı.....	59
3.2.6.	Bela dile bağlıdır.....	62
3.2.7.	Hz. Yûsuf'un ayrılığı.....	63
3.2.8.	Hz. Yûsuf'un Mısır'a yolculuğu	65
3.2.9.	Hz. Yûsuf'a rüya te'vil ilmi ve peygamberliğin verilmesi	67
3.2.10.	Hz. Yûsuf'un Züleyha ile imtihan edilmesi	69
3.2.11.	Hz. Yûsuf'un gördüğü işâret.....	70
3.2.12.	Kadınların Hz. Yûsuf'un güzelliğini görmeleri	73
3.2.13.	Hz. Yûsuf'un zindana atılması.....	74
3.2.14.	Hz. Yûsuf'un gençlerin rüyasını yorumlaması	75
3.2.15.	Melik'in rüyası ve Hz. Yûsuf'un rüyayı yorumlaması	79
3.2.16.	Nefsin tanımı.....	82
3.2.17.	Hz. Yûsuf'un zindandan çıkması	83
3.2.18.	Hz. Yûsuf'un kardeşleriyle karşılaşması.....	85
3.2.19.	Hz. Yûsuf'un Allah'a tevekkülü	86
3.2.20.	Allah'ın rahmetinden ümitvar olmak	92
3.2.21.	Hz. Yûsuf'un gömleğini babasına göndermesi	94
3.2.22.	Hz. Yûsuf'un anne ve babasına kavuşması.....	96
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		102
4. SONUÇ		102
KAYNAKÇA		105

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
YÛSUF SÛRESİNİN İŞÂRÎ TEFSİRİ
Nabi SABUNCU

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Saadet ALTAY

2022, 109 Sayfa + IX

Bu çalışmada Kur'an'da “*en güzel kıssa*” olarak isimlendirilen Hz. Yusuf'un (a.s) hayatını anlatan Yûsufsûresinin işârî/tasavvufî tefsiri anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, usûlü ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde tefsir kavramının açıklaması yapılmış bölümleri ayrıntılı biçimde yazılmıştır. Ayrıca işârî tefsir hakkında bilgiler verilmiş, bu tefsir çeşidinin kaynakları, kabul şartları, delilleri ve çeşitleri ele alınmıştır. Kıssa kavramı hakkında bilgi verilerek önemine değinilmiştir. İkinci bölümde ise; Yûsuf Sûresi hakkında bilgiler verilerek âyetlerinin nedenleri ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde Yûsufsûresinin, işârî tefsir alanında yazılan ve birçok kimse tarafından temel eser olarak adlandırılan eserlerden istifadeler aktarılmıştır. Âyetlerin bilinen tefsirlerinden öte mutasavvıfların derin düşünce ve ilham neticesinde yaptıkları tefsirlere yer verilmiştir.

Sonuç kısmında ise yapılan araştırmalar neticesinde işârî tefsir hakikatine dikkat çekilerek Hz. Yûsuf'un hayatındaki işaretlerden yola çıkılıp içerdikleri derin manalara dikkat çekilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tasavvuf, İşârî Tefsir, Kıssa, YûsufSûresi, Zâhir-Bâtın.

ABSTRACT
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN UNIVERSITY
GRADUATE EDUCATION INSTITUTE
MASTER’S THESIS
ISHARI TAFSEER OF THE YUSUF SURA
Nabi SABUNCU
Thesis advisor: Dr. Assistant Prof. Saadet ALTAY
2022, 109 Pages + IX

In this study, it has been tried to be explained the ishari/mystical tafsir of the surah of Yusuf, which tells about the life of Yusuf (alayhissalam), that named as “the most beautiful parable” in the Qur’an. The study consists of an introduction and three parts. In the introduction part, information about the purpose, method and sources of the study is given.

In the first part, the term of tafsir is explained and its chapters are written in detail. In addition, information about ishari tafsir is given and the sources, acceptance conditions, proofs and types of this type of tafsir are discussed. By giving information about the concept of parable, its importance has been mentioned.

And in the second part; by giving information about the surah of Yusuf, the verses’ coming reasons are mentioned.

In the third part, the surah of Yusuf is conveyed by making use of the works written in the field of ishari tafsir and called by many people as the basic work. Apart from the known tafsirs of the severes, the tafsirs made by mystics as a result of deep thought and inspiration are included.

In the conclusion part, as a result of the researches, attention was drawn to the truth of ishari tafsir, and setting off the signs at Yusuf’s life, the attention was drawn to the deep meanings that contained.

Keywords: Mysticism, Connotative Interpretation (Ishari Tafsir), Story (Parable), The Surah of Yusuf, Apparent-Hidden (Dhâhir-Bâtin).

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsir edilmesi daha indiği ilk günlerde başlamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) tefsiri ile başlayan bu süreç daha sonraki asırlarda artarak devam etmiştir. Tefsir ilminin konusu ilahi vahiy olması münasebetiyle, farklı mezhep ve düşünce sahipleri tarafından kendi görüşlerine bir delil teşkil etmesi için sıkça telif edilmiştir. Allah (c.c) indirmiş olduğu bütün kitaplarında insanlara bilinen manaların yanında derin bir düşünme sonucu ulaşılacak gizli hakikatleri de vahyetmiştir. Son ilahi kitap olan Kur'an-ı Kerîm de bu hakikatten nasibini almıştır. Tefsir alanında çalışma yapan ilim adamları Kur'an'ın bilinen zâhirî manasının yanında yalnızca derin ilim ve kavrayış sahibi olanların ulaşabileceği gizli bir manasının da olduğunu bildirmektedirler. Tasavvuf ehli de sahip oldukları fikirleri bu gizli manaya dayanarak kuvvetlendirmişlerdir.

Bu mananın ortaya çıkması için ilim adamları İşârî tefsir adını verdikleri bir alanda çalışmalarına devam etmişlerdir. Biz de bu alanda yapılan çalışmaları inceleyerek Hz. Yûsuf'un hayatının anlatıldığı ve kendi adıyla müsemma olan sûreyi işârî olarak ele almaya çalıştık. Çalışmamızda daha önce yapılan diğer araştırmalardan farklı olarak işârî olarak sûreyi ele almaya gayret gösterdik. Bu nokta dikkate alınacak olursa bu çalışmanın yapılan diğer çalışmalardan farkı ortaya çıkacaktır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacını, usul ve kaynaklarını esas aldık. Birinci bölümde tefsir tarihine de değinerek tefsir çeşitlerini ve işârî tefsirin buradaki yerine değinmeye çalıştık. Ayrıca bu bölümde yazılan eserlerin isimleriyle beraber müelliflerine de değindik. İkinci bölümde Yûsuf sûresiyle ilgili bilgiler verip sûrenin işârî tefsirini daha önce yazılan eserlerden faydalanarak farklı yönleriyle bir araya getirdik.

Bu çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen bütün hocalarıma teşekkür ederim.

Şanlıurfa-2022

Nabi SABUNCU

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

a.s: Aleyhisselam

b. : bin

Bk.: Bakınız

c: Cilt

c.c: Celle Celaluhû

Dr.: Doktor

D.İ.A: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

D.İ.B: Diyanet İşleri Başkanlığı

F.S.M: Fatih Sultan Mehmet

Ktp. : Kütüphanesi

Md: Madde/maddesi

Öğr. : Öğretim

r.a: Radîyallahu Anh

s: Sayfa numarası

S.B.E: Sosyal Bilimler Enstitüsü

s.a.s: Sallalâhu aleyhi vesellem

T.D.V: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Trc: Tercüme eden

Üniv: Üniversitesi

Yay: Yayınlayan

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynakları

İlahi vahyin en temel özelliklerinden birisi de hiç şüphesiz aktarmış olduğu ibretli kıssalardan insanların dersler çıkararak hayatlarına tatbik etmeleri ve bu şekilde Allah'ın rızasını kazanma yolunda çaba göstermeleridir. Hiç şüphesiz Kur'an'da aktarılan kıssaların insanlar üzerinde eğitici bir etkisi vardır. İnsanların eğitilmesinin yanında, varsa ahlaki noksanlıklarının giderilmesi hususunda kıssa anlatımı ve aktarımı bir yöntem olarak benimsenmektedir. Kur'an'da birçok peygamberin yanı sıra, sâlih kimselerin ve geçmiş kavimlerin de hayatlarından bahsedilmektedir. Bu kıssaların arasında hiç şüphesiz “*en güzel kıssa*”¹olarak tanımlanan Hz. Yûsuf'un hayatı özel bir yer tutmaktadır.

Tefsir çalışmalarının başlamasıyla beraber, birçok fikrî akım ve mezhep hareketi kendi fikirlerini Kur'an'a dayandırma ihtiyacı hissetmiştir. İslâm'ın en önemli fikri ekollerinden biri olan tasavvuf da, âyetleri kendine has bir üslup kullanarak tefsir etmeye gayret göstermiştir. Bu tefsir çeşidine *İşârî tefsir* denilmektedir. Çalışmamızın amacı bu kıssanın geçtiği Yûsuf Sûresinin, işârî tefsirlerde dikkat çekilen noktalarını açıklamak ve mutasavvıfların bu konudaki fikirlerini bir araya getirmektir. Ayrıca bir diğer amacımız da sûfîlerin Kur'an yorumlama üsluplarını bu sûre özelinde aktarmaktır. Bu amaçla çalışmamızı, işârî tefsir geleneğinin temel eserlerinden yararlanarak tamamladık.

Bu alanda yazılan tefsirleri incelemeden önce, tefsir usûlü kaynaklarından istifade ederek tefsir hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bu kısımda tefsir tarihi, tefsir çeşitleri ve işârî tefsirin bu alandaki konumuna değindik. Bu alanda yazılan *Letâîfu'l-İşârâtbit-Tefsiri'l-Kur'an*, *Te'vilâtu'n-Necmiyye*, *Rûhul Meânî*, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* gibi bilinen tefsirlerle beraber *Bahrü'l-Medîd* ve *Rûhu'lBeyângibi* dilimize tercüme edilen tefsirlerden de faydalandık.

¹Yûsuf 12/3.

1.2. Yûsuf Sûresinin İçeriği

Hız. Yûsuf'un hayatının anlatıldığı, bundan dolayı bu isimle müsemma olan ve diğer iki yerde daha isminin geçtiği sûredir.²Sûrenin 3. ve 4. âyetlerinde Hız. Yûsuf'un gördüğü rüya ile başlayan sûre, babası Hız. Ya'kûb'un rüyasını kardeşlerine anlatmaması yönündeki ikazıyla devam etmektedir. 8-9. ve 10. âyetlerde ise kardeşlerinin onu bir kuyuya atmaya karar vermeleri anlatılmaktadır. 11-18. âyetler arasında ise kardeşlerinin babalarını ikna ederek Hız. Yûsuf'u alarak kuyuya atmalarını ve kanlı gömleğini babalarına getirmelerini, 19-21. âyetlerde ise kervanın O'nu kuyudan çıkarması ve Mısır'a götürüp satması haber verilmektedir. 22-31. âyetlerde ise Aziz'in karısının Hız. Yûsuf'a sahip olmak istemesi ile Mısırlı kadınların o'nu ayıplaması, 35. Âyette ise Hız. Yûsuf'un zindana atılması aktarılmaktadır. 36-42. âyetler arasında ise zindanda yaşadıkları, 43-50. âyetler arasında Melik'in rüyasını tabir etmesi, 51-53. âyetlerde Melik'in huzurunda Aziz'in karısı ve kadınların atmış oldukları iftiraları kabul ederek onu temize çıkarmaları anlatılmaktadır. 54-56. âyetler arasında ise Hız. Yûsuf'un Melik tarafından görevlendirilmesi aktarılmaktadır. 58-82. âyetler arasında ise kardeşlerinin erzak almak için Mısır'a gelmeleri, Hız. Yûsuf'un onlara diğer kardeşlerini de getirmeleri karşılığında daha cömert davranacağını, diğer kardeş geldikten sonra ise onu alıkoyduğu anlatılmaktadır. 82-86. âyetler arasında ise Hız. Ya'kûb'un iki oğlunun da kaybolmasından dolayı yaşadığı hüznü, 88-93. âyetler arasında kardeşlerinin Hız. Yûsuf'u bulmalarını ve gömleğinin gözlerinin açılması için babalarına götürmelerini konu almaktadır. 96-100. âyetlerde ise Hız. Ya'kûb'un gözünü açılması, anne ve babasının kardeşleriyle beraber Hız. Yûsuf'u ziyaret etmelerini ve sûrenin başında nakledilen rüyanın hakikatinin ortaya çıkması anlatılmaktadır.³

Bu konuyu araştırma nedenlerimizin başında hiç şüphesiz Hız. Yûsuf'un, bir insanın başına gelebilecek her türlü musibetle imtihan edildiği gelmektedir. Bu husus ise bizleri ibret ve ders alma konusunda sûreyi dikkatli bir şekilde incelemeye sevk etmektedir. Mutasavvıflar bu kıssadaki işaretlerden yola çıkarak, insanın ruhî ve kalbî halleriyle nefsinin önüne çıkarabileceği tehlikelere dikkat çekerek kulun karşılaşacağı

²Hız. Yûsuf'un isminin geçtiği diğer iki sûre; En'am 6/84 ve Mü'min 40/34.

³Sâbûnî, Muhammed Alî, *Safvetüt-Tefâsîr*, Darü'l-Sâbûnî, Kahire 1980, c:2, s.38.

sıkıntılara karşı bir teselli bulacağı ve kalbini kuvvetlendireceğini beyan etmişlerdir.⁴ Dış görünüşe ve madde âlemine daha fazla kıymet verilen bir zamanda karşılaşılan birçok konuda hemen ilk bakışta görülemeyen sırlı ve manevi bir arka planının da olabileceğini hatırlatmak istedik.

⁴el-Hasenî, İbnAcîbe, *Bahrü'l-Medîd*, (trc. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 2018, c:4, s: 395.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TEFSİR İLMİ

Kur'an-ı Kerim bütün insanlığın huzuru için Allahtarafından indirilen son ilahi kitaptır. Muhtevasının bir kısmını insanlığın ihtiyaç duyduğu emir ve yasaklar teşkil ederken diğer bir kısmını ise vahye muhatap olan insanın ve kâinatın yaratılışındaki hikmetler oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da açık bir şekilde anlatılan hakikatlerin yanında, manası açık olmayan ve insanların tam olarak anlayabilmeleri için izaha muhtaç olan kısımları da mevcuttur. Bu kısımların açıklanmasını vazife edinen ve ilk örneklerini Hz. Peygamber'in (s.a.s) verdiği⁵, daha sonraki nesillerin araştırma ve içtihatlarıyla genişleterek günümüze kadar ulaştırdığı bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Bu bölümde bu ilim dalından bahsetmeye çalışacağız.

2.1. Tefsir İlminin Tanımı

Tefsir ile ilgili bilgi vermeden önce onun tanımına bakmakta fayda görüyoruz. Hiç şüphe yok ki ilmî bir konunun iyice anlaşılması için o konuyu tanımlayan kelimelerin terim ve ıstılah manalarının bilinmesi gereklidir. Bir ilim dalının isimlendirilmesi; bu ilmin ne anlattığı, sınırlarının nerelere uzandığı ve (varsa) kendi içinde bölümlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için anahtar görevi görmektedir.

Tefsir kelimesinin kökeni hakkında yazılmış eserleri incelediğimiz zaman bu kelimenin üç farklı kökten türemiş olabileceğini görmekteyiz. Bunlardan ilki **فسر** (fesr) kelimesidir. Tefsir kelimesinin türediği ikinci kök isetaklib (dönüştürülme) yoluyla **سفر** (sefr) kelimesidir. Son olarak **التفسير** (et-Tefsiretun) kelimesinden türemiş olduğu da söylenir.⁶ Şimdi bu üç kökün ne anlama geldiğini açıklamaya çalışalım.

İlk olarak **الفسر** (el-Fesr) lügatte, tabibin hastalığı teşhis için bakmış olduğu ve hastalığın nedenini açıklayan suya denir.⁷ Bir başka görüşe göre ise **فسر** (fesr) kökünden türeyen tefsir de sözlükte “açıklamak, ortaya koymak, kelime veya sözdeki kapalılığı

⁵Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *T.D. Vîslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:425.

⁶Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D. VYayınları, Ankara 2018, s:240.

⁷İbni Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1955, c:5, s.55.

gidermek” anlamlarına gelir. İkinci olarak ise سفر (sefr) kökünden türediği ileri sürülmektedir. Bu kelime ise sözlükte “kadının başının açılması, baştaki sarığın alınmasıyla açığa çıkması” gibi manalara gelmektedir.⁸ Tefsir kelimesi, Arap dilinin genel yapısı dikkate alınacak olursa bu iki kelimedentef’il babında değişime uğrayarak meydana geldiği görüşü ağırlık kazanmaktadır.⁹ Bu mânayı destekleyen bir örnek iseFurkânsûresindeşöylecegeçmektedir:

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا

“Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı bildiririz.”¹⁰

Üçüncü ve son görüşe göre ise tefsir kelimesi التفسير (et-Tefsiretun) kökünden türemiştir. Bu kelime, “doktorun tahlil yapmada kullandığı cam tüp”manasına gelmektedir.¹¹

Tefsir kelimesinin kökeni olarak zikrettiğimiz bu üç kelimenin sözlük manalarını aktardıktan sonra, ıstılâh anlamını açıklayalım. Tefsir kelimesi, ıstılâh olarak birçok manaya gelmektedir. Kur’an, insanların okuyup anlaması ve hükümlerine uyması için Allah tarafından indirilmiştir. Bu vahye muhatap olan insanın kendi kavrama ve anlama gücü nispetinde araştırma yapması, verilen emirlerin hikmetlerini derinlemesine düşünmesi gerekir. Bu noktadan hareketle ıstılâh açısından şöyle bir tanım yapabiliriz: “Beşer gücü nispetinde Allah’ın muradına delalet etmesi bakımından Kur’an’ı kerimi araştıran bir bilim dalıdır.”¹²Bu tanıma benzer bir başka ifade ise şöyledir; “Allah’ın Kur’an-ı Kerim’deki muradını beşerin gücü oranında bulmaya yardımcı olan bir ilim dalıdır.”¹³

Diğer bir tanımda ise Kur’an’ın anlaşılması için istifade edilecek başka ilim dallarına da dikkat çekilmektedir. Kur’an’ı tam ve eksiksiz olarak anlayabilmemiz için başka ilim dallarına da ihtiyaç duymaktayız. Dili Arapça olduğu için dil biliminin inceliklerinden, derin manalarının anlaşılması ve hangi şartlarda indiğinin bilinmesi için

⁸Birişik, Abdulhamit, “Tefsir”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c:40, s:281.

⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s:240.

¹⁰Furkân 25/33.

¹¹Süyûtî, Celaleddin, *el-İtkan Fî Ulûmi’l Kur’an*, MadveYayımları, İstanbul 2016, c:2, s:445.

¹²Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu’l-İrfân*, Beka Yayınları, İstanbul 2015, c:2, s:17.

¹³Birişik, Abdulhamit, “Tefsir”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:40, s:281.

Kur'an ilimlerinden, ilk tefsiri olması açısından Hz. Peygamber'in sözlerinden, indiği asra ışık tutması açısından tarih vb. ilimlerden istifade edilmelidir. İhtiyaç duyulan bu ilim dallarına bu alanda eser veren müfessirlerin de sahip olması gerekir. Bu bilgiler ışığında tefsir ilmini şöyle tarif edebiliriz: *"Sarf, nahiv ve belagat gibi dil bilimlerinden; esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi Kur'an ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivayet ilimlerinden; mantık ve fıkıh usûlü gibi yöntem bilimlerinden yararlanılarak Kur'an'ın mânalarının açıklanmasını ve ondan hüküm çıkarılmasını öğreten ilimdir."*¹⁴

Kaynaklarımızda Kur'an'ın içerdiği manalardan bazılarının ilk bakışta anlaşılamayacağı gerçeğinden hareketle şöyle bir tanım da yapılmaktadır; *"Tefsir, anlamı kapalı olan, manası zor anlaşılan sözden ne kastedildiğini ortaya koymaktır."*¹⁵ Bu tanıma göre tefsir, daha ziyade Kur'an'ın en küçük parçası olan kelimelerin yalın ve terkip olarak veya yan yana gelerek oluşturdukları cümlelerin ne anlama geldiğini açıklamak, müşkül ve garip lafızları izah etmek, Kur'an'ı yorumlamak anlamında kullanılmaktadır.

Çalışmamızda paylaşabileceğimiz bir diğer tanım ise şöyledir: *"Tefsir; inişi, senedi, edası, lafızları, lafızlara bağlı anlamları ve hükümlerle ilgili manaları bakımından Kur'an'ın araştırma konusu yapıldığı ilimdir."*¹⁶ Tefsir ilminin genel hatlarını belirten bu tanımda, bu ilmin asıl araştırma konusunun Kur'an olduğu belirtilmektedir.

Bu tanımlardan sonra bazen tefsirin yerine de kullanılan te'vîl kelimesinin manasını da burada zikretmekte fayda görüyoruz. Te'vîl kelimesi Kur'an'ı Kerim'de değişik kalıplarda on beş yerde geçmektedir.¹⁷ Bu âyetlerde (İsrâsûresi hariç) genellikle *"açıklamak, ortaya koymak ve izah etmek"* anlamlarında kullanılır.¹⁸ Burada bu mana ile geçtiği bir âyeti zikretmekle yetinelim.

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ

¹⁴Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, Darü'l-Hadis, Beyrut 1994, c:I, 104-105.

¹⁵Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2015, s:640.

¹⁶Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c:2, s:18.

¹⁷Âl-i İmrân 3/7, Nisâ 4/59, A'râf 7/53, Yûnus 10/39, Yûsuf 12/6-21-36-37-44-45-100-101, İsrâ 17/35, Kehf 18/78-82.

¹⁸Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c:2, s:19.

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ

“Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te’vilini ancak Allah bilir.”¹⁹

İsrâsûresinde ise “netice bakımından, sonuç olarak” anlamında kullanılmaktadır.

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ölçtüğünüz vakit de tam ölçün ve doğru terazi ile tartın, bu hem hayırlı hem de sonuç olarak daha güzeldir.”²⁰

Te’vîl kelimesinin kökenine bakacak olursak bu konuda da çeşitli görüşler olduğunu görülmektedir. Bu görüşlerden ilki, **اول** kökünden türediğidir. “Geri dönmek” manasında kullanılan kelime, tef’îl babından türetilmiş olup “açıklamak ve beyan etmek” gibi manalara da gelmektedir.²¹ İkinci görüşe göre ise te’vîlucû manasında **الاول** mastarından türetilerek ortaya çıkmış bir kelimedir. Son olarak te’vîl kelimesinin, siyaset manasında olan **الايالة** mastarından da geldiği de rivayet edilmektedir.²² İstılahtaki kullanımı ise âyeti muhtemel manalarından birisine göre açıklamaktır.

Her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılsalar da bu iki kelimenin kullanıma başlanma zamanları ve manaları farklılıklar göstermektedir. Tefsir kelimesi ıstılah olarak te’vîl’den daha önce kullanılmaya başlamıştır. İslâm’ın ilk asrında tefsir ve hadisten başka ilimler ortaya çıkmadığından tefsir kelimesi bu ilimler için kullanılmaktaydı. Sadece tefsir ve hadis için kullanılan te’vil kelimesi, tercüme devrinde diğer ilimlerin ortaya çıkmasıyla beraber diğer ilimlerde de kullanılmaya başlanmıştır.²³

Yukarıda belirttiğimiz gibi “tefsir ve te’vil” kelimeleri genellikle aynı manada kullanılmaktadır. Fakat bir kısım âlimler tefsir ile te’vîl arasında fark olduğunu belirterek bu farkı şöyle tarif ederler: Anlamı dinimizin ilk kaynağı olan Kur’an ile

¹⁹Âl-i İmrân 3/7.

²⁰İsrâ 17/35.

²¹Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s:241.

²²Süyûtî, *el-İtkan Fî Ulûmi’lKur’an*, c:2, s:445.

²³Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s:241.

açıklanan ve sahih sünnetle tayin edilen bilgiye tefsir denir. Böylece âyetin mânası kendiliğinden ortaya çıktığından âyeti tefsir edenin şahsi görüşüne veya bir başka mânâaaramasına ihtiyaç kalmaz. Bu durumda mânâ olduğu şekilde kabul edilir ve belirtilen mana aşılmaz. Te'vîl'de ise ilmiyle âmil, edebî ilimlerde mahir olan bilginlerin; âyetlerdeki incelikleri bulup çıkarmaları söz konusudur. Dolayısıyla bu kişiler tarafından yapılan bir yorum meydana gelir.²⁴Bu konuyu Âlûsî'nin(ö.1270/1854) yapmış olduğu tespit ile bitirelim. Âlûsî'ye göre te'vîlîşaret yoluyla ortaya çıkarılırken tefsir ise ibareden anlaşılan manadan ibarettir.²⁵

2.2.Tefsir Çeşitleri

Tüm insanlığa yol göstermek ve yeni bir hayat nizamı sunmak için indirilen Kur'an'ın tefsirinin yapılması kolay değildir. Arzu edilen tefsir şekli hiç şüphesiz ilahi vahyin muhatabı olan insanlara bu kıymetli mesajı en güzel şekilde gösterebilendir.

Müfessirler Kur'an'ın çeşitli yönlerini ele alarak tefsirler yazmışlar, bunun neticesinde ise tefsirlerde konularına göre çeşitlilik meydana gelmiştir. Bazıları Kur'an'ın diğer sözlere üstünlüğünü ispat edebilmek için belagat çeşitlerine, meânî ve üslubuna dikkat çekmişlerdir. Bir kısım müfessirler ise sadece hüküm içeren âyetleri tefsir etmişlerdir. Yine bunun gibi birçok müfessir Kur'an'ı çeşitli yönleriyle ele alıp tefsirler yazmışlardır. Tefsirlerin sınıflandırılmasına geçmeden önce bir örnek ile bu konuyu tamamlayalım. Sahabe döneminin en büyük müfessirlerinden olan Abdullah ibni Abbas (ö. 68/687-88) tefsiri bilinebilirliği açısından dörde ayırmıştır: Kimsenin bilmekten müstağni olmadığı tefsir, Arap dilini bilmekle mümkün olan tefsir, ilimde derinleşmiş kimselerin bileceği tefsir ve Allah'tan başka kimsenin bilmesine imkân olmayan tefsir.²⁶

Tefsirler, Kur'an âyetlerini yorumlamadaki yönteme ve yaklaşım biçimine göre sınıflandırılmaya tâbi tutabileceği gibi, işledikleri konulara göre de bölümlenebilir. Genel olarak tefsirler (önceki tefsirlerin olduğu gibi nakledilmesi veya âyetlerin yorumlanması dikkate alındığında), rivâyetve dirâyet tefsirleri olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Şimdi bu kısımları açıklamaya çalışalım.

²⁴Süyûtî, *el-İtkan Fî Ulûmi'l-Kur'an*, c:2, s:446.

²⁵Âlûsî, Şehabeddin Mahmud, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Kahire 1937,c:1, s:5.

²⁶Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s:256.

2.2.1. Rivayet tefsiri

Allah'ın Kur'an'dan muradının ne olduğunu açıklar mahiyette gelen âyet, hadis ve Sahâbe sözü ile yapılan tefsire *rivayet tefsiri* denir.²⁷Bu tanıma göre bu tefsirin kaynağı bizzat Kur'an'ın kendisi, Hz. Peygamber'in (s.a.s) sözleri ve Sahâbenin yapmış olduğu nakillerden ibarettir. Bu husus dikkate alınırsa rivayet tefsirine nakli tefsir de denilebilir. Seleften nakledilmiş eserlere dayanan tefsirdir. Bu tefsir çeşidinde kaynak olarak sadece Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in (s.a.s) sünneti, sahâbe ve Sahâbeden faydalanan nesil esas alınır ve müfessir bu yollarla gelen bilgiyle yetinir. Kur'an'ı sadece bu kaynaklara dayanarak yorumlar.²⁸

Hz. Peygamber (s.a.s) ashabına Kur'an'ın manalarından zor gelen yerleri beyan etmiştir. Sahâbe de bu rivayetleri kendilerinden sonraki nesil olan tâbiinlere nakletmişlerdir. Sahâbe, Hz. Peygamber'den (s.a.s) nakillerle birlikte kendi görüş ve içtihatlarını da aktarmışlardır. Daha sonra gelen tâbiinler, döneminde Hz. Peygamber'in (s.a.s) ve ashabının tefsir haberlerine kendi fikirlerini de eklemişlerdir. Çünkü önceki asırlarda olmayan daha sonra ortaya çıkan müşkül ve kapalılıklar bulunmaktaydı. Bu sebeple bir sonraki nesle tefsir rivayetleri birikimli olarak aktarılmıştır.²⁹

Rivayet tefsirinin temel nakil kaynaklarını birer örnekle açıklayalım.

Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri

Kur'an tefsir edilirken hiç şüphesiz ilk başvurulması gereken kaynak yine kendisidir. Bazı meselelerin zamana bağlı olarak adım adım insanlara emredildiği veya yasaklandığı düşünülecek olursa bir kronolojik sıra takip edildiği anlaşılabacaktır. Yine sûreler ve âyetlerin de birbirleriyle olan münasebetleri göz önüne alındığında, bir âyette kapalı bir şekilde verilen bilginin daha sonra inen âyetlerde detaylı olarak açıklandığı görülecektir. Bu durum bize Kur'an'ın yine kendisiyle tefsir edildiğini göstermektedir. Bu tefsir çeşidi için şu örnekleri verebiliriz:

أَحَلَّتْ لَكُمْ بِهَيْمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ

²⁷Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c:2, s:28.

²⁸Birişik, Abdulhamit, Tefsir, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:40, s:285.

²⁹Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, s:525.

يُنْتَلَى “Size okunacaklar dışında kalan hayvanlar helal kılındı.”³⁰âyetinde geçen
عَلَيْكُمْ / “size okunacaklar” ifadesinin neyi kapsadığı belirtilmemiştir.

Daha sonra inen;

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ

“Size leş, kan ve domuz eti haram kılındı.”³¹âyeti hangi hayvanların haram kılındığını bizlere bildirmektedir.

Bir diğer örnek ise şöyledir:

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

“İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günden gün sakınanlar için bir rehberdir”³²âyetinde geçen “muttakîn” sıfatının kimleri kapsadığı bu âyette aktarılmamıştır. Bir sonraki âyette ise bu sınıf insanların kimler olduğu açıklanmış dolayısıyla tefsir edilmiştir.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“(Onlar) gabya iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar.”³³

Kur’an’ın sünnetle tefsiri

Kur’an’ın kendisiyle tefsirinden sonra başvuru ikinci kaynak ise ilahi vahyin kendisine indiği ve onu açıklamakla görevlendirilen Hz. Peygamberdir. Hz. Peygamber ilahi vahyi tebliğ ederken insanlar anlamadıkları hususları açıklaması için bizzat O’na başvurmuşlardır. Bu durum ise bizlere en büyük tefsir birikiminin Hz. Peygamber (s.a.s) vasıtasıyla ulaştığı hakikatini bildirmektedir. Müslümanlar, asırlardır Kur’an’ı tam anlamak için ilk olarak kendisine başvurmuşlar, burada bulunmayan açıklamalar için ise ikinci kaynak olarak sünneti delil olarak kabul etmişlerdir.³⁴

³⁰Mâide 5/1.

³¹Mâide 5/3.

³²Bakara 2/2.

³³Bakara 2/3.

³⁴İbn-i Kesîr, ed-Dürrü’n-Nesir fi’htisâri Tefsîri’l-Hâfiz İbn Kesîr, Hayat Yayınları, Ankara 2021, s:25.

Ayrıca Kur'an'ı Kerîm bizlere Hz. Peygamberin kendi hevesinden konuşmayacağını bildirerek onun sözlerinin de vahyin bir başka çeşidi olduğunu aktarmaktadır. İlgili âyette şöyle buyrulmuştur:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

*“Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.”*³⁵

Bu gerçekten yola çıkacak olursak sünnetin de sapmaz bir bilgi kaynağı olduğu gerçeğine ulaşmaktayız. Sünnetin Kur'an'ı tefsir etmesine ise şu örneği vermemiz uygun olacaktır:

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

*“Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) yedisini ve yüce Kur'an'ı verdik.”*³⁶ Burada tekrarlanan yedi âyetin hangisi olduğu sorusunun cevabını Ebû Said İbnü'l-Mualla'dan (r.a) (ö.73-74/692-93) gelen bir rivayetle öğreniyoruz. İbnü'l-Mualla (r.a) şöylebuyuruyor: *“Ben Mescidi Nebevide namaz kılıyordum. Hz. Peygamber beni çağırdı. Fakat (namazda olduğum için) icabet edemedim. Sonra yanına gelerek: “Ey Allah'ın Resûlü namaz kılıyordum (bu sebeple cevap veremedim diye özür beyan ettim).” Bana: “Allah Teâlâ kitabında: ‘Ey iman edenler, Allah ve Resûlü sizi çağırdıkları zaman hemen icabet edin’*³⁷ *buyurmuyor mu?” dedi ve arkasından ilave etti: “Sen mescitten çıkmazdan önce, sana Kur'an-ı Kerîm'in (sevabca) en büyük sûresini öğreteyim mi?” dedi ve elimden tuttu. Mescitten çıkacağı sırada ben: “Sana en büyük sûreyi öğreteceğim.” dememiş miydiniz? dedim. Bana: “O sûreElhamdülillahiRabbi'lAlemin'dir (ki namazlarda tekrar tekrar okunan) yedi âyet (es-Seb'u'l-Mesani) ve bana verilen yüce Kur'an'dır.” buyurdu.*³⁸

İkinci örneğimiz ise Ber'â bin Âzib'ten (r.a) (ö. 74/693) rivayetle bizlere ulaşan şu hadistir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar.”*³⁹âyeti kabir azabı hakkında inmiştir.

³⁵Necm 53/3-4.

³⁶Hicr 15/87.

³⁷Enfâl 8/24.

³⁸Buhârî, Kitâbut-Tefsîr, 224.

³⁹İbrâhîm 14/27.

Ölen kula “*Rabbim kim?*” diye sorulacak O da: “*Rabbim Allah, Peygamberim de Muhammed’dir. (s.a.s)*” cevabını verecektir. İşte Allah’ın: “*Allah iman edenleri, hem dünya hayatında hem de ahirette sabit kaville yerlerinde tutacaktır.*”⁴⁰ âyeti kerimesi budur.”⁴¹

Hiz. Peygamberin (s.a.s)Yâsinsûresinin 38. âyetine yapmış olduğu tefsiri son örnek olarak burada aktaralım. Ebû Zer el-Gıfârî(r.a) (ö.32/653) şöyle buyurmuştur: “Ben güneşin batışı sırasında Hiz. Peygamber ile mescide idim. Hiz. Peygamber; “*Ya Ebû Zer! Güneş nerede batır bilir misin?*” dedi. Ben; “*Allah en iyi bilendir.*” dedim. Hiz. Peygamber; “*Güneş gider ta arşın altında secde eder. İşte bu yüce Allah’ın şu kavlidir; “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir*”⁴²dedi.”⁴³

Kur’an’ın Sahâbe sözü ile tefsiri

Hiz. Peygamberle(s.a.s)beraber vahye muhatap olan tek nesil sahâbe neslidir. Bundan dolayı bu seçkin neslin Kur’an hakkında aktardıkları ve telif ettikleri çok büyük önem arz etmektedir. Sahâbe neslinin bir diğer özelliğı de âyetlerin iniş nedenlerini de yaşayarak bilmeleridir. Bu ve benzer nedenlerden dolayı Sahâbîler, Hiz. Peygamberin vefatından sonra bir öğretmen gibi İslâm coğrafyasına dağılmış ve dine yeni giren insanlara tebliğde bulunmuşlardır. Bu tebliğ vazifesi esnasında Müslümanların Kur’an ile ilgili sorularına muhatap olmuş ve sorulan âyetlerintefsirlerini yapmışlardır.

Tüm bu nedenlere istinaden Hâkim en-Nisâbûrî(ö.405/1014) *el-Müstedrek*’te şöyle demiştir: “Vahyin inişine ve sebep-i nüzûle tanık olan Sahâbenin tefsiri hükmen merfû⁴⁴ kabul edilir.”Hâkim bu şekilde genel bir ifade kullanmıştır. Bazı âlimler ise sahâbenin yorumlarının bu şekilde değerlendirilmesine, nüzûl sebebi ve benzeri,

⁴⁰İbrâhim 14/27.

⁴¹Müslim, KitâbulCenne, 73.

⁴²Yâsin 36/38.

⁴³Buhârî, Kitâbut-Tefsîr, 324.

⁴⁴Merfû‘ kelimesi sözlükte “yukarı kaldırmak, yükseltmek” anlamına gelen ref‘ masdarındanism-i mef‘ûldür. Ref‘ kelimesi erken dönemlerden beri “bir sözü, bir haberi bir kimseye nisbet etme” mânasına kullanılmaya başlanmış (Müsned, V, 153; Müslim, “İmân”, 312, “Tahâret”, 87; Abdürrezzâk es-San‘ânî, IX, 290), zamanla “bir sözü, bir haberi Resûl-i Ekrem’e nisbet etme” şeklindeki terim anlamını kazanmıştır (Müslim, “Eşribe”, 77). Merfû diye nitelenen bir rivayetin senedinin bulunup bulunmaması, sahih veya uydurma olması arasında fark yoksa da bir rivayete merfû dendiğinde onun kesinlikle Hiz. Peygamber’e aidiyeti belirtilmiş olur. Detaylı bilgi için bkz. Aydınli, Abdullah, “Merfû”, *T.D.Vİslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c:29, s:180.

içtiḥadın söz konusu olamayacağı konularla sınırlandırmış, onların bunun dışındaki yorumlarını ise *mevkuf*⁴⁵ kabul etmiştir.⁴⁶

Sahâbenin tefsirini iki örnekle açıklamaya çalışalım. Kıraat ve tefsir âlimi Kevâşî(ö.680/1281), “*Onlardan bazıları da: Ey rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! Derler*”⁴⁷ mealindeki âyeti tefsir ederken Hz. Ali’ den (r.a) (ö.40/661) şu rivayeti zikretmiştir: “Dünyadaki “hasene” den maksat; sâliha kadın, ahiretteki iyilikten maksat da hurilerdir.”⁴⁸

Bir diğer örneğimiz ise şudur; “*Ona, ‘Allah’tan kork!’ dense gururu kendisini günaha sürükler. Ona cehennem yeter! Orası ne kötü bir yataktır!*”⁴⁹ mealindeki âyeti tefsir ederken İbniMes’ud’un (r.a) (ö.32/652-53) şu rivayetine yer verir: “*Allah katında günahların en büyüğü kendisine Allah’tan kork denilen bir kulun, sen kendine bak diye karşılık vermesidir.*”⁵⁰

Kur’an’ın tâbiîn sözü ile tefsiri

Tâbiîn, Sahâbeyi Müslüman olarak gören ve Müslüman olarak ölen ikinci nesli ifade etmektedir.⁵¹ Tabiîn’in yapmış olduğu tefsirin geçerliliği hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Kabul edenlerin görüşüne göre, Tâbiîn neslinin bu bilgileri Sahâbeden aldığı bilindiğinden yapılan tefsirlerin kabul edilmesi gerektiridir. Zira TâbiînSahâbenin görüşlerini hiçbir ekleme veya çıkarma yapmadan sonrakilere nakletmişlerdir.⁵² Kabul etmeyenler ise, yapılan tefsirlerin içtiḥat ve re’y oldukları için itibar edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁵³

Tâbiîn döneminin en önemli müfessirleri ve tefsir çalışmalarında öne çıkan özellikleri şunlardır:Mücahid(ö.103/721), tefsirle ilgili rivayetleri en çok nakleden şahsiyettir. Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) yaptığı tefsirde vaaz ve irşad ön

⁴⁵ İsnadın Hz. Peygambere ulaşmadan sahâbede durması manasına gelir. Detaylı bilgi için bkz. Aydınli, Abdullah, “Mevkuf”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c:29, s:437.

⁴⁶Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, c:2, s:31.

⁴⁷ Bakara 2/201.

⁴⁸Kevâşî, Ahmed b. Yûsuf. TelhîsüTebîrati’l-Mütezekkir ve Tezkireti’l-Mütebassır. SülemaniyeKtp., Ayasofya, nr. K.90. vr. 30a.

⁴⁹ Bakara 2/206.

⁵⁰Kevâşî, Ahmed b. Yûsuf. TelhîsüTebîrati’l-Mütezekkir ve Tezkireti’l-Mütebassır, K.90. vr. 30a.

⁵¹<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/tabiiin> (T.D.V İslâm Ansiklopedisi), 07.04.2022, 00:57.

⁵²İbn-i Kesîr, *ed-Dürrü’n-Nesir fi’htisâriTefsîri’l-Hâfız İbnKesîr*, s:26.

⁵³ Detaylı bilgi için bkz. Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, c:2, s:31.

plana çıkar. Bu açıdan bazen âyetleri ilk anlaşılan anlamlarının dışında irşad ve vaaz meşrebine uygun tefsir ettiği görülür. Said b. Müseyyeb (ö. 94/713) ahkâm âyetlerine, bunların içinden de özellikle talak ile ilgili âyetlerle ilgilenmeye önem vermiştir. Atâ (ö. 114/732) hacla ilgili âyetlerde büyük bir birikime sahip olup kendisinden gelen bu konuyla ilgili rivayetlerin çokluğu bunun göstergesi kabul edilir.⁵⁴

Başlıca rivayettefsirlerişunlardır:

- a. Muhammed b. Cerir et-Taberi (ö. 310/923), *Cami 'ul-Beyân an Te'vîli 'l-Kur'an*.
- b. Ebû'l-Leys es-Semerkandî(ö. 373/983), *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*.
- c. Ebûİshâk es-Sa'lebi(ö. 427/1035),*el-Keşfve 'l-Beyân an Tefsîru 'l-Kur'an*.
- d. Ebû Muhammed el-Huseyn el-Beğavi(ö. 516/1122), *Ma'âlimu 't-Tenzîl*.
- e. İbnAtiyye el-Endelûsî(ö. 541/1147), *el-Muharreru 'l-Vecîz fî Tefsîri 'l-Kitâbi 'l-Azîz*.
- f. İbnKesîr(ö. 774/1373), *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*.
- g. Abdurrahman es-Saâlibî(ö. 875/1471), *el-Cevâhiru 'lHisân fî Tefsîru 'l-Kur'an*.
- h. Celalüddîn es-Suyûtî(ö. 911/1505), *ed-Durru 'l-Mensûr fî Tefsîri 'l-Me'sûr*.
- i. Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî(ö. 1332/1914), *Tefsîru 'l-Kâsımî, Mehâsinu 'tTe'vîl*.⁵⁵

2.2.2. Dirâyet tefsiri

Dirâyet tefsiri denilince hiç şüphesiz ilk olarak Kur'an âyetlerinin yorumlanmak suretiyle tefsir edilmesi gelmektedir. Tefsir çalışmalarının tarihi süreci dikkatle incelendiğinde ise ilk zamanlarda manası bilinmeyen kelimelerin açıklanmasından kaçınıldığı görülmektedir. Daha sonraki devirlerde ise bu kelimeleri açıklamak için nakille yetinildiği ve akıl yürüterek cevaplar verilmediği tefsirlerimizde geçmektedir. İslâm'ın geniş coğrafyalara yayılması sonucunda Kur'an'ın tam manasıyla tefsir ve te'vil edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu şekilde yapılacak olan bir tefsir çalışması için müfessirin tam donanımlı olması ve hata yapma riskine karşı çok dikkatli davranması gerekmektedir. Bu yönleme re'y tefsiri ve aklî tefsir de denilir. Bu yönleme göre müfessir, rivayet tefsirinin kaynaklarını ve yöntemini kullanmakla yetinmez; yer

⁵⁴Sabahattin Gümüş, "Muhammed b. Abdillâh b. Ali el-Hudayrî, *Tefsîru 't-Tâbiîn*", F.S.M. İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, sayı: 7 (Bahar 2016), s. 379.

⁵⁵Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s:258.

yer bu kaynakların verilerini eleştirir. Rivayetin ortaya koyduğu bilginin yetersiz kalacağı düşüncesiyle ilgili âyeti veya sûreyi yorumlamaya çalışır.⁵⁶

Dirâyet tefsiri, âlimlerin sonradan meydana getirdiği bir ilim dalı değildir. Dikkatle incelendiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) ashabını bu alanda cesaretlendirdiği ve Kur'an'da geçen kelimelerin günlük manasının dışında farklı bir şekilde de değerlendirilebileceğini söylemiştir. Hz. Peygamber Muâz bin Cebel'i (r.a) (ö.17/638) Yemen'e vali olarak göndermiştir. Muâz'ın bu görevlendirmeden sonra kadılık yaparken nasıl hüküm vereceğiyle ilgili olarak Hz. Peygamber ile aralarında geçen konuşma meşhurdur. Hz. Peygamber'in sorularına cevap veren Muâz, önce Allah'ın kitabına göre hükmedeceğini, aradığı delili Kur'an'da bulamazsa Hz. Peygamber'in sünnetini dikkate alacağını, aradığını orada da bulamazsa kendi kanaatine göre hüküm vereceğini söyleyince Hz. Peygamber memnun oldu ve *“Resûlullah'ın elçisine Resûlullah'ı hoşnut edecek şekilde cevaplar verdiren Allah'a hamdolsun.”* dedi.⁵⁷

Sahâbeden ve Tâbiîn'den birçok kimse Kur'an'ı anlamaya çalışırken kendilerine ulaşan bilgilerin yanında re'y tefsirine de başvurmuştur. Nasrûresinin tefsirini arkadaşlarına soran Hz. Ömer (r.a) (ö. 73/693) sohbete genç sahâbeİbn Abbas'ı (r.a) (ö. 68/687-88) dâhil etmiş ve onun yaptığı aklî yorumu beğenerek ona iltifat etmiştir.⁵⁸

Böyle önemli bir konuda fikir beyan edenlerin tam donanımlı olması gerektiğine konunun giriş kısmında dikkati çekmiştik. Bu donanımı oluşturan ilimler arasında dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgiler de bulunmaktadır. Bu kısımdaki tefsirler her ne kadar akıl yürütülerek yazılmışsa da kaynak olarak hadis ve sahâbe sözüne dayanmak mecburiyetindedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur; *“Kur'an'ı kendi görüşüyle tefsir eden kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.”*⁵⁹Bazı kimseler, müfessirin sahâbe veya Tâbiîn'den bir kimsenin adını anmadan yapıdığı yorumları (bu yorumlar naklî, aklî veya hissî bir delile dayansa bile) re'y ile tefsir kategorisine dâhil etmiştir. Hâlbuki yasaklanan re'y ile tefsir bir asla dayanmayan ve tamamen kişinin kendi değerlendirmesiyle ortaya konan tefsirdir.⁶⁰

⁵⁶Birişik, Abdulhamit, Tefsir, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:40, s:286.

⁵⁷Kandemir, Mehmet Yaşar, “Muâz bin Cebel”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, c:30, s:338.

⁵⁸et-Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, c:9 s:254.(Buhârî, *Tefsîr*, 110/3-4).

⁵⁹Tirmizî, Tefsîr, 1.

⁶⁰Birişik, Abdulhamit, Tefsir, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:40, s:286.

İçtihat ile yapılan tefsirin kabul edilebilmesi için bazı şartları taşıması gerekir. Bu şekilde Kur'an tefsiri yapan kimsenin yapmış olduğu tefsirin başarılı olabilmesi için cehaletten uzakve dayanılması gereken temel kaynaklardan beslenmesi gereklidir. Bu şekilde olursa kabul edilir. Aksi halde reddedilmeye mahkûmdur.⁶¹

Kabul edilen şekliyle (dirâyetusûlû üzere) Kur'an'ı tefsir edenlerin izledikleri bir yöntem vardır. İlgili âyetin tefsiri için gerekli olan bilgileri ilk olarak Kur'an'dan talep ediyor, bu bilgileri eğer Kur'an'da bulamaz ise o zaman Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat ediyorlardı. Burada da bulunmaması durumunda Sahâbenin söz ve görüşlerine başvuruyorlardı. Eğer gerekli görülen bilgiler bu üç kaynakta yok ise kendi içtihatları ile hareket ediyorlardı.⁶² Şimdi bu tefsir çeşidinin geçerli olabilmesi için taşıması gereken şartları açıklamaya çalışalım.

Dirâyet tefsirinin kaynakları ve geçerliliği

Dirâyet tefsiri temelde re'y ve içtihat ile Kur'an'ın açıklanmasını amaç edinmektedir. Müfessir temelde Kur'an, sünnet ve sahâbe sözlerinden istifade etmekle beraber âyetleri tefsir edebilmek için birçok kaynaktan da yararlanmaktadır. Bundan dolayı başvurulmuş kaynaklar çeşitlilik arz etmektedir. Bu alanda araştırma yapan müfessirin istifade ettiği kaynakların geçerli olabilmesi için dört esasa dayanma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu esasları maddeler halinde verecek olursak:

1. Yapılan tefsirin geçerliliğinin önündeki en büyük engellerden birisi hiç şüphesiz zayıf ve uydurma rivayetlerdir. Müfessir bu gibi geçersiz haberlerden sıyrılarak en sahih hadislerden nakiller yapmalıdır. Ancak bu şekilde geçerli bir tefsir ortaya konulmuş olacaktır.⁶³
2. Bir diğer husus ise yapılan tefsirde Sahâbenin görüşünün alınmasıdır. Sahâbe görüşünün kaynağı hakkında ise iki görüş zikredilmektedir: Birincisi tamamının merfû⁶⁴ hükmünde olduğudur. İkinci görüşe göre ise, sadece esbâb-ı nüzul

⁶¹Zürkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, c:2, s:80.

⁶²Detaylı bilgi için bkz. Zürkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, c:1, s:517.

⁶³Zürkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, c:2, s:80, Süyûtî, *el-İtkan Fî Ulûmi'lKur'an*, c:2, s:457.

⁶⁴Kelime manası yukarı kaldırmak ve yükseltmektir. İstilahta ise zamanla bir haberi, bir sözü Hz. Peygamber'e (s.a.s) nispet etmek demektir. Detaylı bilgi için bkz. Aydın, Abdullah, "Merfû", *T.D.Vİslâm Ansiklopedisi*, c:29, s:180.

hakkında bu kural geçerlidir. İkinci görüşe göre içtihadın söz konusu olmadığı hususlarda ise hükmen merfû kabul edilmiştir.⁶⁵

3. Müfessir Arap dilinden istifade etmelidir. Kur'an'ın dilinin Arapça olduğu dikkate alınacak olursa tefsiri yapan kimsenin bu dile hâkim olması gereklidir.⁶⁶
4. Yapılan tefsirin İslâm'ın temel ilkelerine ters düşmemesi gerekir. Dinin temel ilkeleriyle çelişen manalar kabul görmemektedir.⁶⁷

Dirâyet tefsirinde dikkat edilmesi gereken hususlar

Yukarıda zikrettiğimiz esaslara bağlı kalmakla beraber müfessirin dirâyet yöntemi ile Kur'an'ı tefsir ederken dikkat etmesi gereken başka hususlarda vardır. Bu hususları maddeler halinde verecek olursak;

- a) Müfessir âyetlerin hangi hususlara delalet ettiğini bilmelidir. Allah'ın Kur'an ile neyi kastettiğini bilmeden yapılacak tefsir caiz değildir.
- b) Yapılan tefsir sapık bir mezhebin görüşlerini ortaya koymamalıdır.
- c) Müfessir mutlak gaybi (Yalnızca Allah'ın bilebileceği hususlarda) konuları tefsire çalışmamalıdır.
- d) Herhangi bir delile dayanmadan Kur'an'ı yorumlama çabası içerisine girmemelidir.
- e) Hevâ ve heveslerine uyarak güzel görünmek için Kur'an tefsir edilmemelidir.

Yapılan tefsir çalışmaları bu ilkelere uygun olduğu ölçüde kabul edilir. Bu ilkelerle çelişen tefsirler reddedilen ve caiz olmayan tefsirlerdir.⁶⁸ Dirâyet tefsirinin hususunda ilim adamları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Çalışmamızın bu kısmında bu görüşleri aktarmaya çalışalım.

⁶⁵Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c:2, s:80, Süyûtî, *el-İtkan Fî Ulûmi'l Kur'an*, c:2, s:457.

⁶⁶Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c:2, s:80, Süyûtî, *el-İtkan Fî Ulûmi'l Kur'an*, c:2, s:458.

⁶⁷Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c:2, s:80, Süyûtî, *el-İtkan Fî Ulûmi'l Kur'an*, c:2, s:458.

⁶⁸Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c:2, s:81.

Dirâyet tefsiri hakkında farklı görüşler

Dirâyet tefsirinin caiz olup olmaması hususunda müfessirler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Kabul edenler olduğu gibi karşı çıkanlar da vardır.⁶⁹ Biz bu bölümde her iki görüşü delillere dayanarak nakletmeye çalışacağız.

Caiz görmeyenlerin delilleri

Allah kelamı olan Kur'an'ı bu şekilde tefsir etmenin uygun olmadığı görüşüne sahip olan ilim insanları re'y yöntemi ile yapılan tefsiri Allah adına yeterli ilme sahip olmadan söz söylemeye benzetmişlerdir. Allah adına bilgisizce söz söylemek ise yasaklanmıştır. Bu görüş sahiplerine görere'y ile tefsir yapan kimse kesin olarak doğruyu söyleyip söylemediğini bilemez. Belirtmiş olduğu görüşleri zandan öteye geçemez. Zan ile hüküm veren de Allah adına bilgisizce söz söylemiş olur.⁷⁰ Bu görüş sahipleri şu hadisi de delil olarak sunmaktadır: *“Benden hadis nakletmekten sakının! Ancak bildiklerinizi nakledebilirsiniz. Kim bile bile benim adıma bir söz uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim Kur'an konusunda kendi görüşüyle bir söz söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.”*⁷¹

Bu görüş sahiplerinin bir başka delili ise sahâbe ve tabîinin Kur'an hakkında kendi içtihatlarıyla görüş beyan etmekten kaçınmalarıdır. Bu konuda Hz. Ebubekir'in (r.a) şu sözü dikkatle değerlendirilmelidir; *“Kur'an hakkında kendi görüşümle veya bilmediğim başka bir şeyle konuşursam hangi gökyüzü beni altında barındırır, hangi yeryüzü beni üzerinde taşır.”*⁷² Sahabenin Kur'an'ın tefsiri hakkında konuşmaktan bu kadar titiz bir şekilde kaçınması sonra gelenleri de kişisel görüş beyan etmekten alıkoymaktadır. Bunun tersi görüşe sahip olanlar ise delillerini şu şekilde dile getirmektedirler.

Caiz görenlerin delilleri

Bu yöntemi benimseyen müfessirler fikirlerinin temel dayanak noktası olarak Kur'an'daki tefekkür âyetlerini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) sözlerini göstermektedirler. Bu delillerden yola çıkarak “Eğer re'y ile tefsir yapılmayacak olsaydı, bugünkü birçok

⁶⁹Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s:259.

⁷⁰Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c:2, s:87.

⁷¹Buhâri, *İ'tisâm* 21.

⁷²Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c:2, s:90.

dini hükümler ortaya çıkmayacaktı”⁷³ tezini savunmaktadırlar. Delil olarak gösterilen Kur'an'ın âyetlerinden bazıları şunlardır:

وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ

“Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı.”⁷⁴

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ

“Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.”⁷⁵

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

“Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?”⁷⁶

Allah, Kur'an'ın âyetleri üzerinde düşünülmesini ve ibretler alınmasını teşvik etmektedir. Bu durum ise akıl sahibi insanların sadece Allah'ın ilminde olan meseleler hariç, diğer meseleler hakkında te'vîl yapmaları gerektiği hususunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü düşünmek ve öğüt almak, Allah'ın kitabını anlamamanın bir parçasıdır. Az önce naklettiğimiz âyetlerin ilki, Kur'an'da akıl ve anlayış sahibi kimselerin çıkaracakları anlamlar olduğunu göstermektedir.⁷⁷

En meşhur dirâyet tefsirlerinden bazıları şunlardır;

- a. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), *Mefâtihi'l-Gayb*.
- b. el-Beydâvî (ö. 685 veya 691/1286 veya 1292), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*.
- c. en-Nesefî (ö. 710/1310), *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâkiku't-Te'vil*.
- d. el-Hâzîn (ö. 741/1340), *Lübâbu't-Te'vil fî Meâni't-Tenzîl*.
- e. EbûHayyân (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*.
- f. Celâluddin el-Mahallî (ö. 864/1460) ve Celâluddin es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Tefsîru'l-Celaleyn*.
- g. el-Hatîb eş-Şirbinî (ö. 977/1569), *es-Sirâcu'l-Munir*.

⁷³ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s:259.

⁷⁴ Nisâ 4/83.

⁷⁵ Sâd 38/29.

⁷⁶ Muhammed 47/24.

⁷⁷ Zûrkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c:2, s:91.

- h. Ebû's-Su'ûd(ö. 982/1574), *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*.
- i. el-Âlûsî(ö. 1270/1854), *Ruhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerîm*.⁷⁸

İşârî (Tasavvufî) tefsir

Çalışmamızın temel unsurlarından olan işârî tefsir konusunu da açıklamakta yarar görmekteyiz. İşârî tefsiri sadece rivayet veya dirâyet tefsir esaslarına göre Kur'an'ı tefsir etmediğinden, iki bölümünde dışında müstakil bir başlık olarak ele aldık. Kur'an'ı açıklama yöntemi dikkate alındığında dirâyet alanında kaleme alınan tefsirlere daha fazla benzemektedir. Hicri I. ve II. asırda(m. VII-VIII.) ortaya çıkmıştır. Konusu âyetlerin dış anlamlarından ziyade ilk bakışta akla gelmeyen bâtınî mana ve te'villerdir. Kaynağı ilham ve manevi tecrübe olan bu tefsir çeşidinde, ilk zamanlarda yapılan çalışmalarda ihtiyaç duyulan birkaç âyetin tefsiri ile yetinilmiştir. Daha sonraki zamanlarda ise bu çalışmaların alanı genişletilerek Kur'an'ın tamamı bu şekilde tefsir edilmiştir.

İşârî tefsir alanında çalışma yapan müfessir ve mutasavvıflar aşağıdaki âyetleri, Kur'an'ı tefekkür, tedebbür, tezekkür ve tertil ile okumayı öğütlediğinden dolayı delil olarak göstermişlerdir.⁷⁹

كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

“Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.”⁸⁰

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبَعُ إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ

“De ki: ‘Ben size, Allah’ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleşim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım.’
De ki: ‘Hiç kör ile gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?’”⁸¹

كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ

⁷⁸Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, s:602.

⁷⁹Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:425.

⁸⁰Bakara 2/219.

⁸¹En'âm 6/50.

“Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz’an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.”⁸²

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

“Kur’an’ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?”⁸³

أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا

“Kur’an’ı tane tane, hakkını vererek oku.”⁸⁴

Dinimizin Kur’an’dan sonraki en önemli kaynağı olan sünnetten delil olarak şu hadis zikredilmektedir: Gazali’nin (ö.505/1111) İbnî Mes’ud’a (r.a) (ö.32/652-53) nispet ettiği hadiste: “Gönül gözü açık olan kimse için öncekilerin ve sonrakilerin bütün ilimleri Kur’an’da mevcuttur”.⁸⁵ İşârî tefsir alanında çalışma yapan müfessirler bu hadiste zikredilen ilimle âyetlerdeki gizli manaların işaret edildiğini kabul etmektedirler. Ayrıca bu derin manaların herkes tarafından anlaşılamayacağını, anlayanların ise yalnızca gönül gözü açık olanlar olduğunu da iddia etmektedirler.⁸⁶

İşârî tefsir yöntemi ile Kur’an’ın tefsir edilmesi, ihtiva edilen manaların gizliliğine binaen uzun zaman alabilmektedir. Bu alanda çalışma yapan müfessirler bazen bir âyeti gecelerce okuyup tahlil ettikten sonra kastedilen manaya ulaştıklarını dile getirmektedirler. Tasavvuf kaynaklarında otuz yılda ancak bir defa hatim indirebilen ariflerin bulunduğundan söz edilir. Bu bilgi bize gizli manaya ulaşmanın ne kadar meşakkatli ve uzun zaman alabileceğini bildirmektedir. Ayrıca rivayete göre işârî tefsir hareketinin ilk temsilcilerinden sayılan Ebû Süleyman ed-Dârânî(ö. 215/830), anlamını iyice kavrayabilmek için bir tek âyeti dört beş gece boyunca okurdu.⁸⁷

Bu tefsir türünün kaynağına gelecek olursak, hiç şüphesiz diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi Kur’an’dır. Bu hakikatten yola çıkan tefsir âlimleri “Kur’an’ın ve İslâm şeriatının açık, berrak olan kutsal hükümlerine uymayan sözler, yorumlar tümüyle

⁸²Sâd 38/29.

⁸³ Muhammed 47/24.

⁸⁴Müzemmil 73/4.

⁸⁵Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, c:1 s:295.

⁸⁶ Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:425.

⁸⁷ Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:425.

asılsızdır ve gerçek tasavvufla alakası yoktur”⁸⁸ gerçeğini bir kural olarak benimsemişlerdir.

Tanımı

Sözlük anlamına bakacak olursak “bir nesnenin gösterilmesi; bir anlamın üstü kapalı olarak anlatılması, dolaylı olarak anlatma” manalarına gelen işâret, tasavvufta “maksadı söz aracı olmadan başkasına bildirme, kelimelerle anlatılamayan, yalnızca ilham ve keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılacak mana” şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁹

İşârî tefsir için getirilen bir başka tanım da şöyledir:“Keşf ve ilhamla Kur’an âyetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsirlerdir.” Bilgiyi elde etme yöntemi ise manevi mücâhede ve müşâhede sonucu, feraset ve ledün ilmiyle, Kur’an âyetlerinin içinde saklı bulunan bâtını manayı, gizli ilimleri, işaretleri ve edepleri tespit etmeye çalışmaktır.⁹⁰

Kur’an’da Kehfsûresinin 65. âyetine dayanarak tedrisat ile elde edilemeyecek bir ilimden bahseden mutasavvıflar, “*ledün ilmi*” denilen bu ilmi kullanarak âyetleri tefsir ederler. Bu ilme sahip olan Hz. Hızır (a.s) ile Hz. Mûsâ (a.s) arasında meydana gelen hadiselerin gizli yönlerinin ilk anda anlaşılmasının güçlüğüne vurgu yaparak, insanların yanlış bir anlayışa sevk edilmemeleri için tefsir ettikleri âyetlerdeki sırları, kapalı bir üslup kullanarak remiz ve işaretlerle açıklamayı tercih ederler. Bundan dolayı bu tefsir çeşidine *İşârî tefsir* denilmiştir.⁹¹

Hadis, fıkıh ve kelam âlimlerinin dil kurallarına, âyet ve hadislerle diğer rivayetlere, akıl ve duyu verilerine dayanarak ortaya koydukları tefsirlerin yanında zâhidlerle mutasavvıflar da kendilerine has bir bilgi aracı olarak kabul ettikleri ilham ve manevi tecrübelerine göre Kur’an’ı yorumlamaya çalışmışlardır.⁹²

⁸⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Semerkand Yayınevi, İstanbul 2014, c:1, s:80.

⁸⁹ Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:425.

⁹⁰ el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, (trc. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 2018, c:1, s: 42.

⁹¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, s:435.

⁹² Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:425.

Âyetler tefsir edilirken ağırlıklı olarak tasavvufun alanına giren konular işlenmektedir. Takva, ihlâs, korku, ümit, niyet ve zühd gibi manevi ve ahlaki konular ele alınıp yapılan yorumlarda dünyayı kötüleme, insanları ahirete yöneltme ve ibadet hususu ön plana alınarak kulluk şuuru güçlendirilmek istenmektedir.

Îşari tefsir sahasında birçok tefsir yazılmıştır. Başta Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*'ı olmak üzere birçok kitapta nakledilen ve Muhammed Abdurrahim tarafından *Tefsîrû'l-Hasen el-Basrî* adlı eserde derlenen Hasan Basrî (ö. 110/728)'ye ait yorumlar bu çizginin ilk ve en önemli örneklerindendir. Daha sonra ise Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî'nin (ö. 283/986) "*Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*" adlı eseri örnek olarak verilebilir.⁹³

Bu alanda meşhur olan diğer tefsirler ise şunlardır;

- a. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Mûsâ es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) "*Hakâiku't-Tefsir*"
- b. Muhammed el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) "*Letâifu'l-Îşârât bi Tefsiri'l-Kur'an*"
- c. Ebû Muhammed Ruzbehân'nın (ö. 606/1209) "*Arâisu'l-Beyan fi Hakâiki'l-Kur'an*"
- d. Necmuddin Dâye'nin (ö. 654/1256) "*Te'vilâtu'n-Necmiyye*"
- e. Ni'metullah Nahcivânî'nin (ö. 920/1514) "*el-Fevâtihu'l-İlahiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye*"
- f. İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) "*Ruhu'l-Beyân*."⁹⁴

Îşârî tefsirin delilleri

Îşârî tefsir ehli, yapmış oldukları açıklamaları desteklemek için bazen Kur'an'ın kendisinden bazen hadisten ve bazen de sahâbe sözlerinden deliller getirmektedirler. Çalışmamızın bu kısmında bu delilleri sizlere aktarmaya çalışalım.

⁹³Uludağ, Süleyman, "Îşârî Tefsir", *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:425.

⁹⁴Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, s:434.

a. Kur'an'dan deliller

Kur'an'da geçen aşağıdaki âyetlerde bu tefsir türüne işaret edildiği kabul edilmektedir:

وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً

“Nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?”⁹⁵

فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

“Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlayamıyorlar!”⁹⁶

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

“Kur'an'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!”⁹⁷

لَا نُنْزِلُكُمْ أَشَدَّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنْ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

“Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur!”⁹⁸

Yukarıda delil olarak getirilen âyette Allah tarafından insanlara zahir ve batin nimetler verildiğinden bahsedilmektedir. İlgili âyette; “nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca serdiğini görmez misiniz?”⁹⁹denilmektedir. Şüphesiz insanlara Allah'ın vermiş olduğu en büyük nimet Kur'an-ı Kerim'dir. Bu noktadan hareketle Kur'an'ın sahip olduğu açık hükümler olduğu gibi ilahi kelama gizlenmiş hikmetlerde bulunmaktadır. Bu hikmetlere ulaşmak için Kur'an'ın işârî olarak yorumlanması gerekmektedir. Yine Allah; “Onlaranlayışı kıt bir topluluktur”¹⁰⁰ derken vahye muhatap olan topluluğun Kur'an'ın zâhir manasını anlamadıklarını kastetmemektedir. Zira Arap bir toplumun Arapça inen bir kitabı anlamamaları düşünülemez. Burada

⁹⁵Lokmân 31/20.

⁹⁶Nisâ 4/78.

⁹⁷Nisâ 4/82.

⁹⁸Haşr 59/13.

⁹⁹Lokmân 31/20.

¹⁰⁰Haşr 59/13.

kastedilen Kur'an'ın ilk bakışta görülemeyenve ancak bu işe ehil müfessirler tarafından ortaya çıkarılabilen gizli manalarıdır. Her iki manayı hiç şüphesiz Allah'ın ince bir kavrama kabiliyeti verdiği kimseler anlayabilir.¹⁰¹

Yine Kur'an'dan başka bir örnek verecek olursak; Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf'un kokusunu Mısır'dan aldığını söylediğinde onu ayıplayanlar olmuştu. Bunun üzerine kendisini ayıplayanlara şöyle demişti: “*Ben size, ‘Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim’ demedim mi?’*”¹⁰²Ayrıca Hz. Hızır'ın, Hz. Mûsâ'nın bilmediği ilimleri bilmesi Allah'ın bazı kullarına özel olarak bir ilim ve kavrayış verdiğinin delillerindendir.¹⁰³

Yukarıda aktardığımız örnekler dikkate alınacak olursa işârî tefsirin ilk delili yine Kur'anâyetleridir. Bu delillerle beraber Hz. Peygamber'den de deliller mevcuttur. Çalışmamızın bu kısmında hadisten delilleri açıklamaya çalışacağız.

b. Hadisten deliller

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur; “*Her bir âyetin, bir zâhirî ve bir de bâtınî, her bir harfîn bir haddi ve bir matla'ı bulunmaktadır.*” Bu alanda ileri sürülen delillerin belki de en kuvvetlisi *mürsel* olarak rivayet edilerek bizlere ulaşan bu hadistir. Bu rivayet bize Kur'an'ın herkese hitap eden yönünün dışında, ilimde ileri dereceye sahip olanların vakıf olabileceği gizli bir yönünün de bulunduğunu bildirmektedir.¹⁰⁴

Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur; “*Sizden önce İsrailoğulları arasında, peygamber olmadıkları halde kendilerine ilham olunan kimseler vardı. Eğer onlardan benim ümmetimde de varsa o, Ömer'dir.*”Buhârî metninde diğer bir rivayette bu tür kimselere “*Muhaddesûn*” unvanı verilmiştir ki aynı manadadır. İbnAbbâs(r.a)(ö. 68/687-88) buna dayanarak Hac sûresinin elli ikinci âyetinin tefsirinde “*velanebiyyin*” kelimesinden sonra “*velamuhaddesîn*” demiştir. Demek ki muhaddes, peygamberliğin altında bir ilham ve vahiy mertebesidir ve bu paye Hz. Ömer'e (r.a) tevcih edilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s:28.

¹⁰²Yûsuf 12/96.

¹⁰³Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s:29.

¹⁰⁴Zehebi, *et-Tefsîrvel-Mufesîrûn*, c:2 s:239

¹⁰⁵Miras, Kamîl, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, İstanbul 2019, s:402-403.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s)âyetleri işârî olarak tefsir ettiğini hadis kaynakları bizlere bildirmektedir. Ebû Cafer şöyle diyor: Hiz. Peygamber'den (s.a.s)“Allah kime hidâyet ederse onun göğsünü İslâm'a açar.”¹⁰⁶âyeti kastedilerek “Göğsünü nasıl İslâm'a açar?” soruldu. Hiz. Peygamber (s.a.s); “Göğsüne bir nur atar, o nurla göğsü açılır.” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine “Bunun işareti nedir?” denildi. Buyurdu ki; “Ebedi eve (ahirete) yönelmektir.”¹⁰⁷

Tasavvufî eğitime işaret eden başka bir hadisi şerif ise şöyledir; “Kırk gün süreyle Allah'a ihlâsla amel edenin kalbinden lisanına hikmet pınarları akmaya başlar.”¹⁰⁸

Bu hususta delil olarak kabul edeceğimiz bir başka hadis ise şöyledir:“Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız. Yatakta rahat edemez, dağlara çıkardınız.”¹⁰⁹Bu hadisin delil olarak alınabilmesi hususunda EbûNasrSerrâc (ö. 378/988) şöyle demektedir: “Eğer Hiz. Peygamber'in (s.a.s) burada kastettiği ilim, Allah'ın ona gönderdiği ve tebliğ etmesini istediği ilim olsaydı, o, bu ilmi ümmetine zaten tebliğ etmişti. Eğer etrafındakiler kastedilen ilmi bilselerdi bu kez Hiz. Peygamber (s.a.s); “Benim bildiğimi bilseydiniz” ifadesini kullanmazdı. Şayet, ashabın bu ilme güç yetireceğini bilseydi, diğer ilimler gibi bu ilmi de onlara öğretirdi. Eğer bu ilim mahlûkatça bilinen ilimlerden olsaydı bu defa da Hiz. Peygamber'in (s.a.s)sözünün ardından, “biliyoruz” derlerdi.”¹¹⁰

Bir başka delil ise şöyledir: Hiz. Peygamber'in (s.a.s) Abdullahibn Abbas (ö. 68/687-88) hakkında yaptığı şu dua da delil olarak ileri sürülmektedir. Hiz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmaktadır; “Allah'ım onu dinde bilgili kıl ve ona te'vîli öğret.”¹¹¹Eğer Kur'an'ın bütün sırları herkes tarafından bilinseydi hiç şüphesiz Hiz. Peygamber (s.a.s) böyle bir duada bulunmazdı.¹¹²

¹⁰⁶En'âm 6/125.

¹⁰⁷Zehebi, *et-Tefsîrvel-Mufesirûn*, c:3 s:39

¹⁰⁸Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Darul İhya et-Türasul Arabî, Beyrut 1985, c:2 s:223.

¹⁰⁹Buhârî, “el-Küsûf”, 2; “Nikâh”, 107; “Rikâk”, 28.

¹¹⁰Serrâc, EbûNasr, *el-Luma'*, DâruKutubu'l Hâdis, Kahire 1960, s:159.

¹¹¹İbnHanbel, “Musned”, c: I, s. 226, 229; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

¹¹²Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s:33.

İbn Abbas'tan (ö. 68/687-688) bizlere ulaşan bir başka rivayet ise şöyledir: *“Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir.”*¹¹³Sahâbeler bir yerde toplanmış, geçen âyetteki ağaç hakkında konuşuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) çıkageldi ve *“O ağaç mümindir. Aslı yerde dalı ise göktedir. Yani ameli göğe yükseltilmiş ve kabuledilmiştir. Bu mümin ve kâfirin durumunu anlatmak için verilmiş güzel bir örnektir.”*¹¹⁴Bu rivayet Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kur'an'ın bâtını olduğunu söylemeden öte bizzat işârî tefsirini de yapması açısından oldukça önemlidir.

c. Sahâbeden deliller

Sahâbeden bizlere ulaşan çok sayıda işârî tefsir örnekleri bulunmaktadır. Hz. Ali'nin Fatıha sûresine yetmiş deve yükü tefsir yazabileceği ileri sürülmektedir.¹¹⁵ Yine EbûHüreyre'den(ö. 58/678)bizlere ulaşanbir rivayette şöyle denilmektedir; *“Hz. Peygamber'den iki kap (ilim) öğrendim. Birisini yaydım, ötekine gelince onu yaysam bu boğaz kesilir.”*¹¹⁶Tasavvuf ehline göre bu hadiste geçen ve anlatılmayan ilim, şeriata bağlılık ve Hz. Peygamber'e muhabbet sonucu ortaya çıkan ilimdir. Bu görüşü destekleyen ikinci rivayetiseMuâz b. Cebel'den (ö. 17/638) bize ulaşmaktadır. Şöyle buyuruyor: *“Bir gün Hz. Peygamber'in terkisine bindim. Orada bana bir başkasına açıklamama izin verilmeyen bir sır ve gizli bir ilim verildi.”*¹¹⁷

İbn Abbas'ın (ö. 68/687-688) şu sözleri de bizlere Sahâbenin ledün ilme ve işârî tefsir kabiliyetine sahip olduğunu bildirmektedir: *“Kur'an'ın insanı hayrette bırakan çeşitli yönleri, zâhirleri ve bâtınları vardır. Tükenmez bir hazine gibidir. Ona yavaş yavaş dalan kurtulur. Şiddetle ondan haber veren ise mahvolur. Haberler, ibretli sözler, helal, haram, nâsih, mensuh, muhkem, müteşâbih, zahir ve bâtını vardır. Kur'an'ın*

¹¹³İbrâhîm 14/24-25.

¹¹⁴et-Tüsterî, Sehl b. Abdullah, *Tefsîru'lKurânilÂzim*, Dârul Haram li-Turâsi, Kahire 2004, s:176.

¹¹⁵ Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:425.

¹¹⁶Buhârî, “İlim” 42.

¹¹⁷Buhârî, “İlim” 49.

zâhirî tilavet ve bâtını ise te’vildir. Onu anlamak için (bu ilmi bilen) âlimlerin yanına oturunuz ve sefihlerden uzak durunuz.”¹¹⁸

Bir başka rivayette ise İbn Abbas’ın işârî tefsir alanındaki derin bilgisine şahit oluyoruz. Rivayetedildiğine göre şöyle demiştir: “Hz. Ömer (ö. 73/693) beni Bedir’de bulunmuş olan büyüklerin yanına götürürdü. Onlardan bazıları içlerinden “Niçin bunu aramıza alırsın, bizim bunun kadar oğlumuz var.” derlerdi. Hz. Ömer de: “Siz öyle bilin” derdi. Bir gün Hz. Ömer beni onların meclisine çağırdı. Beni kendilerine göstermek için çağırdığını sandılar. Hz. Ömer onlara dönerek sordu: “Allah’ın yardımı ve fethi geldiği zaman...”¹¹⁹ âyeti hakkında ne dersiniz?” Orda bulunanlardan bazıları, Allah bize yardım ettiği, fetih verdiği zaman ona hamd ve istiğfar etmekle emrolunduğumuzu ileri sürdü. Kimi de sustu. Hz. Ömer bana dönerek: “Sen de mi böyle diyorsun ey İbn Abbas?” dedi. Dedim ki: “Hayır, oradaki yardım ve fetih Hz. Peygamber’in eceline işaret etmektedir. Yani Allah’ın yardımı ve fethi geldiği zaman bu, senin ömrünün bittiğine işarettir. Artık Rabbine hamdet, O’na istiğfar et, şüphesiz O, tövbeleri kabul edicidir, demektir.” Hz. Ömer de: “Ben de senin bildiğin gibi biliyorum.” dedi.¹²⁰

Hz. Ömer (ö. 73/693) ile ilgili bir başka rivayetle bu konuyu sonlandıralım. “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim.”¹²¹ âyeti indiği zaman sahâbe sevinirken Hz. Ömer bunun Hz. Peygamber’in vefatına işaret ettiğini anlayarak ağlamıştır. “Bir şey kemale ulaştıktan sonra eksiklik başlar.” diyerek bu âyet hakkında işârî bir tefsirde bulunmuştur. Bu şekilde Sahâbenin anladığı zâhir manadan başka bir mana Hz. Ömer tarafından anlaşılmıştır. İslâmiyet’in tamamlanmasının aynı zamanda Hz. Peygamber’in vazifesinin de bitişi bir işaret olduğunu belirtmiştir. Nitekim bu tefsir bizzat Hz. Peygamber tarafından doğrulanmış ve âyetin inişinden seksen bir gün sonra Hz. Peygamber vefat etmiştir.¹²²

¹¹⁸Zehebi, *et-Tefsîrvel-Mufesirûn*, c:1 s:20.

¹¹⁹Nasr 110/1.

¹²⁰Süyûtî, *el-İtkan Fî Ulûmi’l Kur’an*, c:2, s:445; Zehebi, *et-Tefsîrvel-Mufesirûn*, c:2 s:240.

¹²¹Mâide 5/3.

¹²²Şâtibî, İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât*, Dâru’lKutubu’lİlmiyye, Beyrut 2004, s:211.

Burada naklettığımız deliller ışığında işârî tefsirin sağlam temellere dayandığını, İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnette yer aldığını ayrıca bu iki kaynaktan beslenen ilk nesil olan sahâbe neslinin de bu alanda fikir beyan ettiğini görmekteyiz.

Zâhir ve Bâtın ilmi

İşârî tefsir konusunu anlatırken sıkça tekrar edeceğimiz iki terimden bahsetmek istiyoruz. Bunlar zâhir ve bâtin kelimeleridir. Konunun tam olarak anlaşılabilmesi bu iki terimin ne manaya geldiğini bilmemize bağlıdır. İşârî tefsir alanında çalışma yapan müfessirler, zâhir manayı inkâr etmeden bâtin mana üzerinde yoğun bir şekilde te'viller yapmışlardır.

Zâhir kelimesi sözlükte “açık, âşikâr, dış, galip, bir şeye vakıf olan” manalarına gelirken Allah'ın sıfatı olarak kullanıldığında ise varlığı her şeyden âşikâr olan, her şeye galip gelen ve her şeyden yüce manalarında kullanılmaktadır.¹²³

Bâtın kelimesi ise sözlükte “gizli şey, bir şeyin içi” anlamına gelmektedir. Kur'an'da ise Allah'ın ismi, gizli olan ve bir şeyin iç kısmı, görülmeyen anlamlarında kullanılmaktadır. Allah'ın ismi olarak *bâtın*: gizli olan şeyleri ve sırları bilen, akıl ve uzuvlarla hakikati idrak edilemeyen demektir.¹²⁴

Kur'an'da ilk bakışta anlaşılan manaya zâhirî mana denir. Bâtını mana ise zâhirî mana gibi ilk bakışta anlaşılamayan manadır. Zâhirî mananın aksine bâtinî mananın anlaşılması için inceleme, araştırma ve düşünme gerekmektedir. Ayrıca kalbe doğan bazı manalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Zâhirî mana “ne demek?” sorusunun cevabını verirken bâtinî mâna ise “ne demek istiyor?” sorusunun cevabıdır. Bâtını mananın geçerli olabilmesi için zâhirî manaya aykırı olmaması gerekmektedir.¹²⁵

Kur'an âyetlerinin tefsiri yapılırken zâhirî ve bâtinî anlam konusu önem arz etmektedir. Özellikle işârî tefsir yapılırken müfessirlerin bu konu hakkındaki fikirleri, bu tefsir çeşidinin değeri ve dindeki yerinin anlaşılması açısından bilinmesi gereken hususların başında gelmektedir. Bu konuda ilk görüşler müfessir Sahâbenin önde gelenlerinden olan Abdullah bin Abbas'a (r.a) (ö. 68/687-88) aittir. Şöyle demektedir:

¹²³ Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü, D.İ.B. Yayınları*, Ankara 2015, s:701.

¹²⁴ Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s:57.

¹²⁵ Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s:57.

“Kur’an, birçok bölüm ve ilimler içerir. Onda zâhir ve bâtın olan birçok şey vardır. Onun zâhirî okunuşu ve bâtını ise tevilidir (muhtemel manalardan birine göre açıklanmasıdır).”¹²⁶Hz. Ali (r.a) henüz hayatta iken çevresinde toplanan bazı kişiler ondan başka hiç kimsenin bilmediği bir bâtın ilminin varlığından söz etmişlerdi.¹²⁷

Sahâbeden sonraki nesillerde bu konuda görüş beyan etmişlerdir. Meşhur sûfilerden olan EbûTalib-i Mekki (ö. 386/996) ise:“Deriz ki Kur’an’ın manasını Arapçayı bilenler anlar. Bâtınî manasını ise yakîn ehli âlimler anlar. Onun haddini yani âyetlerin manalarının sınırını zâhir ilme sahip âlimler bilir. Matlamı, yani âyetlerin kalp gözüyle görülebilecek gizli sırlarını ise seçkin arifler, Allah dostları ve gerçek manada ondan korkanlar bilir.”¹²⁸

Bu tanımlardan sonra mutasavvıfların ilimleri şu şekilde tasnif ettiklerini görülür. Ehli tasavvufa göre ilimler iki kısımdan oluşur: Birincisi Zâhirî ilimler diğeri ise Bâtınî ilimlerdir. Hadis, fıkıh ve kelam gibi ilimlere zahir ilimleri, tasavvufa da bâtın ilmi adını verirler. Zâhirî ilimlerle meşgul olanlara zâhir uleması, rûsüm uleması ve ehli zahir denilmektedir. Bu tasnifi yapanlar tasavvufla uğraşanlara (yani kendilerine de) bâtın uleması veya ehli bâtın derler.¹²⁹

Yine mutasavvıflara göre bâtın ilmi İslâm’dan ayrı bir ilim dalı değildir. Bu ilim naslardaki ince manaları ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından ashâbı kirama öğretilmiştir. Örnek olarak burada iki hususu aktarmakla yetineceğiz: İlki sırdaşı Huzeyfe bin Yemân’a (r.a) (ö. 36/656) bazı sırlar tevdi etmesi, ikincisi ise EbûHüreyre’nin (r.a), “Hz. Peygamber’den iki ilim öğrendim; birini yaydım, öbürünü saklı tuttum, onu da yaysaydım başımı keserlerdi”¹³⁰rivayetidir.¹³¹

Bâtın ilmi ve ehli bâtın kavramı mutasavvıfların yapmış oldukları tanımlardan başka alanlarda da kullanılmış olup, İslâm tarihinde kendilerine Bâtıniyye denilen bir gurup ortaya çıkmıştır. Bâtıniyye“gizli olanı ve bir şeyin iç yüzünü bilenler” anlamına gelir. Her zâhirin bir bâtını ve her nassın bir te’vili bulunduğunu, bunu da sadece Tanrı

¹²⁶el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, (Çev. Dilaver Selvi), c:1, s: 26.

¹²⁷Uludağ, Süleyman, “Bâtın İlmi”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:5, s:188.

¹²⁸el-Hasenî, İbnAcîbe, *Bahrü’l-Medîd*, c:1, s: 31.

¹²⁹Uludağ, Süleyman, “Bâtın İlmi”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c:5, s:188.

¹³⁰Buhârî, İlim, 42.

¹³¹Uludağ, Süleyman, “Bâtın İlmi”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:5, s:188.

tarafından belirlenmiş veya onunla ilişki kurmuş masum bir imamın bilebileceğini iddia edenler şeklinde tarif edilebilir.¹³² Bugün ilim çevrelerinde daha ziyade Şii fırkaları kastetmek için kullanılmaktadır. İslâm'da zahir ve bâtın olmak üzere iki bilgi türünün bulunduğu görüşü ilk defa Şiiler tarafından ortaya atılmıştır. İşârî tefsir ile Bâtîniye'nin te'vili ilk bakışta birbirine benzemekle beraber aralarında farklar mevcuttur. Çalışmamızın bu kısmında ise bâtını tefsir ile işârî tefsir arasındaki farkları aktarmak istiyoruz. Bâtını tefsir anlayışı Kur'an'daki kelimeleri gerçek manalarının çok ötesinde, zâhir manaya tamamen zıt bir şekilde ve herhangi bir delile dayanmaksızın açıklamaktan ibarettir. Bu şekilde Kur'an'ı tefsir ederken de fikirlerine delil olarak şu âyeti delil olarak göstermektedirler;

فَضْرَبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

“Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır.”¹³³

Bu âyeti delil olarak kabul ederek şöyle demektedirler: “Burada kastedilen zâhir mana değildir. Asıl kastedilen bâtın manadır.” Bâtınilerin bu sözle asıl gayeleri ise İslâm'ın kanunlarını hayattan koparıp atmaktır.¹³⁴

Bâtîniye'nin bu sapkın tefsirini bir örnekle açıklamaya çalışalım. Kur'an'da çok sık geçen “*namaz kılın*” emrinden kastedilenin ne olduğu hususunda; “Namazdan murat bilinen (İman) sözleşmedir. Salât olarak isimlendirilmesi ise imamlara ona icabet edenler arasındaki bağıdır.” demektedirler. Orucu da sırra sahip çıkmak şeklinde kabul ederler. Yine Bâtıniler abdesti, imama dostluk; teyemmümü, delil olarak kabul ettikleri imamın yokluğunda onun vekiline itaat etmek; namazı ise konuşan bir elçi olarak kabul etmektedirler. Bu son hükme delilleri ise; “*Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder*”¹³⁵ âyetidir.¹³⁶

Burada zikredilen Bâtîni tefsir ile İşârî tefsir arasındaki belli başlı farkları şu şekilde açıklayabiliriz;

¹³² İlhan, Avni, “Bâtîniyye”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c:5, s:190.

¹³³ Hadîd 57/13.

¹³⁴ Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c:2, s:74.

¹³⁵ Ankebût 29/45.

¹³⁶ Zehebi, *et-Tefsîr vel-Mufesirûn*, c:2 s:179.

- a. İşârî tefsirde âyetlerin zâhirî manaları, Kur'an'da geçen mucizeler ve hükümler inkâr edilmez. Bu görünen manaların arkasında müfessire özgü bazı usullerle değişik manalar çıkarılmaktadır. Bâtınî tefsirde ise, âyetlerin rivayete ve akla uygun olan manaları değiştirilerek ve tek doğrunun bu olduğu kabul edilmektedir.
- b. İşârî tefsirde, nassın bilinen manada anlaşılması gerektiğine inanılır ve âlimlerin üzerinde fikir birliği ettiği hususlar değiştirilmeye çalışılmaz. Bâtınî tefsirde ise Allah'ın bilinen manalara ek olarak özel kullarına anlamlarla çelişmeyen, aksine onu destekleyen bazı sır ve incelikleri ilham ettiğine inanılır.
- c. İşârî tefsirde, nassın anlaşılması gereken hüküm bilinen manadan ortaya çıkarılmaktadır. Bâtınî tefsir anlayışında ise Kur'an'ı zorlayarak te'vil ederek varmış oldukları hükmün Allah'ın murat ettiği mâna olduğuna inanmaktadırlar.¹³⁷

İşârî tefsirde müfessir âyetin zâhirî manasını inkâr etmemekle beraber onun tam anlaşılmasını teşvik etmektedir. Öncelikle zâhir mananın anlaşılmasının zorunluluğuna dikkat çekerek zâhirî manayı öğrenmeden Kur'an'ın sırlarını anladığını söyleyen kimseyi, bir evin kapısından içeriye girmeden, aynı evin ortasında olduğunu iddia eden kimseye benzetmektedirler. Bâtınîler: "Âyetlerin zâhiri murat değildir, asıl murat bâtındır." diyerek dini inkâr etmektedirler.¹³⁸

Tasavvuf, nazarî ve amelî olmak üzere iki ana kısma ayrılır. Her iki alanın da görüşlerine uygun olarak iki çeşit işârî tefsir meydana gelmiştir: 1. Nazarî Sûfî Tefsir 2. İşârî Sûfî Tefsir. Şimdi işârî tefsirin bu çeşitlerini açıklayalım.

İşârî tefsirin çeşitleri

a. Nazarî sûfî tefsir

Nazarî sûfî tefsirler, Kur'an'ın zahir manasına yakın olmaktan ziyade, tefsiri yapanın felsefi görüşüne ve mezhebine yakın olarak değerlendirilmiştir. Konunun uzmanlarına göre, bu tür bir tefsir çalışmasında bulunan kimse kendi görüşlerinin revaç

¹³⁷Zerzûr, Muhammed Adnan, *Ulûmul Kur'an Medhel İlâ Tefsîrul Kur'an ve Beyânul'câzuhi*, el-Mektebetul İslâmiyye, Şam-Beyrut 1981, s:220.

¹³⁸Zürkânî, *Menâhilul-İrfân*, c:2, s:56.

bulması için böyle bir üslup benimsemiştir. Bu şekilde davranarak Kur'an'ı asıl hedefinden uzaklaştırmıştır. Yapılan bu çalışmaların doğru yönleri bulunsa da, Allah kelamının kişisel görüşlerine alet ettiği için bu alanda kabul gören müfessirler tarafından reddedilmiştir.¹³⁹

Bu tefsir türünde eser verenler, fikirlerine taraftar bulmak için de Kur'an'ı araştırmalarına ve felsefî görüşlerine dayanak yaparak istedikleri şekilde te'vîl etmişlerdir.¹⁴⁰

Bir örnek vererek bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışalım. Her ne kadar bu yöntemi kullandıkları kabul görmese de Bâtınî'ler, hulûl hakkındaki görüşlerine destek bulmak için Kur'an âyetlerini bu yöntemle tefsir etmişlerdir. Yine ruh göçü fikrini Kur'an âyetleriyle desteklemeye çalışanları da bu guruba dâhil edebiliriz.¹⁴¹

Nazarî sûfî tefsirle ilgili Kur'an'ı Kerim'i baştan sona âyetâyet tefsir eden bu alana özgü bir tefsir yazılmamıştır. Ancak bu konuda Muhyiddinİbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Futûhâtu'l-Mekkiyye*'si ve *Fûsûsu'l-Hikem*'inde dağınık olarak bazı âyetler üzerinde durulmuştur.¹⁴²

b. İşârî sûfî tefsir

İşârî sûfî tefsir, nefsin terbiye etmek için bir mürşit gözetimine girenlere açılan ve açık olan mana ile ilişkilendirilebilen gizli anlam ve işaretlerle Kur'an'ın tefsir edilmesidir. Bu tefsir çeşidinde ilk anda akla gelmeyen, fakat âyetin yol göstermesiyle kalbe doğan manalar söz konusudur.¹⁴³ Konuyu biraz daha açacak olursak Allah tarafından ilham ve fetih yoluyla görüş ufuklarını açtığı kimselerin, zahir manaya uygun düşecek şekilde fakat bu mananın dışında Kur'an'ı tefsir etmesidir.¹⁴⁴

İşârî sûfî tefsir çeşidinin nâzarî sûfî tefsirden farklı olarak bazı şartlara uygun olması gerekmektedir. Bu tefsir çeşidinde asıl amaç nasların zahir manası ile

¹³⁹Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr-vel-Mufessirûn*, DârulHadîs, Beyrut 2005, c:2 s:336.

¹⁴⁰Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, s:434.

¹⁴¹Akpınar, Ali, *İşârî Tefsir ve Kuşeyrî* (ö. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, cilt: III, sayı: 9, s. 57.

¹⁴²Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr vel-Mufessirûn*, c:2 s:351.

¹⁴³Akpınar, Ali, *İşârî Tefsir ve Kuşeyrî* (ö. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri, cilt: III, sayı: 9, s. 56.

¹⁴⁴Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s:19.

bağdaştırılabilen, sülûk erbabının bilebileceği bir takım anlamlara, işaretlere göre Kur'an'ın te'vilinin yapılmasıdır.¹⁴⁵ Burada müfessirin şahsi görüşleri ve fikirleri yer almamaktadır. Müfessir bulunduğu makama istinaden içinde ilham ve işaretlerle Kur'an âyetlerinin tefsirini yapmaktadır.

Dikkat edilecek olursa birbirlerinden farklı olmalarına rağmen her iki işârî tefsir çeşidinin ortak bir özelliği vardır. Her iki tefsir çeşidi de âyetlerin zahir manalarını kabul eder ve bu ayrıntıyla Bâtînîler'in görüşlerinden ayrılır.¹⁴⁶

İşârî tefsirin doğuşu ve gelişimi

Kur'an-ı Kerîm inmeye başladığı andan itibaren insanlığı küfrün ve şirkin karanlıklarından İslâm'ın aydınlık dünyasına çıkarmıştır. Aynen bu şekilde günümüz insanlığını da hiç şüphesiz aynı yol ve şekil üzere ahlakın ve erdemin zirvelerine taşıyacaktır.¹⁴⁷ Ayrıca insanlığın manevi olarak kemal bulma yol ve yöntemleri değişmediğinden; tevazu, tevekkül, merhamet, rıza, sevgi, zikir, şükür ve sabır gibi erdemler geçerliliğini devam ettirmektedir. Saydığımız bu erdem ve prensipler ise hem Kur'an'ın hem de tasavvufun temelini teşkil etmektedir.¹⁴⁸

Tasavvuf ilmi birçok İslâmî ilimleri etkilediği gibi hiç şüphesiz tefsir ilminde de eserlerini görmek mümkündür. Bir başka bakış açısıyla tefsir, tasavvufun da temelini oluşturan Kur'an ilmidir. Her tasavvufi görüş sahibi görüşlerini Kur'an'dan âyetlerle destekleyerek kuvvetlendirmek istemiştir. Böylece farklı tefsir ekollerinin doğuşuna neden olmuşlardır. Bu oluşum devresinde mutasavvıflar, yapılan tefsirlerden kendi görüşlerine uygun olanları toplamışlar, diğer yandan ise aşk ve şevk halinde âyetleri tefsir etmeye başlamışlardır. Bu tefsir çeşidine de ilk anda akla gelmeyen fakat tefekkürle âyetteki işaretlerin yorumlanmasıyla doğan mana anlamına gelen *İşârî tefsir* adını vermişlerdir.¹⁴⁹

Kehfûresinden hareketle ilimleri tasnif edecek olursak, öğrenme ile elde edilenler (*Kesbî ilim*) dışında, Allah tarafından insana verilen ilimdende (*Vehbî*

¹⁴⁵Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, s:435.

¹⁴⁶Yüce, Abdülhakim, *Fahrüddin Er-Razî'nin Mefatihul Gayb Adlı eserindeki İşârî Tefsir Yönü*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi S.B.E, Erzurum 1992.

¹⁴⁷Tahralı, Mustafa, *Kur'an ve Tasavvuf*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, c:1, s:167.

¹⁴⁸Akpınar, Ali, *İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri*, cilt: III, sayı: 9, s. 55.

¹⁴⁹Akpınar, Ali, *İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri*, cilt: III, sayı: 9, s. 55.

ilim)bahsedilmiştir. Bu ilim sûrede anlatıldığı üzere Hz. Hızır’ada verilmiştir. Olayların iç yüzünü gösteren bu ilim gizli olmasından dolayı ilk anda Hz. Mûsâ tarafından da anlaşılamamıştır. Tasavvuf erbabı yapılan çalışma ve çekilen meşakkatler sonunda böyle bir ilme ulaştıkları görüşündedirler. Elde edilen bu gizli ilmi herkesin anlayamayacağı veya yanlış anlaşılacağı görüşünde olan mutasavvıflar, bu bilgiyi kapalı bir üslup ile işaret ve remiz yoluyla anlatma yolunu tercih etmişlerdir.¹⁵⁰

Mutasavvıfların yapmış oldukları tefsir çalışmalarını yazılan diğer tefsirler içerisinde zikretmeyerek ayrı bir tefsir çeşidi olarak “*İşâret*” adı altında zikretmeleri, onların iyi niyetlerinin ve bu eserlerin yeterli bilgi birikimine sahip olmayan kimseler tarafından yanlış anlaşılması konusunda göstermiş oldukları hassasiyetin bir sonucudur.¹⁵¹

İşârî tefsirleri yazım dönemlerini dikkate alınarak sıralayacak olursak klasik dönemde yazılanlar ve modern dönem tefsirleri olmak üzere iki sınıfa ayırabiliriz.

a) Klasik Dönemde Yazılan İşârî Tefsirler

1. “*Tefsîru’l Hasan el-Basrî*” Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)
2. “*Tefsîru’l-Kur’ânîl-Azîm*” Abdillâh b. Refî’ et-Tüsterî (ö. 283/896)
3. “*Hakâiku’t-Tefsîr*”Ebû Abdirrahman Muhammed b. Mûsâ es-Sülemî(ö. 412/1021)
4. “*Letâifu’l-İşârât bit-Tefsiri’l-Kur’an*”Muhammed el-Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072)
5. “*Arâisu’l-Beyan fî Hakâiki’l-Kur’an*” Ebû Muhammed Ruzbehân’nın (ö. 606/1209)
6. “*Mefâtîhu’l Gayb*” Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)
7. “*Tefsîr-i Kebîr Te’vilât*” Muhyiddin İbnü’l-Arabî(ö. 638/1240)
8. “*Te’vilâtu’n-Necmiyye*”Necmuddîn Dâye’nin (ö. 654/1256).

¹⁵⁰Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s:19.

¹⁵¹Akpınar, Ali, *İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)’nin Besmele Tefsiri*, cilt: III, sayı: 9, s. 56.

b) Modern Dönemde Yazılan İşârî Tefsirler

1. “*Garâibül-Kurân ve Regaîbül-Furkân*” Nizâmeddin en-Nîsâbûrî (ö. 730/1329)
2. “*el-Fevâtihu’l-İlahiyyeve’l-Mefâtihu’l-Gaybiyye*” Ni’metullah Nahcivânî (ö. 920/1514)
3. “*Ruhu’l-Beyân*” İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)
4. “*Bahru’l Medîd fi-Tefsîrül Mecîd*” İbn Acîbe el-Hasenî (ö. 1224/1809)
5. “*Ruhu’l-Meânî fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Kerîm*” Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1279/1854)

İşârî tefsirin kabul şartları

Kur’an-ı kerim, indiği devirden itibaren kıyamete kadar yaşayacak bütün toplumlara hitap eden en son ilahî kelamdır. O’nun sözü ve hükümleri yaşamış ve yaşayacak her fert ve toplum tarafından benimsenebilecek bir açıklıkta ve ulaştığı her insanda yeni ufuklar açabilecek mucizevî bir özelliktedir. Bu Kur’an’ın evrenselliğinden kaynaklanan vasfından ileri gelmektedir. Bu özelliğinden dolayı onu okuyan her insan onu anladığı şekilde tefsir etme eğilimine girişebilmektedir. Durum böyle olunca bu alanda çalışma yapan âlimler, Kur’an’ın doğru bir şekilde tefsir edilmesi için birtakım şartlar getirmek zorunda kalmışlardır. Bu şartları aktarmadan önce iki hususa dikkat çekmekte fayda görmekteyiz: Birincisi bu tefsiri yaparken zahiri manaları sadece remizler olarak kabul edip manaya ters düşecek tefsir anlayışının doğru olarak kabul edilemeyeceğidir. İkinci husus ise kurallara uyarak yapılan işârî tefsirin şeriat dışı kabul edilemeyeceğidir. İşârî tefsir şeriat ile tasavvufu birbirine bağlama hususunda önemli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca şeriat ile hakikat ayrılmaz bir bütün gibidir.¹⁵²

Mutasavvıfların kalplerine zuhur eden ilham ve manalar ile Kur’an’ı tefsir etmesi halinde bu bilgi sadece sahibini ilgilendirdiğinden bu hususta herhangi bir delil getirmesine de gerek yoktur. Fakat bu keşfin sahibi bu tefsiri insanlara anlatmaya

¹⁵²Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969, s:163.

başladığı anda artık zâhir alanına girdiğinden dolayı tefsirine bir delil getirmek zorundadır. Dolayısıyla bir kez daha karşımıza çıkan bir hakikat vardır: o da bu tefsir çeşidinin birtakım kurallara bağlı kalınarak yapılabileceğidir.¹⁵³

Bu bağlamda İşârî tefsirin kabul şartlarını maddeler halinde zikrederim;

- a. İşârî mana, zâhirî manaya aykırı olmamalıdır.
- b. İşârî yorumun doğruluğunu destekleyen şer’i bir delil bulunmalıdır.
- c. İşârî açıklamaya karşı şer’i ve aklî engelin bulunmamasıdır.
- d. İşârî yorumun mutlak ve yegâne mâna olduğunun iddia edilmemesidir.
- e. Yapılan yorum dini ölçülerden çok uzak ve zayıf olmamalıdır.
- f. Yapılan yorum fikrî kargaşaya ve fitneye yol açmamalıdır.¹⁵⁴

Bu şartları kısaca açıklamaya çalışalım:

- a. Zâhirî manaya uygunluk

Bu kuralı yapılan tefsirin âyetlerin zâhir manalarına ters düşmemesi şeklinde tanımlayabiliriz. Bu mana ilgili âyete ters düşmediği gibi Kur’an’ın genel anlayışıyla da çelişmemelidir. Ayrıca hadislerin de Kur’an’ı tefsir ettiği hatırlanacak olursa mananın hadislere de ters düşmemesi gerekmektedir.¹⁵⁵

Şehâbeddin Mahmûd Alûsî (ö. 1270/1854) zâhirî mananın önemine işaret ettiği; *“Onlar kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler.”*¹⁵⁶ âyetini tefsir ederken şöyle demektedir; “Bizim yaptığımız şey, yani işârî tefsir, bu âyette bahsedilen bâtinî tefsirin dışındadır. Çünkü Bâtıniler zâhirin Allah’ın muradı olduğunu inkâr edip gerçek maksadın bu teviller olduğunu iddia etmektedirler. Biz bundan Allah’a sığınırız. Zira bu açık bir küfürdür. Biz deriz kinass’dan murat onun zâhirî olarak verdiği mana ve hükümdür. Allah kullarını bununla sorumlu tutmuştur. Fakat o nasta, saymakla

¹⁵³ Ay, Mahmut, Ahmed b. Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından “el-Bahru’l-Medîd”, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniv. S.B.E, İstanbul 2010, s:87-88.

¹⁵⁴ el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, c:1 s:50.

¹⁵⁵ Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, c:2, s:81, Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s:21.

¹⁵⁶ Mâide 5/41.

bitmeyecek kadar başka şeylere işaret vardır, bunlardan ancak bir kısmı zikredilebilir.”¹⁵⁷

b. Şer’î delîl

Yapılan işârî tefsiri destekleyen bir şer’î delile de ihtiyaç vardır. Âlimlerin birçoğu bu şart ile birinci şartı beraber kabul etmektedirler. Bu görüş sahiplerine göre birinci şartın yerine getirilmesiyle ikinci şarta olan ihtiyaç ortadan kalkmaktadır. “Zira zâhire uygun bir tefsirin, diğer bir âyetin şahitliğiyle kabul görmesini gerektirecek dini bir şart bulunmadığı gibi dilsel bir şart da söz konusu değildir. Ona göre bu şart ilk maddedeki şartın tam yerine getirilememesi ve şüphe oluşması halinde emniyet sübabı vazifesi görür.”¹⁵⁸

c. Dini ve akli bir engelin bulunmaması

İnsanların akıl, bilgi ve kavrama kabiliyetlerinin farklı olması akli engel bulunup bulunmaması hususunun uygulanabilirliğini kişilere göre farklı bir hale getirmektedir. Zâhirî mananın akla uygun olduğu göz önüne alınacak olursa bu üçüncü madde ilk iki maddeyi de kapsamaktadır.

d. İşârî yorumun mutlak ve yegâne mâna olduğunun iddia edilmemesi

Kur’an’ı bu usul üzerine tefsir eden kimsenin “Âyetten kastedilen mana sadece benim yapmış olduğum tefsirdir.” dememesi, bilinen manaya ek olarak kendi görüşlerini dile getirmesi gerekmektedir.

e. Yapılan yorum dini ölçülerden çok uzak ve zayıf olmamalı

Bu kural, yapılan yorumun âyetin lafzına muhalif ve kabul gören dini ölçülere ters düşmemesi şeklinde anlaşılmaktadır.

f. Yapılan yorumun fikrî kargaşaya ve fitneye yol açmama

Yapılan tefsirin toplum tarafından anlaşılması gerekmektedir. İnsanların anlamakta zorluk çektikleri yorumların bir faydasının olmayacağı aşîkârdır. Bununla beraber yapılan tefsirin insanlar arasında bir fitneye sebebiyet vermemesi

¹⁵⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîmve’s-seb’i’l-mesânî*, c:6 s:147.

¹⁵⁸ Polat, Fethi Ahmet, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Çerçevesinde FihimaFih’te Yer Alan Kur’an Yorumlarının Kritiği”, *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 26-28 Ekim 2007, s. 367-368.

gerekmektedir. Müfessir içinde yaşadığı toplumun durumunu göz önünde bulundurmalı ve iyi bir gözlem neticesinde toplum tarafından yanlış anlaşılması muhtemel meselelere girmekten çekinmelidir. Aksi takdirde toplumda bir infiale neden olacaktır. Müfessir toplumun içinde bulunduğu siyasi durumunu ve eğitim düzeyini bilerek tefsir çalışmalarına devam zorundadır.

İşârî tefsirle ilgili eleştiriler

İşârî tefsir ortaya çıktığı ilk günden itibaren zâhirî mananın dışında tefsir edildiği için çok sayıda eleştiriye hedef olmuştur. Süleyman Uludağ'a göre Zahirîler bu tefsiri kabul etmeyip, bidat ve dalalet saymışlardır. Tasavvufî tefsirlere en sert tepkiyi tefsir âlimi Ali b. Ahmed el-Vâhidî (ö. 468/1076) göstermiştir. Vâhidî'ye göre güvenilir sûfiler Kur'an'a dair kendi açıklamalarının tefsir olduğunu söylememişlerdir. Bunun aksine kendi görüşlerini tefsir sayanlar Bâtınîler'in yolunu tutmuş olur. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Zerkeşî (ö. 794/1392), Zehebî (ö. 1398/1977) gibi âlimler de bu hususta Vâhidî gibi düşünmektedir.¹⁵⁹Sûfilerin Kur'an'la ilgili açıklamalarını tatminkâr ve güven verici bulmayan İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise onların bu husustaki cüretli tutumunu eleştirir.¹⁶⁰

Zehebî'ye göre de Kur'an'ın anlaşılmasında Arap dilinin doğal akışı dışında Kur'an'dan çıkarılan hiçbir mana Kur'an tefsiri konusunda bir anlam ifade etmez ve bunlardan istifade de edilemez. Kur'an'ın zâhîrinden başka bir mana iddia eden kimse batıl bir davanın peşinden koşmaktadır.¹⁶¹

Nesefî de (ö.710/1310) bu usulde yapılan tefsirleri kabul etmeyenlerdendir. O'nun görüşüne göre "Naslar zâhîrî manaları üzerinedir. Bunlardan başka manalar çıkarmak bâtın ve ilhad ehlinin iddiasıdır."Sa'düddînTaftâzânî'nin (ö.792/1390) bu konu hakkındaki görüşü çok yerinde ve isabetlidir. İleride de aktaracağımız gibi İşârî tefsirin kabul şartlarının belki de en önemlisi nasların zâhirî manalarına ters düşmemesidir. Ayrıca zâhirî ve bâtınî manaların her âyette bağdaştırılması mümkün değildir. Burada kastedilen bu iki mananın ise nerede bağdaştırılabileceği Taftâzânîtarafından izah edilmiştir. Fakat Taftâzânî, Nesefî'nin bu görüşüne

¹⁵⁹ Uludağ, Süleyman, "İşârî Tefsir", *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:23, s:426.

¹⁶⁰ Bk. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 158.

¹⁶¹ Zehebi, Muhammed Hüseyin, *Tefsirde Aşırı Yorumlar*, trc. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul 2017, s:84.

katılmayarak ona şöyle cevap vermektedir: “Bâtînîlere, bâtinî denmesinin sebebi, nasların zâhirî manasını kabul etmeyip, aynı şekilde naslara dayalı olan şeriatın hükümlerini de bu bâtinî manalarla ortadan kaldırmak istemelerindendir. Fakat hakikate ermiş bazı âlimler; ‘Naslar zahirleri üzeredir.’ demişlerdir. Buradan hareketle bu naslarda sülûk erbabına da birtakım ince manalar açılabilirdiği gibi, onların bazı işaretleri görmeleri de muhtemeldir. İşte bu durumda zâhirî mana ile bâtinî manayı bağdaştırmak mümkün olur.”¹⁶²

Bâtînî manaya karşı çıkan bir diğer ilim adamı da Subhî es-Sâlih (ö.1406/1986)’dir. O konu hakkında şöyle demektedir; “Bu tür açıklamalar daha ziyaderûhî bir zevk taşıdıklarından duygusal yaklaşımlara yakındır. Bu sebeple yapılan tefsirlerde birçok kapalı ifadeler bulunmaktadır. Hâlbuki din, zevk ifade eden ve şiirsel anlatımlardan uzak olmalıdır. Bu sebeple işârî tefsirlerin anlaşılması zorlaşmaktadır. Bu tür tefsirlerin anlaşılabilmesi için tasavvufi bilgilerin ötesinde, tasavvufi zevk ve üslubu da iyice bilmek gerekir.”¹⁶³

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise, işârî tefsiri sakıncalı bulmamakla beraber, bazı yorumların Bâtînî tevillere teşbihine dikkat çeker. Fakat İbnTeymiyye’nin asıl eleştirisi, İbnü’l-Arabî ve onun takipçileri içindir. Zira o, İbnü’l-Arabî’nin tevillerinin tahrif olduğunu düşünür ve bu tevillerin, zâhirî manaları geçersiz sayan Bâtînî tevillerle aynı mahiyette olduğunu düşünmektedir.¹⁶⁴

2.3. Kur’an-ı Kerîm’de Kıssalar ve Önemi

Geçmiş insanların Allah’ın değişmez kuralları karşısında takındıkları müspet veya menfî tutumların, buna karşılık Allah tarafından ödüllendirilmelerinin veya cezalandırılmalarının anlatılması yaşayan insanlar için büyük bir örnek teşkil etmektedir. Kur’an’da geçen kıssalar ibret alınacak, doğru ve gerçek bir niteliğe sahiptir.¹⁶⁵

¹⁶²Taftâzânî, Saduddin, *Şerhu’lAkâid (Kelam ilmi ve İslâm Akaidi)*, trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s:274.

¹⁶³ Salih, Subhi, *Kur’an İlimleri*, trc. M.Sait Şimşek, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015, s:295.

¹⁶⁴İbnTeymiyye, *MecmûuFetâvâ*, Yay. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Dâru’lÂlemi’l-Kütüb, Riyad 1991, c: 13, s. 235-236.

¹⁶⁵Şengül, İdris, “Kıssa”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, T.D.V Yayınları, Ankara 2002, c:25, s:499.

Bu bağlamda önemli bir örnek olan ve Kur'an'da aktarılan kıssaların en güzeli olan Hz. Yûsuf kıssasının işârî tefsirini aktarmadan önce kıssa kelimesinin anlamı ve Kur'an'da ki yerine değinmek istiyoruz.

2.3.1. Kıssa kavramının sözlük ve terim anlamı

Geçmiş ümmetlerin yaşadıkları olayların nakledilmesine genel olarak kıssa denilmektedir. Bu olaylar hayal ürünü olmayıp yaşanmış gerçek hayat hikâyeleridir. Kıssa kelimesinin kökenine bakacak olursak Arapçada قصص kökünden türetilen القصة kelimesi, lügatte “bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek”¹⁶⁶, “ bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek”¹⁶⁷ gibi manalara gelir. Ayrıca “bir kimse yahut bir şeye ait hadiselerin adım adım, nokta nokta takip edilerek anlatılması, hikâye edilmesi ve bu niteliği taşıyan hikâyeyi” ifade etmesine denir.¹⁶⁸

Kelimenin bu kökeni dikkate alındığında, kıssa türü hikâyede olayın en ince ayrıntısına kadar nakledilmesi, ilginç, doğru ve gerçekçi olması gibi özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Kıssanın hikâyeden farkı, bu özellikleri taşımasıyla ortaya çıkmaktadır. Asıl manası “*nakil*” olan hikâyenin özelliği, gerçek, hayali, önemli veya önemsiz olup başkalarına anlatılabilecek her türlü olayı içine almasıdır. Kur'an'da geçen kıssalar için hikâye teriminin kullanılmamasının temel nedeni de budur. Zira Kur'an'da geçen bütün kıssalar gerçek ve ibret alınması gereken olayları anlatmaktadır.¹⁶⁹

Burada zikredilen manalarının dışında kıssa kelimesinin başka kullanımları da mevcuttur. “Söz (hadis), konu, haber, mesele ve hal (şan ve emir)” gibi kullanımlarına da rastlanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise, hikâye (çoğunlukla dini ve ahlaki), tarih (Endülüs Arapçasında) ve dilekçe manalarına da gelmektedir. Arap edebiyatında çoğunlukla hikâye yerine kıssa kullanılmaktadır. Son dönem edebiyatında ise romanı da kapsamaktadır.¹⁷⁰

¹⁶⁶İbniManzûr, *Lisanü'l-Arab*, c:6, s.75.

¹⁶⁷İbniManzûr, *Lisanü'l-Arab*, c:7, s.74.

¹⁶⁸Şengül, İdris, “Kıssa”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:25, s:498.

¹⁶⁹Şengül, İdris, “Kıssa”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:25, s:498.

¹⁷⁰Şengül, İdris, “Kıssa”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, c:25, s:499.

Tüm bu bilgilerin ışığında kıssa terimini şöylece tarif edebiliriz: Geçmiş Peygamberler ve kavimlerin başlarından geçen ibretli hadiselerin, ders ve ibret alınması için bütün detaylarını da kapsayacak şekilde anlatılmasıdır.

2.3.2. Kur'an'da kıssa kavramı

Anlamca yakın kelimeler olarak veya çoğul şekliyle Kur'an'da geçen "kıssa" kelimesi, müfret manada bulunmamaktadır. Bunun yerine aynı manaya gelen başka kelimeler Kur'an'da yer almaktadır. *Kassa*, *kasas*, *kısas* ve *kıssa* kelimesine manaca yakın olan (*nebe'*, *enbâ*, *hadis*) kelimeleri geçmektedir. Bu âyetleri burada zikrederek açıklamaya çalışalım.

*"İşte bunlar gerçek haberlerdir. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir."*¹⁷¹Burada *kasas* kelimesi *haber* manasında kullanılmıştır.

*"Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Ayetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler."*¹⁷²

*"Biz bu Kur'an'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun."*¹⁷³

*"Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi; "Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor" dedi. Mûsâ, babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca, "Korkma, zalimler güruhundan kurtuldun." dedi."*¹⁷⁴

Bu âyetlerde ise *kasas* kelimesi isim olarak *hikâye* ve fiil olarak da *hikâye anlatmak* olarak kullanılmıştır.

¹⁷¹Âl-i İmran 3/62.

¹⁷²A'râf 7/176.

¹⁷³Yûsuf 12/3.

¹⁷⁴Kasas 28/25.

Bir diğerkullanılan kelime ise kassa’dır. Bu kelime ise Kur’an’da aşağıda zikredeceğimiz âyetlerde geçmektedir. İki yerde “*bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek*” anlamında kullanılmıştır.

*“Mûsâ, ‘İşte aradığımız bu idi.’ dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler.”*¹⁷⁵

*“Mûsâ’nın ablasına, ‘Onu izle’ dedi. O da ötekiler farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi.”*¹⁷⁶

Kassa kelimesi Kur’an’da pek çok yerde ise “peygamberlerin hikâyelerini anlatmak, haber nakletmek, hakkı, âyeti, rüyayı açıklamak, anlatmak” anlamında kullanılmaktadır.

*“Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu.”*¹⁷⁷

*“Hüküm ancak Allah’ındır ve Allah hakkı anlatır; O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır.”*¹⁷⁸

*“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?”*¹⁷⁹

*“Ve onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz (olup bitenlerden) uzakta değiliz.”*¹⁸⁰

*“Ey Âdemoğulları! İçinizden ayetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*¹⁸¹

*“İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz.”*¹⁸²

¹⁷⁵Kehf 18/64.

¹⁷⁶Kasas 28/11.

¹⁷⁷Nisâ 4/164.

¹⁷⁸En’âm 5/57.

¹⁷⁹En’âm 5/130.

¹⁸⁰A’râf 7/7.

¹⁸¹A’râf 7/35.

¹⁸²A’râf 7/101.

“İşte sana anlatmakta olduğumuz eski beldelerin haberleri! Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş.”¹⁸³

“Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor.”¹⁸⁴

“Yahudilere daha önce sana sözünü ettiğimiz şeyleri haram kılmıştık. Onlara biz haksızlık etmedik fakat onlar kendi kendilerine haksızlık ediyorlardı.”¹⁸⁵

“Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar rablerine inanmış gençlerdi, biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk.”¹⁸⁶

“İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur’an) verdik.”¹⁸⁷

“Doğrusu bu Kur’an, İsrâiloğullarına, üzerinde anlaşılmadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır.”¹⁸⁸

“Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var.”¹⁸⁹

Yine aynı kökten gelmekte olan *kısas* kelimesi ise iki kişiden her birinin diğerinin izini takip etmesi anlamına gelmektedir. Yapılan bir işin taraflar için geçerli olmasından ötürü terim anlamı kazanmış olur. Kur’an’da dört yerde geçmektedir;

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı.”¹⁹⁰

“Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.”¹⁹¹

¹⁸³Hûd 11/100.

¹⁸⁴Hûd 11/120.

¹⁸⁵Nahl 16/118.

¹⁸⁶Kehf 18/13.

¹⁸⁷Tâhâ 20/99.

¹⁸⁸Neml 27/76.

¹⁸⁹Mü’min 40/78.

¹⁹⁰Bakara 2/178.

¹⁹¹Bakara 2/179.

*“Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riâyet karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah’ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır.”*¹⁹²

*“Tevrat’ta İsrâiloğullarına, “Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefarettir olur. Ve her kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.” diye yazdık.”*¹⁹³

Kıssa kelimesinin bir başka türevi olan nebe’ ise, “önemli, yararlı ve büyük haber” manasına gelmektedir. Çoğulu ise enbâ’dır. Bu kökten türeyen birçok fiil Kur’an’da yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse, Hz. Âdem’in iki oğlu, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Firavun, Âd, Semûd kıssalarıyla kıyamet ve gayb (ahiret) haberleri için bu kelimeler kullanılmaktadır.¹⁹⁴

Nebe’ kelimesinin Kur’an’da değişik çekimlerle ve çok fazla yerde geçmektedir. Burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

*“Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah yaptıklarınızın içyüzünü bize bildirmiştir.”*¹⁹⁵

*“O iki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra olayı hatırlamış olanı, “Ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm, beni hemen gönderin” dedi.”*¹⁹⁶

*“Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.”*¹⁹⁷

Hadis kelimesi ise, “eski” anlamındaki kadim’in zıddı olan hadis kelimesi (çoğulu ehâdis) tahdîs masterından isim olup “haber” mânasına gelir. İnsana uyanıkken veya uykuda duyurulmak yahut vahyedilmeksuretiyle iletilen her söze, ayrıca anlatılan

¹⁹²Bakara 2/194.

¹⁹³Mâide 5/45.

¹⁹⁴Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu‘cemü’l-müfrehes li-elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, Daru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kahire 1944, s. 686.

¹⁹⁵Tevbe 9/94.

¹⁹⁶Yusûf 12/45.

¹⁹⁷Mâide 5/48.

kıssaya, “*hadîsü’l-cünûd*” ve yapılan konuşmaya da hadis denmektedir.¹⁹⁸ Hadis, bazı âyetlerde kıssa, hâdise ve haber manalarında kullanılmaktadır.

“*Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi?*”¹⁹⁹

“*İbrahim’in değerli konuklarıyla ilgili kıssa sana ulaştı mı?*”²⁰⁰

“*Sana Mûsâ’nın haberi geldi mi?*”²⁰¹

“*Orduların, Firavun ve Semûd’un haberi sana ulaştı mı?*”²⁰²

“*O kıyametin haberi sana geldi mi?*”²⁰³

2.3.3. Kıssaların çeşitleri

Kur’an’da genel anlatım dikkate alınacak olursa üç kıssa türüne rastlanmaktadır. Bu sınıflandırmayı yaparken dikkat edilen husus; kıssalara konu olan şahsiyetlerdir.

1. Peygamberlerin kıssalarıdır. Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. Harun, Hz. İsa, Hz. Muhammed (s.a.v) ve diğer peygamberlerin, kendi kavimlerini tevhid dinine davet etmeleri, gösterdikleri mucizeler ve toplumun karşı çıkış sebepleri, inananların ve inkârcıların sonlarının durumu gibi konular bu türdendir.
2. Peygamberlikleri kesin olmayan şahıslar ve bazı toplumların başlarına gelen olaylar dile getirilmektedir. Bu kısma Tâlut ve Câlut, Zü’lkarneyn, Ashâb-ı Kehf, Ashâb-ı Sebt, Hz. Meryem, Ashâb-ı Uhdud vs. misal verilebilir.
3. Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki olayların anlatılmasıdır. Âl-i İmrânsûresinde geçen Bedir ve Uhud savaşlarını, Tevbesûresinde geçen Tebük ve Huneyn Gazvelerini, Ahzabsûresinde geçen Hendek savaşını, Hz. Peygamber’in hicretini ve insanlarla olan ilişkilerini bu kısımda değerlendirmek mümkündür.²⁰⁴

¹⁹⁸Kandemir, Mehmet Yaşar, “Hadis”, *T.D.V İslâm Ansiklopedisi*, T.D.V Yayınları, İstanbul 1997, c:15, s:27.

¹⁹⁹Tâhâ 20/9.

²⁰⁰Zâriyât 51/24.

²⁰¹Naziât 79/15.

²⁰²Burûc 85/17-18.

²⁰³Gâşiye 88/1.

²⁰⁴Kettân, Menna, *Mebahis fi Ulûmul Kur’an*, Mektebetul Vehbet, Kahire 2000, s:301.

2.3.4. Kıssaların özellikleri

Kıssaların en belirgin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- a. Kıssalarda geçen olaylar daha önce de bahsettiğimiz gibi kurgu değil gerçekleri yani yaşanmışlığı ifade eder.
- b. Yine kıssalarda hikâyede olduğu gibi olaylar başından sonuna kadar anlatılmaz. Aktarılan olayda sadece bir sahne tasvir edilir ve önemli olan husus vurgulanmaktadır.
- c. Kıssalarda detaylandırma yapmak yerine verilmek istenen mesaja odaklanmış bir dil kullanılmaktadır.²⁰⁵

²⁰⁵Kaya, Remzi, *Kur'an'ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri*, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, cilt:11 sayı:2, s:35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÛSUF SÛRESİNİN İŞÂRÎ TEFSİRİ

3.1. Yûsuf Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Yûsuf Sûresi mevcut mushaf sıralamasında Hûd sûresinden hemen sonra gelen on ikinci sûredir. Müfessirler arasında sûrenin 111 âyet olduğu hususunda görüş birliği vardır. Sûrenin Mekke döneminde mi yoksa Medine döneminde mi indiği hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre nübüvvetin 8-10. yılları arasında Mekke’de inmiştir. Dolayısıyla sûre Mekke’dir.²⁰⁶ İlk üç âyetiyle yedinci âyetlerinin Medenî olduğunu bildiren görüşler bulunsun da bu rivayet kabul görmemektedir.²⁰⁷ Son olarak Nisabûrî’nin (ö.553/1158) tefsirinde Mekke ile Medine arasında nazil olduğu görüşü de yer almaktadır.²⁰⁸

Bu sûre önceki sûrelerde aktarılan peygamber kıssalarını tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir. Ayrıca diğer kıssalardan farkı şudur: diğer kıssalardan peygamberlerin hayatlarından bölümler nakledilmektedir. Ama bu sûrede Hz. Yûsuf’un hayatının tamamına yakını bir arada bizlere ulaşmaktadır. Sûrenin bu isimle anılmasının nedeni de budur. İnsan hayatının hemen her evresinden bahislerle dolu olan sûre Hz. Yûsuf’un gördüğü rüyayla başlamaktadır.²⁰⁹ Yine Hz. Yûsuf’un bu rüyayı tabir etmesiyle bitmektedir.²¹⁰

Sûrenin indiği dönemde Müslümanlar Mekke’de ağır işkence altına inançlarını yaşamaya çalışıyorlardı. Allah bu sûre ile Müslümanlara Hz. Yûsuf’un hayatını örnek vererek, çekmekte oldukları sıkıntıların sonucunda büyük nimetlerin kendilerinin beklediğini müjdelemiştir. Çünkü Hz. Yûsuf’un çileli hayat hikâyesi de kardeşlerinin onu kuyuya atmasıyla başlamış ve Mısır’a hükümdar olmasıyla son bulmuştur. Yine Hz. Yûsuf’un babasından ayrılıp daha sonra kavuşması, Müslümanların Mekke’den hicret edip daha sonra Mekke’yi fethederek dönmelerine benzemektedir.

²⁰⁶Yazır, Elamlılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 2020, c:5 s:29.

²⁰⁷Birişik, Abdulhamit, “Yûsuf Sûresi”, *T.D.Vİslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, c:44, s:28.

²⁰⁸Yazır, Elamlılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c:5 s:29.

²⁰⁹Yûsuf 12/4.

²¹⁰Yûsuf 12/100.

Kısaca aktaracak olursak sûre Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin hazırladığı tuzak neticesinde kuyuya atılması,²¹¹ dolayısıyla babasından ayrılmasıyla başlamaktadır. Daha sonra köle olarak bir eşya gibi satılmasını,²¹² Mısır sarayında vezirin karısıyla imtihan edilmesini anlatarak devam etmektedir.²¹³ Saraydaki güzel günlerinin neticesinde bir iftira ile haksız olarak zindana atılması²¹⁴ ve buradan tekrar aklanarak saraya gelişini,²¹⁵ sarayda daha geniş yetkiler elde etmesini²¹⁶ beyan etmektedir.

Kıssanın bizlere mesaj olarak iletlediği en büyük hakikat, Hz. Yûsuf'un bütün bu sıkıntılardan günaha bulaşmadan tam bir tevekkül ve teslimiyetle çıkmasıdır.

Bu sûrede beyan edilen Hz. Yûsuf'un kıssası, tüm olarak ve tafsilatıyla anlatılmıştır. Kur'an'ı Kerim de bunun dışında anlatılan kıssalar, birbirine eklenen parçalar halindedir. Hâlbuki Hz. Yûsuf'un kıssası hem tek sûrenin içerisinde hem de baştan sona bütün detayıyla anlatılmaktadır. Bu durumuyla Kur'an-ı Kerim'deki diğer kıssalar arasında özel bir yer işgal eder.²¹⁷

Sûrenin iniş nedeni ise, Yahudi bilginlerinden bazıları Mekke'nin ileri gelen müşriklerine: "Muhammed'e(s.a.s) sorun bakalım, İsrâiloğulları Mısır'a hangi sebepten dolayı gelmişlerdir? Muhammed buna ne diyecek ?" diye telkinde bulundular. Müşrikler de sorunca bu sûre inmiştir.²¹⁸ Bu görüşü desteklemesi açısından "*Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır.*"²¹⁹ âyeti delil olarak kabul edilebilir.

Diğer bir görüşe göre ise: Mekke döneminde Kur'an iniyor ve Hz. Peygamber de inen âyetleri Sahâbeye naklediyordu. Bir müddet sonra sahâbe; "Ya Resûlullah, bize biraz kıssa anlatsan ya!" dediler. Kaynaklarımızda bu şekilde inen üç âyetten bahsedilmektedir. İlki: "*Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle*

²¹¹Yûsuf 12/16.

²¹²Yûsuf 12/20.

²¹³Yûsuf 12/23.

²¹⁴Yûsuf 12/35.

²¹⁵Yûsuf 12/54.

²¹⁶Yûsuf 12/56.

²¹⁷et-Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, c:5 s:5.

²¹⁸Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîmve's-seb'i'l-mesânî*, c:12, s:570.

²¹⁹Yûsuf 12/7.

tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”²²⁰âyetidir. İkincisi; “İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaştırmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır.”²²¹âyetidir. Son âyet ise “Biz bu Kur'an'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun.”²²²âyetidir.²²³

Üçüncü âyette anlatılan “*Ahsen-i Kasas*” terimi hakkında İslâm âlimleri çeşitli fikirler beyan etmişlerdir. Müfessirler bu terkibe “geçmiş zamanlarda meydana gelmiş en güzel olaylar bütünü” veya “geçmişte cereyan etmiş bir olayın en güzel şekilde anlatılması” mânasını vermişlerdir.²²⁴

Âlûsî (ö.1270/1854), Hz. Yûsuf kıssasının en güzel oluşunu şöyle açıklar:“Kıssa haset edenle edilen, efendi ile köle, şahitle hakkında şehâdet edilen, âşıkla mâşuk, hapiste kalanla serbest bırakılan, bollukla kıtlık, günahla bağışlanma, ayrılıkla vuslat, hastalıkla sıhhat, zilletle izzet gibi zıtlıklar içermektedir. Ayrıca hasedin mahrumiyet doğurduğu, sabrın kurtuluşun anahtarı olduğu, aklın duygulara galip gelmesinin hayatın düzenini sağladığı bildirilmektedir.”²²⁵

3.2. Sûrenin İşârî Tefsiri

Çalışmamızın bu bölümünde işârî tefsir alanında temel sayılabilecek eserlerden yararlanarak Yûsuf sûresindeki önemli hususları incelemeye çalışacağız. Kıssada Hz. Yûsuf'un (a.s) hayatının tamamının dönemler halinde anlatılması, müfessirler tarafından çeşitli tefsir ve te'viller yapılmasına neden olmuştur. Yapılan bu yorumlar mevcut örnekten yola çıkarak insanın günlük yaşantısına ve manevî hayatına dönük

²²⁰ Zümer 39/23.

²²¹ Hadîd 57/16.

²²² Yûsuf 12/3.

²²³ es-Süyûti, Celaleddin, Esbâbü'n Nüzûl, Semerkand Yay., trc. Abdulcelil Alpkıray, İstanbul 2016, s: 309-310.

²²⁴ Bırışık, Abdulhamit, “Yûsuf Sûresi”, *T.D.İslâm Ansiklopedisi*, c:44, s:28.

²²⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-âzîm ve's-seb'i'l-mesânî*, c:12, s:507.

derin mesajlar içermektedir. Sadece bu yönüyle ele alınacak olsa dahi bu kıssa için neden “*en güzel kıssa*” denildiği anlaşılmaktadır.

Peygamberlerin insanlar için rol model oldukları açıktır. Peygamberler insanlar arasından seçilmiş, insanların içinde yaşamış, insanların yapmış olduğu günlük işlerle uğraşmış, evlenmiş, çocuk sahibi olmuş kısacası insanların karşılaşabilecekleri her türlü durumla karşılaşmışlardır. Bu noktadan yola çıkacak olursak, insanlar hayatın zorluklarıyla yüzleşince bu zorluklardan kurtuluş yollarını Peygamberlerin örnek hayatlarından öğrenebilmektedirler. Bu hakikati dikkate alan müfessirler, ilk anda görülebilen veya biraz derinlemesine bakıldığında ortaya çıkabilecek işaretlerle insanlara bu örnekliliği sunmayı amaç edinmişlerdir. Bu bağlamda diğer alanlarda tefsir yazan müfessirlerin üzerinde fazlaca durmadan geçtikleri bazı âyetlerin işârî müfessirler tarafından fazlaca üzerinde durularak anlatıldığını görmekteyiz. Özellikle bu sûreyi seçmemizin nedeni Hz. Yûsuf’un hayatında karşılaştığı olumsuzlukların hemen hepsinin temel nedeni, insan nefsinden kaynaklanan kötü huy ve davranışlardır. Bu olumsuzlukların tespit ve tedavisi de tasavvufun öğretilerinin uygulanmasıyla mümkündür. Bu gerçek işârî tefsir alanında çalışma yapan müfessirlerin Yûsuf Sûresine özel bir önem vermelerine sebep olmuştur. Bir örnek vererek konuyu açıklamaya çalışalım: Hz. Yûsuf’un kuyuya atılma sebebi kardeşlerinin onu ve kardeşini kıskanmasıydı. Bu hakikati Hz. Yûsuf gördüğü rüyayı babasına anlattığı zaman, Hz. Ya’kûb’un onu şöylece ikaz etmesinden anlıyoruz: “*Babası, ‘Yavrucuğum’ dedi, ‘Rüyayı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır.*”²²⁶Dolayısıyla nefsin kötü isteklerinin Hz. Yûsuf’un hayatında çokça ortaya çıkması, yapılan yorumların bu noktadan hareketle insanlara öğüt verme sonucunu doğurmuştur.

Bu sûre muhtevası itibariyle peygamberlerin mânevi hallerine vâris ve Allah’a tam bir kul dolayısıyla halife olmanın birçok sırlarını barındırmaktadır. Kalp, sır ve diğer manevi kuvvetler bu sûrede işârî olarak zikredilmektedir. Yine Züleyha’nın şahsında Hz. Yûsuf’a karşı çıkan nefs-i emmârenin terbiye edilerek rıza makamına

²²⁶Yûsuf 12/4.

ulaşması anlatılmaktadır. Ayrıca sıkıntı ve musibet anında kişinin Allah’a iltica ederek vasıl olabilmesinin yolları gösterilmektedir.²²⁷

Sûreyi tefsir ederken âyet sıralamasını dikkate alarak yapılan işârî yorumları kronolojik sırasına göre nakletmeye özen göstereceğiz. Sûrehurûf-imukattaa ile başlamaktadır. Bu harfler Kur’an’ın mahiyeti ve anlamı tam olarak bilinmeyen kısmındadır. Hakkında yapılan yorumlar bir görüş olmaktan öteye geçememektedir. Mutasavvıflara göre ise bu harfler ehli olmayana açılması haram olan bir sır gibidir. Kuşeyrî tefsirinde sûrenin başında geçen hurûf-ı mukatta’nın sevgililer arasındaki muhabbeti perdelemek için kullanılan bir yöntem olduğunu ifade etmektedir.²²⁸ Dâye ise الرَّ’ın işârî olarak te’vilini şöyle yapmaktadır; elif’in Allah’a, lam’ın Cebrail’e ve ra’nın ise Resûl’e işaret etmektedir. Bu sıralama aynı zamanda vahyin akış yönünü de göstermektedir. Buradaki hurûf-imukattaa, sevenin sevdiğinin kalbine vahyini indirmesi şeklinde tefsir edilmektedir.²²⁹ Müfessirlerin geneline göre ise Kur’an’ın müteşâbih (manası tam olarak bilinmeyen) kısmındandır. Ancak Allah’ın onların manasını kâmillerin kalbine akıtması, O’nun keremi açısından hiç de uzak bir ihtimal değildir. Bu manayı bilen kâmil insanlar ise bu hakikati açıkça anlatmak yerine işaret ve remz yoluyla anlatırlar.²³⁰

*“Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik.”*²³¹

Bir araştırma alanı olarak Kur’an’ın Arapça indirilmesi, işârî tefsirlerin konusunun dışındadır. Kur’an’ın Arap dilinin kurallarına bağlı olarak tefsir edilmesi dilbilimcilerin araştırma sahasına girmektedir. İşârî tefsir alanında çalışma yapan müfessirler bu ayetin *“anlayabilesiniz diye...”* kısmına yorum yapmışlardır. Bu yorum sahiplerinden birisi olan Bursevî bu âyetin tefsirini yaparken anlamak hususunda iki farklı yol olduğunu beyan etmektedir. Birincisi Kur’an’ın muhtevasını anlamak, ikincisi ise O’nun Allah kelamı olduğunu anlamak.²³²

²²⁷ Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s), Erkam Yayınları*, İstanbul 1984, s:11.

²²⁸ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, el-Heyetu Mısriyyeti Âmmetulil-Kutubi, Mısır 2000, c:2, s:165.

²²⁹ Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te’vilâtü’n-Necmiyye*, DârulKütübü’lİlmiyye, c:3, s:306.

²³⁰ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’lBeyân*, trc. Murat Sülün, Erkam Yayınları, İstanbul 2014, c:9, s:8.

²³¹ Yûsuf 12/2.

²³² Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’lBeyân*, c:9, s:10.

3.2.1. En güzel kıssa

“Biz bu Kur’an’ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz.”²³³

Hız. Yûsuf’un hayatı bir insanın karşılaşılabileceği her türlü zorluk ve imtihanla doludur. Kıssanın “en güzel kıssa” olması biraz da bu sebepten kaynaklanmaktadır. “En güzel kıssa” tabiri müfessirler tarafından çok farklı şekillerde tefsir edilmiştir. Özellikle işârî tefsir alanında çalışma yapan müfessirlerin te’villerine bakacak olursak bu farklılığı daha net bir şekilde görmektediriz. Mutasavvıflar kıssanın en güzel kıssa olarak ifade edilmesinden yola çıkarak hak yolcusu için bu kıssada bolca ibret ve dersler bulunduğunu belirtmektedirler. Kuşeyrî sûreye “en güzel kıssa” denmesinin birden fazla sebebinin olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki sûreyi işiten kimselerin kalp ile ilgili konularda bir zorunluluk olmamasına rağmen araştırma yaparak hakikate ulaşmak istemeleridir. Bir diğeri ise sûrenin sevgiliden bahsederek onu hatırlatmasıdır. Müfessire göre bir başka neden ise Hız. Yûsuf’un kardeşlerini affetmesi ve Züleyha’nın çirkin isteklerine karşı harama bulaşmamasıdır. Ayrıca Kuşeyrî âyette vahyedilen Kurân’ın sahip olduğu ilimlerin çalışılarak elde edilemeyeceğini, bu ilimlerin Allah’ın seçtiği kullarına bir ikramı olduğunu da ifade etmektedir.²³⁴

İbnü’l-Arabî ise, “en güzel kıssa” tabirini tefsir ederken, bu ifadenin aynı ayette geçen “en güzel şekilde anlatıyoruz” sözleriyle desteklendiğini belirterek Kur’an’ın anlatımında mucizevî bir yönün olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca İbnü’l-Arabî, Kur’an’ın zâhirî manasının tarihî gerçeklere uygun olduğunu ve bâtinî tarafının da hak yolcusunun manevi hallerini anlatmakta olduğunu beyan etmektedir.²³⁵

Necmeddin Dâye (ö. 654/1256), kıssanın ruh ve kalp gibi manevi varlıklardan oluşan insanın, çeşitli halleriyle bir yolculuk neticesinde gerçek sevgili olan Allah’a ulaşmasını anlattığı için “en güzel kıssa” olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.²³⁶

²³³Yûsuf 12/3.

²³⁴Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s: 166-167.

²³⁵İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, trc. Vahdettin İnce, Kitsan Kitap, İstanbul 2008, s:547.

²³⁶Dâye, Necmeddin, *Alâüddevle-i Simnâni, Te’vilâtü’n-Necmiyye*, c:3, s:307.

Bu ayete işârî bir tefsir de Bursevî tarafından yapılmıştır. Nefsin olgunlaşma yolunda katettiği merhalelere değinerek şöyle demiştir; “Aslında bu kıssa, veraset, hilafet, kalp, ruh, çeşitli kuvvetler ile nefs-i emmârenin tasfiyesini ortaya koymaktadır. Bu nefsi emmâre ilk olarak Züleyha sûretinde ortaya çıkmış, emmâreliği yüzünden Yûsuf’u arzuladıktan sonra Müslüman olup rıza ve itminan makamına ulaşana kadar kendini tezkiye etmiş ve teslim olmuş; nefsanî kuvvetlerinin, kardeşleri sûretinde boyun eğişinden sonra da Yûsufî ruhla bir araya gelmiştir.” Bu tefsirden de anlaşıldığı gibi nefis bu merhalelerden geçerek ruhla birlikteliğe layık bir hale gelmiştir.²³⁷

Yine bu ayette geçen; “*anlayabilesiniz diye...*” ifadesi bilinen manasından farklı olarak te’vil edilmektedir. İbn Acîbe, burada kastedilenin elbette bilinen ve hükümlerle beraber işaret edilenle beraber gizli manalar olduğunu ifade etmektedir. Bu gizli manaları anlayacak olanların isesâfi akıl ve nurlanmış gönüllere sahip olan kimseler olduğunu belirten müfessir: “Bu hakikati akıllı karışık şeylerden arınmış, ağıyardan (hakkın gayrinden, mâsivadan) temizlenmiş, marifet ve sırlarla dolmuş tecrit ehlinin (her şeyden gönlünü çekip Allah’a bağlamış kimseler) anlar” demektedir.²³⁸

3.2.2. Hz. Yûsuf’un rüyası

“*Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: “Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm.”*”²³⁹

Kuşeyrî Hz. Yûsuf’un rüyasını babasına anlatmasından hareketle sırrını bir başkasına naklettiğini ifade etmektedir. Müfessire göre sır saklamanın hakikati onu hiç kimseye anlatmamaktır. Yine Hz. Yûsuf’un başına gelen bütün sıkıntıların sebebinin bu olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁰ Bu tespitten hareketle müridin²⁴¹ manevi olarak terakki edebilmesinin ve belalardan uzak kalmasının gereklerinden birisinin de sahip olduğu sırlarını güzel bir şekilde saklaması olduğunu ifade edebiliriz.

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), yıldızların Hz. Yûsuf’a secde etmesini yıldızlarla kastedilen kardeşlerinin O’nun faziletini kabul ederek itaat etmeleri olarak

²³⁷Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’lBeyân*, c:9, s:13.

²³⁸el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, c:4, s:397.

²³⁹Yûsuf 12/4.

²⁴⁰Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s:168.

²⁴¹Mürîd: Bir tarikat şeyhine bağlanarak ondan tasavvufun yollarını öğrenen, onun doğrultusunda ilerleyen kimse. T.D.K. Sözlüğü, www.sozluk.gov.tr, erişim: 22.06.2022 19:49.

tefsir ve te'vil edilmektedir.²⁴² Bilindiği üzere âyeteyıldızlarHz. Yûsuf'un kardeşlerini, ay ve güneş ise anne ve babasını temsil etmektedir. Ay ve güneşin yıldızlardan sonra zikredilmesinin nedeni, Yûsuf'a anne ve babasının kardeşlerinden sonra kavuşacak olmasından dolayıdır.²⁴³

*"Babası, 'Yavrucuğum; Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır.' dedi."*²⁴⁴

Kuşeyrî Hz. Ya'kûb'un nasihatine rağmen Hz. Yûsuf'un musibet ve imtihanlardan kurtulamadığına dikkat çekerek yapılan nasihatlerin kaderin önüne geçemeyeceğini ifade etmektedir.²⁴⁵

Râzî ise, bir önceki âyette geçen "... bana secde ederken gördüm." ifadesinden yola çıkan Hz. Ya'kûb'un bu secdeyi Hz. Yûsuf'un kardeşlerine olan üstünlüğünün bir delili olarak kabul ettiğini söylemektedir. Müfessir Hz. Ya'kûb'un bu üstünlük neticesinde kardeşlerinin Yûsuf'a bir kötülük yapmasından korktuğu için rüyasını anlatmaması gerektiğini ifade etmektedir.²⁴⁶

Hz. Yûsuf rüyasını babasına anlatınca babası kardeşlerinin ona bir kötülük edebileceğini kastederek rüyasını kardeşlerine anlatmamasını istemiştir. Âyette belirtilen "*Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır*" hatırlatması, Hz. Yûsuf'un babasına; "Peygamber çocuğu olan kardeşlerim nasıl olur da böyle bir kötülük yapar?" sorusunaverilen cevap niteliğindedir. Bu düşmanlığınHz. Âdem'den beri devam etmektedir. Ayrıca Şeytan insanların arasını açmak için elinden gelen her türlü kötülüğü yaparak bu düşmanlığını bir kez daha göstermektedir.²⁴⁷ Hz. Ya'kûb, Yûsuf'un rüyasını dinleyince dedesi ve babasının vazifesi olan peygamberlik görevinin verileceğini anladı. On bir yıldız, ay ve güneşin ona secde etmesini onun kemâlâtının tamamlanacağına işaret olarak görerek, kardeşlerinin bu sebepten dolayı kendisini kıskanacağını düşünerek rüyasını anlatmamasını tembih etmiştir. Bu ayetin tefsirinde farklı bir noktaya dikkat çeken Bursevî, Allah'ın kullarını çeşitli vesilelerle imtihan

²⁴²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, c:13, s:159.

²⁴³Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s.)*, s:17.

²⁴⁴Yûsuf 12/5.

²⁴⁵Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:168.

²⁴⁶er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c:13, s:162.

²⁴⁷Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:21-22.

ettiğini belirtmektedir. Bursevî'ye göre, dünya hayatının anlamı olan bu imtihanlardan beşer olmaları sebebiyle peygamberlerde nasiplerine düşeni almışlardır. Hatta en şiddetli olanları da hiç şüphesiz peygamberler içindir. Hz. Ya'kûb da bu sınavlardan geçmiştir. Hz. Ya'kûb, Yûsuf'a olan sevgisinden ötürü imtihana tabi tutulmuştur. Cenabı Hak imtihanını ağırlaştırmak için Yûsuf'u kendisinden uzaklaştırmıştır. Bunun sebebi ise ilahî sevginin çok kıskanç olması ve kulun kalbinden Allah'ın kendisinden başkasının muhabbetine rıza göstermemesidir.²⁴⁸

3.2.3. Hz. Yûsuf'a verilen nimet

“Anlaşılan böylece rabbın seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'kûb soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz rabbın çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”²⁴⁹

Verilen nimet hususunda farklı görüşlerde vardır. Tüsterî, dördüncü âyete vurgu yaparak Hz. Yûsuf'un görmüş olduğu rüyanın gerçekleşmesinin Allah'ın onun üzerindeki nimetini tamamlaması manasına geldiğini bildirmektedir.²⁵⁰ Âyette Hz. Yûsuf'a ilim ve nübüvvet verileceği ifade edilmektedir. Kuşeyrî, verilecek olan ilahi ikramların Hz. Yûsuf'un çalışması sonucu verilmediği hakikatinden yola çıkarak müride verilen bütün makam ve hallerin Allah'ın bir ikramı olduğunu ifade ederek âyeti işârî olarak bu şekilde tefsir etmektedir.²⁵¹

Râzî de, burada kastedilen nimetin peygamberlik olduğunu belirtmektedir. Delil olarak da bir insanın ulaşabileceği en yüksek makamın peygamberlik makamı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ataları olan Hz. İbrâhim ve Hz. İshak'ın zikredilmesinin de nübüvvete delil olduğunu ileri sürmüştür.²⁵² İbnü'l-Arabî Hz. Yûsuf'un gördüğü rüya neticesinde, manevi yolculuğu başlamadan kendisine keşifler verilen seçilmiş kimselerden olduğu kanaatine varmıştır. Müfessir verilen bu nimetin nebilik ve risalet

²⁴⁸Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:27.

²⁴⁹Yûsuf 12/6.

²⁵⁰et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Darü'l-Haram lit-Türâsi, Kahire 2004, s:168.

²⁵¹Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât bi Tefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:168.

²⁵²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:164-165.

vazifesiyle tamamlanacağını da beyan etmiştir.²⁵³Nimetin tamamlanması hususunda yapılan bir diğer te'vilin sahibi de Bursevî'dir. Bursevî Hz. Yûsuf'u kalbe benzeterek nimetin tamamlanmasını kalpte Allah'ın tecelli etmesi olarak tanımlamaktadır. Nitekim Allah ancak kendisine inanan kulunun kalbine sığabileceğini bir hadisi kutside ifade etmektedir.²⁵⁴

3.2.4. Kıssadan alınacak ibretler

“Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır.”²⁵⁵

Burada kastedilen ibretler hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Kuşeyrî, âyette bahsedilen ibretlerin eziyet veren kimselere karşı nasıl davranılması gerektiği ve onların affedilmesinin kastedildiğini ifade etmektedir.²⁵⁶

Râzî ise tefsirinde kastedilen ibretlerden birisinin muhatabının bizzat Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu belirtmektedir. Bu hususu ise şöyle açıklamaktadır:“Hz. Yûsuf'a eziyet edenlerin kardeşleri olduğu gibi, Hz. Peygamber'e de akrabaları olan Mekkeli müşrikler eziyet etmekteydi. Allah Hz. Yûsuf'u koruduğu gibi son peygamber olan Hz. Peygamber'i de koruyacağını ve onu türlü nimetlere kavuşturacağını belirtmiştir.”²⁵⁷

İbnü'l-Arabî'ye göre ise burada alınacak üç nasihat vardır: Birincisi, insanların seçilmesi hususunda geçerli olan tek gerçek onların Allah tarafından kabiliyetlerine göre seçilmiş olmalarıdır. Bunun dışında insanların çalışarak ulaşabilecekleri bir makam yoktur. İkincisi, Allah'ın hayır dilediği bir kimse için hiçbir kuvvet bunu engelleyemez. Yine şer dilediği kimseden de bu şerri uzaklaştıracak kimse yoktur. Üçüncüsü ise, şeytanın vesvese ve tuzaklarından peygamberler dâhil hiç kimsenin güvende olmadığıdır. Eğer böyle olmasaydı beşinci âyette Hz. Ya'kûb şeytana ve onun tuzaklarına karşı Hz. Yûsuf'u uyarmak zorunda kalmazdı. Bu yorumlardan da anlaşılacağı gibi müfessir, külli iradenin sahibi olan Allah'ın karşısında cüz'i irade sahibi insanın hiçbir kuvvete sahip olmadığını beyan etmektedir. Müfessir ayrıca burada

²⁵³İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:548.

²⁵⁴Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:24.

²⁵⁵Yûsuf 12/7.

²⁵⁶Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:169.

²⁵⁷er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:167-168.

H. Ya'kûb, H. Yûsuf ve on bir kardeşini insanda bulunan maddi ve manevi kuvvetlere benzeterek tasvir etmiştir. H. Yûsuf'u donanımlı bir kalbe, H. Ya'kûb'u akla, üstünlük sağlayan on bir kardeşi de zâhirî beş duyu, bâtinî beş duyu ile gazap ve şehvete benzetmektedir. Burada kardeşler için zikredilen hususlar on iki olmaktadır. Zâhirî duyulardan olan düşünme kabiliyeti aklı yani H. Yûsuf'u kıskanmayarak diğerlerinden ayrılmış böylece sayı on bir olmuştur. Ayrıca İbnü'l-Arabî H. Yûsuf'u akla benzeterek, kıskanılan kardeşi ameli akıl gücü olarak tasvir etmiştir. Anneleri Râhil'i de nefs-i levvame olarak isimlendirdikten sonra, H. Ya'kûb'un ilk eşi ve kıskanan çocuklarının annesi olan Leyya'yı ise nefs-i emmâre olarak kabul etmiştir. Bu hususu müfessir:“Yusuf'la kardeşi demelerinin sebebine gelince, akıl, kalbin ilim ve marifetle kemale ermesini gerektirdiği gibi, bu kuvvetlerin de güzel ahlak ve şerefli ameller gibi türlü faziletlerin derlenmesi sûretiyle kemale ermesini de gerektirir.”sözleriyle tamamlamıştır.²⁵⁸

On bir kardeş hakkında yapılan bir diğer işârî tefsir ise şöyledir: On bir yıldız ile işitme, görme, koklama, tatma ve dokunmadan ibaret beş zâhirî duyu ile müfekkiye, müzekkiye, hafıza, muhayyile, vâhime ve müşterek histen ibaret altı bâtinî kuvveye işaret edilmektedir. Güneş ve ay ise; ruh ve nefsi temsil etmektedir. Buna göre insanın kemal makamı, tıpkı meleklerin Âdem'e secde etmesi yani ona boyun eğip onun emri altına girmesi gibi kalbin ruh, nefis, hisler ve kuvvelerin secde ettiği bir sultan olmasıdır.²⁵⁹

*“Hani kardeşleri demişlerdi ki: ‘Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Hâlbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılğı içinde!’”*²⁶⁰

Haset kalbin manevi hastalıklarından birsidir. H. Yûsuf'un kardeşlerinin babalarını yanılğı ile itham etmelerinin sebebini Kuşeyrî'ye göre hasettir. Onlar babalarının H. Yûsuf'a olan sevgisini kıskanmışlar ve bunun neticesinde babalarına

²⁵⁸İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:550.

²⁵⁹Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:18.

²⁶⁰Yûsuf 12/8.

böyle bir ithamda bulunmuşlardır. Müfessir sûrenin sonunda tasvir edilen secdeyi ise kardeşlerinin bu haksız ithamlarının cezası olarak yorumlamaktadır.²⁶¹

3.2.5. Kıskançlık hastalığı

*“Yûsuf’u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz!”*²⁶²

Kuşeyrî âyetteki bir noktaya dikkatlerimizi çekmektedir. Kardeşlerinin daha günah işlemekten tövbeyi dile getirdiğini belirten müfessir, irfan ehli kimselerin günaha girme tehlikesine istinaden hep tövbe halinde olduklarını belirtmektedir.²⁶³

Râzî ise, âyetin sonundaki tövbe ederek iyi kimselerden olma hususunda kardeşlerin kastettiklerinin sâlih bir kimse olmak değil de babalarının yanında kıymetli bir duruma gelmek şeklinde tefsir etmektedir.²⁶⁴

Bir önceki âyette zikredilen kardeşlerinin kıskançlıkları ile bu âyette zikredilen tavsiye birbirini tamamlar mahiyettedir. Kıskançlık yapan kardeşlere bu tavsiyeyi kimin verdiği hususunda fikir beyan eden Bursevî Şeytanın insan suretinde kardeşlere görünerek: ‘Yûsuf sizi kendisine kul etmek istiyor.’ dediğini bunun üzerine kardeşlerinin; ‘Ey ihtiyar, çare nedir?’ diye sorduklarında Şeytanın: ‘Yûsuf’u öldürün. Ya da onu yırtıcı hayvanların yemesi veya orada ölmesi için yerleşim yerlerinden uzak bilinmeyen ıssız bir yere atın’ dediğini rivayet etmektedir.²⁶⁵

*“Onlardan biri, ‘Yûsuf’u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır’ dedi.”*²⁶⁶

Çalışmamızın daha önceki kısmında Yûsuf’un kardeşlerini his ve heveslere benzeten işârî yorumları nakletmiştik. Dâye kardeşler arasında Yûsuf’un öldürülmesine razı olmayan sözcüyü(Yehuda) ve onun yaptığı teklifi; “Onu (kalp Yûsuf’unu) kuyuya

²⁶¹Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s:170.

²⁶²Yûsuf 12/9.

²⁶³Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s:170.

²⁶⁴er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c:13, s:171.

²⁶⁵Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:18.

²⁶⁶Yûsuf 12/10.

(beden kuyusu) atın, kervan (nefsâni arzular kervanı) alıp götürsün.”işârî olarak tefsir etmektedir.²⁶⁷

Bursevî ise, bu âyette kalp Yûsuf’unu, his ve heveslerin (Yûsuf’un kardeşleri) hevâ bıçağı ile öldürmek istedikleri şeklinde tefsir etmektedir. Yine müfessir kalbin ölmesinin en büyük nedeninin hevâ olduğunu belirtmektedir. O’na göre hevâ kalbi öldüren etkili bir zehirdir.²⁶⁸

“Dediler ki: ‘Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz.’”²⁶⁹

Kuşeyrî, Hz. Ya’kûb’un kardeşlerine güvenmemesine rağmen Yûsuf’u onlara teslim etmesini şu sözlerle işârî olarak tefsir etmektedir; “Kaza gelince basîret perdelenir.” Müfessir Hz. Ya’kûb’un Yûsuf’u kardeşlerine teslim ettikten sonra yaşadığı sıkıntıları da, sevdiğini (kalp Yûsuf’unu) düşmana (nefis) teslim eden kimsenin gelecek olan musibetlere katlanmak zorunda kalacağını ifade etmektedir.²⁷⁰

“Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin içsin, oynasın; onu mutlaka koruruz.”²⁷¹

İnsanın kemal yolculuğu hiç şüphesiz akıl ve kalp birlikteliğiyle olmaktadır. İnsanın bu kıymetli makama ulaşmasının önündeki en büyük engel ise şeytanın vesvesesi ile nefsin bitmek bilmeyen istekleridir. İbnü’l-Arabî, kardeşlerinin Hz. Yûsuf’u babalarından ayırmak için: “Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin içsin, oynasın; onu mutlaka koruruz.” sözlerini kalp ve aklı ayırmak için nefsin hevesiyle şeytanın vesvesesine benzetmektedir.²⁷² Nefis ve şeytan ancak bu vesveselerle kalp ile aklı birbirlerinden ayırabileceklerdir.

Hz. Yûsuf’un rüyasında gördüğü, kendisine secde eden on bir yıldız ay ve güneşin anne baba ve on bir kardeşi olduğu hususunda görüş birliği vardır. Hz. Yûsuf’un annesi vefat edince babası teyzesiyle evlenmiştir. İbnAcîbe tefsirinde bu

²⁶⁷Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te’vilâtü’n-Necmiyye*, c:3, s:310.

²⁶⁸Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:31.

²⁶⁹Yûsuf 12/11.

²⁷⁰Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s:171.

²⁷¹Yûsuf 12/12.

²⁷²İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, c:1 s:551.

bilgiyi göz önünde bulundurarak Hz. Ya'kûb'un, "Yavrum, güneş ve ay benimle teyzendir." dediğini rivayetlemiştir. Secde hususunda ise, bir mahlûkun ancak bela ve mihnet zamanında başka bir mahlûka secde edeceğini belirterek rüyanın Hz. Yûsuf'un başına gelecek sıkıntıları işaret ettiğini beyan etmiştir. Bu görüşüne delil olarak ise meleklerin secde ettikten sonra Hz. Âdem'in cennetten çıkarılarak belaya uğramasını getirmektedir.²⁷³

İbn Acîbe, manevi terbiyenin sonunda müridin elde ettiği sıfatlar, bu yola başladığı andaki hallerinin tam tersi olduğunu belirtmektedir. Örnek olarak da Hz. Yûsuf'un mülk ve saltanata ulaşmadan önce tam bir zillet hali yaşadığını aktarmaktadır. Bu tespitten yola çıkarak müridin yolun başındaki cehaletini ve fakirliğini ortaya koyması durumunda yolun sonunda ona kâmil bir ilim ve zenginlik verileceğini ileri sürmektedir.²⁷⁴

Hz. Ya'kûb'un sevgisinden dolayı Hz. Yûsuf'u hiç yanından ayırmadığı rivayetedilmektedir. Bu hususa dikkate çeken İbnAcîbe, sevenin sevgisinde samimi ise böyle davranması gerektiğini belirtmektedir. Cüneyd-i Bağdâdî'den (ö. 297/909) naklettiği şu hadisede kulun rabbine olan sevginin samimiyetine işaret etmektedir; "Güzel yüzlü bir genç gördüm; bir başka genci azarlıyor ve ona kızarak sitemde bulunuyordu. Ben ona, 'Ey genç, niçin böyle yapıyorsun?' diye sordum. Genç; 'Bu zat beni (Allah için) sevdiğini söylüyor, ancak üç gündür benimle görüşmedi'dedi. Gençten bu sözleri işitince ben kendimden geçip bayıldım. Kendime geldiğimde, ayağa kalkmaya güç yetiremiyordum; hâlâ işittiğim sözün etkisindeydim. Bana, 'Sana ne oldu?' diye sorduklarında, 'Seven ne durumda olursa olsun, sevdiğinin kapısından ayrılmamalı!' dedim."²⁷⁵

Dokuzuncu ve onuncu âyetlerde kardeşlerinin Hz. Yûsuf'u kuyuya atarak babalarının sevgisini ve ilgisini üzerlerine çekmeyi amaçladıkları bildirilmektedir. Bu hakikatten hareketle İbnAcîbe:"Eğer kalbinin sadece sana ait olmasını, böylece sevgilinin sadece sana yönelmesini, nihâyet O'nu açıkça müşahede etmeyi ve yakînen tanımayı istersen, kalbinin meylettiği ve âşık olduğu bütün arzuları öldür; basiret

²⁷³el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:399.

²⁷⁴el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:402.

²⁷⁵el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:405.

gözünden mâsivayı (Mevlâ'nın razı olduklarından başka her şey) kaldır at. Bunu yaptığın zaman O'nun zatının nurlarını, güzelliğinin sırlarını görürsün.”diyerek işârî olarak tefsir etmektedir.²⁷⁶

Hız. Ya'kûb'un Hız. Yûsuf'a olan muhabbeti işârî tefsirlerde ilahi sevgiye işaret olarak çokça te'vîl edilmektedir. 11-14. âyetler arasında Hız. Yûsuf'un kardeşlerinin babalarından O'nu yanlarında götürmek için izin istedikleri, Hız. Ya'kûb'un başta buna razı olmamasına rağmen daha sonra izin verdiğini görmekteyiz. İbnAcîbe, Hız. Ya'kûb'un Hız. Yûsuf ile beraberliğini zikir haline, ayrılığını ise gaflete benzetmektedir. Gerçek bir kulun, Rabbinden ayrı kalmaya sabredemeyeceğini belirten müfessir, Hız. Ya'kûb'un Hız. Yûsuf'un ayrılığından dolayı çektiği sıkıntıları ise oğlu için korkmasına ve o'nu Rabbine emanet etme hususunda gaflete düşmesinden kaynaklandığını dile getirmektedir.²⁷⁷ İlk bakışta bir peygamber için ağır bir itham gibi düşünülse de bir insan olması hesabı ile bu yorumu isabetli buluyoruz.

3.2.6. Bela dile bağlıdır

*“Babaları, ‘Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum’ dedi.”*²⁷⁸

İşârî tefsirlerin tamamına yakınında Hız. Ya'kûb'un kurt tehlikesini dillendirerek belaya kapı araladığına değinilmektedir. Âyette Hız. Ya'kûb'un korkusunu dile getirmesine dikkat çeken Kuşeyrî insanların dünya hayatında korktukları şeylerle imtihan edileceklerine ifade ederek âyete işârî bir tefsir getirmektedir.²⁷⁹

Bu konuyla ilgili bir hadis-i şerifte: *“Bela ağızdan çıkan söze bağlıdır”*²⁸⁰ denilmiştir. Hız. Ya'kûb bu tehlikeyi dillendirerek Hız. Yûsuf'u öldürmeye niyetlenen oğullarına bahane telkin etmiş oldu.²⁸¹

²⁷⁶el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:407.

²⁷⁷el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:410.

²⁷⁸Yûsuf 12/13.

²⁷⁹Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârâtıTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:172.

²⁸⁰el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hağfâ*, Beka Yayınları, İstanbul 2021, c:1, Hadis 926.

²⁸¹Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s)*, s:29.

*“Dediler ki: "Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun!"*²⁸²

Bu ayetin işârî yorumunda, kalp Yûsuf'unun ruh Ya'kûb'uyla beraber olunca diğer uzuvlarla arasındaki bağı kestiği dile getirilerek organlar ve diğer kuvvetlerin (on bir kardeş) kalbin (Yûsuf) hayvani hazlarla meşgul olması için ruhun (Ya'kûb) gözetiminden kurtulması gerektiğini bildiği belirtilmektedir. Kalp, ruhtan uzaklaştığı müddetçe kurda (Şeytan) yaklaşmaktadır. Böylece kurt onu iradesi altına alarak helak edebileceği belirtilmektedir.²⁸³

3.2.7. Hz. Yûsuf'un ayrılığı

*“Onu götürüp kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Biz de Yûsuf'a, 'Kardeşlerinin bu yaptıklarını bir gün onlara, kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!' diye vahyettik.”*²⁸⁴

Tüsterî âyette Hz. Yûsuf'un sabrına işaret ederek; “Sabrı güzelleştiren nedir?” sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Allah'ın seninle beraber olduğunu bilmen, afiyette olman, muhakkak sabrın misali üst tarafı sabır, alt kısmı ise bal ile dolu olan bardak gibidir.” Sonra *“Muhakkak Allah sabredenlerle beraberdir.”*²⁸⁵ âyetini hatırlatarak şu büyük hakikati eklemektedir; “Sabretmekten başka çaresi olmayan kimsenin bunu yapmamasına şaşıyorum.”²⁸⁶ Müfessir sabreden insana Allah'ın onunla beraber olduğu hakikatini göz ardı etmemesi gerektiğini hatırlatarak, bunun tek başına dahi ne kadar büyük bir ikram olduğunu söylemektedir.

Kuşeyrî Hz. Yûsuf'un babasından ayrıldıktan ve musibetlerle karşılaştıktan sonra ilahi hitaba kavuştuğunu ifade ederek manevi ikramların hep belalardan sonra geldiğine dikkat çekmektedir.²⁸⁷

²⁸²Yûsuf 12/14.

²⁸³Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:36.

²⁸⁴Yûsuf 12/15.

²⁸⁵Bakara 2/153.

²⁸⁶et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, s:169.

²⁸⁷Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:173.

Râzî ise, Hz. Yûsuf'a bildirilen vahiyden kardeşlerinin haberinin olmamasını, kardeşlerinin bilmesi halinde onu öldürebilecekleri ihtimaline karşı Allah'ın bir ikramı olarak tefsir etmektedir.²⁸⁸

Hz. Yûsuf kuyuya atılırken kardeşleri onun üzerindeki gömleği alarak onu çıplak bir şekilde kuyuya attılar. Tefsirlerde geçen bilgilere göre, Cebrâîl ona bir gömlek getirerek âyetle bildirilen haberi ilettili. Bu gömleğin nereden geldiği hususunda ise İbnAcîbe şu rivayeti nakletmektedir; “Hz. İbrahim ateşe atılırken üzerinden bütün elbiseleri çıkarılmıştı. Cebrâîl, cennet ipeklerinden dokunmuş bir gömlek getirdi ve kendisine giydirdi. Hz. İbrahim bu gömleği oğlu Hz. İshak'a oda oğlu Hz. Ya'kûb'averdi. Hz. Ya'kûb da bu gömleği bir sargı içine sararak Yûsuf'un boynuna astı. Cebrâîl kuyuda bu gömleği sargıdan çıkararak Yûsuf'a giydirdi.”²⁸⁹

*“Akşam ağlayarak babalarına geldiler.”*²⁹⁰

Kuşeyrî kardeşlerinin yalancı bir şekilde gözyaşı dökmelerini sahip oldukları nifak ve kötü hasletlerin kemale erdiğiine işâret olarak kabul etmektedir. Müfessire göre; “Nifak kemâle erince gözlerden her zaman yaş gelebilir.”²⁹¹

*“Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Ya'kûb, 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, (bana) yardım edecek olan ise ancak Allah'tır.' dedi.”*²⁹²

Hz. Ya'kûb'a, Yûsuf'un kurt tarafından yenildiği haberi gelince O artık kendisine yakışanın güzelce sabretmek olduğunu belirtmiştir. Tüsterî bu sabrın ancak kadere rıza göstermekle olabileceğini söylemektedir. Kendisine “Bunun alameti nedir?” diye sorulunca: “Sabırla bekleyen kimsenin tasa çekmemesidir.” demiştir.²⁹³ Burada müfessir sabrın, kadere itiraz etmeden teslim olmakla mümkün olabileceğini hatırlatmaktadır. Kadere itiraz edenin gerçek sabır sahibi olamayacağı ise aşikârdır. Allah Hz. Ya'kûb'un güzel sabrı neticesinde onu hem güzel bir ecirle karşılamış hem de

²⁸⁸er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:179.

²⁸⁹el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:414.

²⁹⁰Yûsuf 12/16.

²⁹¹Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:173.

²⁹²Yûsuf 12/18.

²⁹³et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, s:169.

Yûsuf'a kavuşturmuştur. Kul eğer sabrederse Allah ona hem büyük bir ahiret sevabı verir hem de dilerse dünyada da mükâfatlandırır. Râzî ise tefsirinde güzel sabrı Süfyan es-Sevrî'den (ö. 161/778) naklettiği şu sözle tarif etmektedir; “Sırrından ve başına gelen musibetten bahsetmemen ve kendini tezkiye etmen, buna (verilen sır) layık olmadığını bilmendir.” Ayrıca Râzî, güzel sabır sahibinin halinden şikâyet etmemesinin nedeninin sabır sahibinin bu belayı nurları müşahade etmesi olarak ifade etmektedir. Müfessire göre yapılan bu müşahade sabır sahibine şikâyet edecek zamanı bırakmaz.²⁹⁴

Dâye, Hz. Ya'kûb'un *'Anlattığınız şeyler karşısında, (bana) yardım edecek olan ise ancak Allah'tır'* sözleriyle gelen musibete sabrettikten sonra yardım istenecek yegâne makamın Allah olduğuna işâret ettiğini ifade etmektedir.²⁹⁵

3.2.8. Hz. Yûsuf'un Mısır'a yolculuğu

*“Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı; ‘Müjde! İşte bir oğlan çocuğu!’ diye bağırdı. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu.”*²⁹⁶

Kuyuya yönelen kimselerin sadece su almak istediklerini ifade eden Kuşeyrî, kuyuda Hz. Yûsuf'u bulmalarını onlara Allah'ın bir ikramı olarak tefsir etmektedir. Müfessir az bir şeye kanaat eden kimselere Allah'ın çokça ikramlarda bulunduğunu belirterek bu güzel hasleti övmektedir.²⁹⁷

Bu âyetin bir başka te'vilinde ise kişiselleştirme yöntemiyle anlatım benimsenerek kuyu insan tabiatına, Mısır ülkesi ise şeriata benzetilmektedir. Dolayısıyla kervandakiler Hz. Yûsuf'u kuyu tabiatından alıp Mısır şeriatına teslim etmişlerdir. Onu satın alan aziz ise Hz. Yûsuf'u hakikat âlemine ulaştırmak isteyen mürşidi simgeler. Azizin onu emanet ettiği karısı ise dünyadır. Hz. Yûsuf'un kuyuya atılmasıyla başlayan olayların işârî olarak te'vili hakkında Râzî, bu olayların Hz. Yûsuf'un Mısır'a gitmesi ve oradaki hikmetli hadiselerin meydana gelmesi için

²⁹⁴er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:185.

²⁹⁵Dâye, Necmeddin, *Alâüddeve-i Simnâni, Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:312.

²⁹⁶Yûsuf 12/19.

²⁹⁷Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:174.

gerçekleştiğini ifade etmektedir. Kardeşlerinin onu hedefinden uzaklaştırmak için yaptığı şeylerin aslında onu hedefine daha fazla yaklaştırdığına dikkat çekmektedir.²⁹⁸

İşârî tefsirin öznesi insan gibi canlı nesneler olabildiği gibi bazen de cansız cisimler üzerinden te'viller yapılmaktadır. Bu fikirden yola çıkarak insanın içinde bulunduğu mekânı hem etkileyebileceğini hem de bu mekândan etkilenebileceğini ifade edebiliriz. İbnü'l-Arabî ise Hz. Yûsuf'un kuyudan çıkarılmasını ve âyetini işârî olarak, kalbi (Hz. Yûsuf) ruh'a (Aziz) götüren kervandan kastedilen şeyin fikir gücü olduğunu ifade ederek, fikir gücünün ise ruhtan gelen anlam ve irfanları kalp olmadan idrak edemeyeceğini beyan etmektedir.²⁹⁹

Hz. Yûsuf'un kuyudan kurtulmasını cezbe halinin kalbe ulaşmasına benzeten Dâye, cezbenin kalbe ulaşmasını kalp için bir müjde olarak tanımlarken, cezbe için kalbe ulaşmanın bir müjde ve kuyudan kurtuluş olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁰

Bu âyetin tefsirinde Hz. Yûsuf'un kuyunun içindeyken yapmış olduğu zikirlerle kuyunun da eşlik ettiğini dile getiren Bursevî, kervandan gelenlerin onu alıp götördüklerinde kuyunun ayrılığın vermiş olduğu hüznle gözyaşı dökmeye başladığını ifade etmektedir.³⁰¹

*“Değersiz bir baha ile onu bir kaç dirheme sattılar, hakkında rağbetsiz bulunuyorlardı.”*³⁰²

Nefis terbiyesinin gerekli olduğu noktasından hareketle geçici dünya lezzetleri karşısında kişinin nefisini muhafaza etmesi gerektiğine dikkati çeken Bursevî, Hz. Yûsuf'un satıldığı paranın azlığına işaret ederek bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir; “Yûsuf'un az bir pahaya satılması, sizin nefislerinizi az bir şehvet karşılığında satmanızdan daha hayret verici değildir. Şu halde kendini tutmak, korunmak ve kanaat sahibi olmak lâzımdır.”³⁰³

²⁹⁸er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:189.

²⁹⁹İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:551.

³⁰⁰Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:313.

³⁰¹Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:50.

³⁰²Yûsuf 12/20.

³⁰³Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:52.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Yûsuf pazarda satılırken yaşlı bir kadın sahip olduğu azıcık bir iple onu satın almaya niyetlenmiştir. Buradaki işârî mana ise gerçek aşışın sahip olduğu her şeyi maşuka ulaşmak için feda etmesi gerektiğidir.³⁰⁴

*“Onu satın alan Mısırlı adam karısına, ‘Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlât ediniz’ dedi.”*³⁰⁵

Burada ki faydanın ne olduğu hususunda işârî tefsirlerde çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Tüsterî’ni satın alan adamın ahirette Hz. Yûsuf’un onlar için şefaatçi olabileceğini ileri sürmektedir.³⁰⁶

İbnü’l-Arabî ise, Aziz’in *“Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlât ediniz”* dediği eşi Züleyha’yı nefis-i levvâme’ye benzetmektedir. Bu nefis ruhun nuruyla aydınlanmış fakat ruhun kuvveti ona ulaşmamıştır. Ruhun kuvvetini ulaşmadığından dolayı erişilen manevi haller onda kalıcı bir hale gelmemiştir. Diğer bir deyişle bu kuvvet onda kalıcı hale gelince nefis,nefs-i mutmainne makamına ulaşmış olur.³⁰⁷

Dâye bu âyeti tefsir ederken; Hz. Yûsuf’un çıktığı kuyuyu insan tabiatına, Aziz’i insanın hakikate ulaşırken uyduğu şeriate, Züleyha’yı ise dünyaya benzetmektedir. Elde edilecek faydanın ise insanın ulaşabileceği kemal bulma hali olduğunu ifade ederek, bu sayede şeriatın hakikate ve dünyanın da ahirete dönüşeceğini belirtmektedir.³⁰⁸

3.2.9. Hz. Yûsuf’a rüya te’vil ilmi ve peygamberliğin verilmesi

*“..... İşte böylece Yûsuf’a orada bir yer sağladık ve bunu (rüyana görülen) olayların yorumunu ona öğretelim diye de yaptık. Allah, emrini yerine getirmeye kâdirdir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”*³⁰⁹

Aynı ayetin diğer yarısı içinde çeşitli te’viller yapılmıştır. Yerleştirilen kalp Yûsuf’u, yerleşilen yer ise beşeriyet arzıdır. Rüya yorumlama ilminden maksat ise Peygamberlik vazifesidir. Allah Teâlâ bu âyette ilmi övmüş ve cehaleti yermiştir. Allah

³⁰⁴Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s)*, s:51.

³⁰⁵Yûsuf 12/21.

³⁰⁶et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Teşîru’l-Kur’ani’l-Azim*, s:169.

³⁰⁷İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Teşîr-i Kebîr Te’vilât*, c:1 s:552.

³⁰⁸Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te’vilâtü’n-Necmiyye*,c:3, s:313.

³⁰⁹Yûsuf 12/21.

Teâlâ “*kendisine ... öğretmemiz için*” buyurarak ilmin bahşedilen bir nimet olduğunu ifade etmiş ve övmüştür. Cehaleti de “*Fakat insanların çoğu bilmezler.*” buyurarak kötülemiştir. Buradan insanların az bir kısmının hakikat ilmine sahip olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁰

“*Olgunluk çağına erişince O'na hikmet ve ilim verdik. İşte biz, iyi davrananları böyle mükâfatlandırırız.*”³¹¹

Bu âyetin içerdiği işârî hikmetleri anlamamız için iki kısma ayırmamız gerekir: Birinci kısım: “*İstemuhsinlere böyle karşılık verimiz.*” İkinci kısmı ise “*Yûsuf erginlik çağına erişince, ona güçlü bir muhâkeme yeteneği ve ilim verdik.*”

Râzî tefsirinde verilen ilim ve hikmet hakkında farklı görüşler olduğunu belirtmektedir. İlk görüşe göre ilim ve hikmetten kastedilen nefsin hevâ ve heveslerinden vazgeçirilerek günah kirinden uzak tutulmasıdır. İkinci görüşe göre ise hüküm nübüvvet, ilimden maksat ise din ilmidir. Son görüşe göre hikmetten maksat Hz. Yûsuf'un nefsinin nefsi emmare'den nefsi mutmainne'ye geçmesidir. İlimden maksat ise nefsinin hakkında ona bilgi verilmesidir.³¹²

İbnü'l-Arabî'ye göre Allah'a güzel kulluk yapanlara Allah'ın bir ikramı olarak hikmet ve muhâkeme yeteneği verilmektedir. Yani hakkı talep eden, bu uğurda irade gösteren, mücadeleye devam eden ve nefsinin isteklerine boyun eğmeyen kimseleri böyle mükâfatlandırırız denilmektedir.³¹³

Bir başka işârî tefsir olan *Te'vilâtü'n-Necmiyye*'de ise “*Olgunluk çağı*” ifadesi ilahi feyzin alınabileceği son nokta olarak tanımlanmaktadır. Verilen ilim ile de ledünni ilim ve feyiz kastedilmektedir.³¹⁴ Yapılan bu tefsirden kalbin manevi ilimleri alabilmesi için kat etmesi gereken bir yol olduğu ve bu ilimlere talip olanların bu yolu aşmak zorunda oldukları anlaşılmaktadır.

³¹⁰Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:56.

³¹¹Yûsuf 12/22.

³¹²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c:13, s:198.

³¹³İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:554.

³¹⁴Dâye, Necmeddin, *Alâüddevle-i Simnâni, Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:314.

İkinci kısım olan “Yûsuf erginlik çağına erişince...” tabirini Bursevî,kastedilen manevi terbiye yolunda ilerleyenlerin yaratılış perdelerini sıyrarak ulaştığı ilk hakikat makamı olarak tefsir etmektedir.³¹⁵

Âyetin sonunda “İşte biz, iyi davrananları böyle mükâfatlandırırız”buyrulmaktadır. Kişi ancak kemâlâtı talep edip ve nefsini güzelleştirerek ihsan sahibi olabilir. Nefis terbiyesi ile ihsan makamına ulaşan kimseyi de Allah iki cihanda çeşitli nimetler ihsan eder.³¹⁶

3.2.10. Hz. Yûsuf’un Züleyha ile imtihan edilmesi

“Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek ‘Haydi gelsene!’ dedi. O ise, ‘Allah’a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler.’ dedi.”³¹⁷

Kuşeyrî Hz. Yûsuf’un nefsine hâkim olup Züleyha’nın isteklerine karşı geldiğine dikkatleri çekerek nefsin terbiye etmeyen kimselerin başka bir şeye hükmetmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Müfessir bu tefsir ile nefis terbiyesinin önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca müfessir Züleyha’nın sarayın kapılarını kapatmasına atıfta bulunarak buna karşılık Allah’ın Hz. Yûsuf’a günahı koruma kapılarını açarak onu muhafaza ettiğini belirtmektedir.³¹⁸

Râzî ise Hz. Yûsuf’un Allah’a sığınmasını kendisini itaate götüren bir sebep yaratması ve kalbinde onu günaha götürebilecek şeyleri de gidermesi şeklinde tefsir etmiştir.³¹⁹

Bu ayetin işârî tefsirinde yine kişiselleştirmeye anlatım metodu tercih edilmektedir. Buna göre, Züleyha’nın Hz. Yûsuf’a sahip olmak istemesi nefsi-levvâme’nin sıfatlarıyla tecelli etmesine, Hz. Yûsuf’un ona meyletmesi ise kalbin halinde kalıcılığa henüz sahip olmadığına işaret etmektedir. Rivayete göre Mağrib sultanı Taymus’un kızı olan Züleyha, rüyasında çok güzel bir delikanlı görür. Ona kim

³¹⁵Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:57.

³¹⁶Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s)*, s:56.

³¹⁷Yûsuf 12/23.

³¹⁸Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s:177-178.

³¹⁹er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c:13, s:200.

olduğunu sorunca delikanlı; “Ben Mısır’ın aziziyim.” der. Bunun üzerine kendisine yapılan evlilik tekliflerini reddedip Mısır Azizinin teklifini beklemeye başlar. Aziz onunla evlenmek isteyince kabul eder ve Mısır’a gelir. Fakat Azizin rüyasında gördüğü kimse olmadığını anlayınca derin bir üzüntü duyarak sabretmeye başlar. Aziz Yûsuf’u alıp evine getirince Züleyha onun rüyasında gördüğü delikanlı olduğunu anlar. Bu rivayetten yola çıkan Bursevî; “Yûsuf, Aziz’in evine gelince aşk sultanı kölesini Züleyha’nın kalp hanesine getirdi. Yûsuf’un güzelliğinin askerleri Züleyha’nın sabır ve sükûnunu yağmaladı.” demiştir.³²⁰

Ayrıca Bursevî, Züleyha’nın Hz. Yûsuf’a “...haydi seninim..” davetini işârî olarak; “Kalp Yûsuf’u ne kadar terakki etse, birçok manevi hallerde fânî olsa bile Züleyha’nın evinde (ceset evinde) olduğu müddetçe Züleyha’nın (nefis) onun üzerindeki emelleri bitmez. Züleyha (nefis), kalp Yûsuf’una (şeriat) kapılarını kapatıp haz ve nefis kapılarını açar, “hadi gel.”Hak’tan ayrıl bana yönel demektedir.”şeklinde tefsir etmiştir.³²¹

3.2.11. Hz. Yûsuf’un gördüğü işâret

“Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer rabbinin işâret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzuları.”³²²

Dâye Hz. Yûsuf’u kalbe benzetmektedir. Kalbin Allah’ın dışındaki her şeyden sıyrılarak bir kemâl mertebesine ulaştığını belirterek, görülen işâret ve ikazın bu kemâl hali olduğunu ifade etmektedir.³²³

İşârî tefsirlerde Hz. Yûsuf, Züleyha’ya her insanda bulanabilecek tabii nefis ile yöneldiği fakat Allah’ın Peygamberini gûnahtan koruduğu belirtilmektedir. Yine eğer bu koruma olmasaydı muhakkak Hz. Yûsuf’un Züleyha’nın isteğini yerine getireceği ifade edilmektedir. Rabbinin ikazının ne olduğu hususunda ise değişik rivayetler vardır. Biz burada birkaç tanesini aktaralım: Bir rivayete göre bu işâret Cebrail’in Hz. Yûsuf’a babası suretinde görünmesidir.³²⁴ Bu sayede Hz. Yûsuf, Züleyha’dan uzaklaşarak

³²⁰Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:63.

³²¹Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:70.

³²²Yûsuf 12/24.

³²³Dâye, Necmeddin, *Alâüddeve-i Simnâni, Te’vilâtü’n-Necmiyye*, c:3, s:314.

³²⁴et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, s:169.

kapıya doğru hareket etmiştir. Bir diğer rivayete göre Hz. Yûsuf evin bir köşesinde “Zinaya yaklaşmayın!” şeklinde bir uyarı yazısı görmüştür. Bir başka rivayette ise; Züleyha’nın odasında bir putu olduğu ve Hz. Yûsuf’u davetinden önce onun üzerini örttüğü nakledilmektedir. Bunu gören Hz. Yûsuf neden böyle yaptığını sormuş ve şu cevabı almıştır; “Beni bu halde görmesinden hayâ ettim.” Bu cevap karşısında sarsılan Hz. Yûsuf, Züleyha’ya: “Sen ki, işitmeyen, görmeyen ve bir şey anlamayan bir taş parçasından utanırsın, benim ise beni yaratan Rabbinden hayâ etmeye hakkım yok mudur?” dediği nakledilmektedir.³²⁵ Bu rivayetlere işârî tefsir sahasının genişliği de eklenecek olursa konunun ne kadar ayrıntılı bir şekilde anlatılabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır. *Rûhu'l Beyân*’da: “Âyetteki Yûsuf’un Rabbinin işaret ve ikazını görmesinden maksat, onun kemal üzere kesin bir inançla ona inanması ve ayne’l-yakîn mertebesine ulaşan bir müşahedeyle onu görmesinden ibarettir”³²⁶ denilmektedir. Tasavvuf ehlinin ihsan dediği bu makam, kulun Rabbinin görüyormuş gibi ona ibadet etmesi ve haramlardan uzak durmasıdır. İhsan makamına ulaşan mürid, yaptığı her fiilde Rabbinin rızasını gözetir ve ondan hakkıyla korkar. Bu durumdaki kimse diğer insanların yaptığı gibi sebeplere takılıp kalmadan her işinde Rabbinin hikmet ve kudret elini görür.

*“İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Kapının yanında kocası ile karşılaştılar. Kadın kocasına dedi ki: “Senin ailene kötülük etmek isteyen cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir?”*³²⁷

Kuşeyrî burada yırtılan gömleğin işârî olarak beşeriyet gömleği olduğunu ve Hz. Yûsuf’un takva gömleğinin zarar görmediğini ifade etmektedir.³²⁸

Bu ayette Züleyha masum olduğunu bildiği halde Hz. Yûsuf’u cezalandırması için kocasını etkilemeye çalıştığı görülmektedir. Bu gayrete dikkat çeken İbnü’l-Arabî; işârî olarak Züleyha’nın (nefs-i levvâme), maksatlarını yaptırmak için Aziz (akıl) üzerinde tahakküm kurmak istediğini dile getirmektedir. Nefsin amacına ulaşmak için günahları akla güzel gösterme gayretinde olduğunu ve iyi ile kötüyü birbirine

³²⁵Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s)*, s:63-66.

³²⁶Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:68.

³²⁷Yûsuf 12/25.

³²⁸Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:179.

karıştırarak aklın kuvvetini kırmaya çalıştığını beyan etmektedir. Bu tuzaklar karşısında akla düşen ise iradesini ortaya koyarak nefsin tuzaklarına düşmemeye gayret göstermesidir.³²⁹

Hız. Yûsuf'un Züleyha'dan kaçması hususunda ise işârî olarak şu manalar verilmiştir; Hız. Yûsuf (kalp) Rabbinin işaretini görünce Züleyha'ya (dünya) sırtını dönerek ondan uzaklaşmaya başladı. Bu şekilde ölüme (kapı) yöneldi. Ölüm hakikatini tefekkür etmeye başladı. Kalp ölüme yönelince ise dünya onun peşi sıra koşmaya başladı. Ayrıca Züleyha'nın *"Senin ailene kötülük etmek isteyen cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir"* demesini ise, şeriatın emirlerine uymayan kalbin cezasına işaret şeklinde tefsir edilmiştir. Bu ceza cehenneme işaret ettiği gibi kalbin Allah'ın marifet nurlarından uzak kalmasını da anlattığı ifade edilmektedir.³³⁰

*"Yûsuf, 'Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi' dedi. Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: 'Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır.'"*³³¹

İbnü'l-Arabî'ye göre; bu âyette zikredilen akraba fikir gücüdür. Çünkü fikir gücü, ahlak ve amellerle ilgili bozukluğun kaynağının nefis gücü olduğu bilir.³³²

*"Ey Yûsuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme. (Ey Kadın,) sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen günah işleyenlerdensin."*³³³

Bu âyette daha önce de isimlendirildiği gibi Hız. Yûsuf kalbe, Züleyha ise dünya sevgisine benzetilmektedir. Dâye, Züleyha'nın tevbe etmesinin nedeninin, dünya sevgisinin kalbi Allah'a ulaşmaktan alıkoyması olduğunu ifade etmektedir.³³⁴

*"Şehirde bazı kadınlar da Azîz'in karısı, dediler: delikanlısının nefsinden murat istiyormuş ona aşkından yüreğinin zarı çatlamış, kadın bes belli çıldırmış.." "*³³⁵

³²⁹İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:555.

³³⁰Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:80.

³³¹Yûsuf 12/26.

³³²İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:555.

³³³Yûsuf 12/29.

³³⁴Dâye, Necmeddin, *Alâüddeve-i Simnâni, Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:316.

³³⁵Yûsuf 12/30.

Çalışmamızda daha önce Züleyha'nın işârî olarak tefsir edildiğinde dünyaya karşılık geldiğini belirtmiştik. Bu âyette zikredilen diğer kadınlar ise nefsin beşeriyet yönüne bakan vahşi sıfatlarını işaret etmektedirler. Bu kadınlar (nefsin dünyevi emelleri) Züleyha'nın (dünya) evindeki Yûsuf'a (kalbe) sahip olmak istemesidir. Hz. Yûsuf'un sevgisinin Züleyha'nın kalbine işlemesi ise dünyanın kalpteki Cenabı Hakk'ın tecellilerini görüp ona âşık olmasına işaret etmektedir.³³⁶

3.2.12. Kadınların Hz. Yûsuf'un güzelliğini görmeleri

*“Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler ve ‘Hâşâ rabbimiz! Bu bir beşer değil, bu ancak değerli bir melektir!’ dediler.”*³³⁷

Râzî kadınları hayrete düşürüp akıllarını başlarından alanın Yûsuf'un görünen güzelliği olmadığını bilakis kadınların onun yüzünde gördükleri nübüvvet nuru ve sultanlık emaresi ile kendilerinden geçtiklerini belirtmektedir.³³⁸

İbnü'l-Arabî ise, Züleyha'nın diğer kadınları evinde topladıktan sonra Hz. Yûsuf'a *“Çık karşılarına!”* demesini, nefsin kendi iradesiyle kalbin nurundan hisse alarak parlamak istemesine ve kalple beraber aydınlanmak için ortaya çıkmayı dilemesini simgelediğini ifade etmektedir.³³⁹

İbn Acîbe ise bu âyetin tefsirini yaparken kadınların durumunu manevi yolculuğa çıkmış olan müride benzetmektedir. Manevi halleri ilk defa yaşayan Mürid bir sarhoşluk hali içindedir. Şayet bu hali bir destek almadan yaşamaya kalkarsa kadınların parmaklarını kestikleri gibi o da zarar görür. Müfessir bu hususu şöyle açıklamaktadır: “Mürid, Cenâb-ı Hakk'ın nurları ve cemalinin tecellisi ile ilk karşılaştığında dehşet ve hayrete düşer; eğer kendisine ilahi yardım yetişmese o hale tahammül edemezdi. Mürid bu tecellilerin ilk gelişine sabreder ve ilahi nurların tecellileriyle birlikte olmaya bir süre devam ederse dehşet hali gider, kalbi, izzet ve kibriya perdesinin gerisinde yüce sevgilisini müşahade ederek huzur bulur.”³⁴⁰

³³⁶Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:91.

³³⁷Yûsuf 12/31.

³³⁸er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:221.

³³⁹İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:557.

³⁴⁰el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:444.

3.2.13. Hz. Yûsuf'un zindana atılması

*“Yûsuf, ‘Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!’ dedi.”*³⁴¹

Râzî Hz. Yûsuf'un insan nefesine güzel gelen şehveti terk ederek neden zindana düşmek gibi bir musibeti arzuladığını sormuş ve cevabını şöyle vermiştir: Çünkü Hz. Yûsuf bu davetteki lezzeti takip eden elemi görmüştür. Bu elem dünyada kınanma ahirette ise azaptır. Ayrıca zindana girme musibetini takip edenin dünyada övülme ve ahirette ebedi nimetler olduğunu bilmektedir.³⁴²

Bu âyetin işârî tefsirinde öne çıkan bir başka husus ise şudur: Hz. Peygamber'e (s.a.s) nübüvvet verilmeden önceki dönemde dâhil olmak üzere bir uzlet (halvet) alışkanlığı vardı. Hira mağarasında ibadete çekilerek insanlardan uzaklaşırdı. Hz. Yûsuf'a da halvet sevdirelince o şöyle dedi; *“Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir.”* Bu isteğin peşinden ise Allah'ın koruması olmazsa nefse uyup kadınlara meylederek zarar edenlerden olacağını dillendirmektedir. Peş peşe zikredilen bu iki hakikat bize nefse ait kötü duyguların nefisten hiçbir zaman ayrılmadığını göstermektedir. Hz. Yûsuf'un bir anlık zevki bir kenara bırakarak ahiret mutluluğunu talep etmesi ve bunun için gerekirse zindana atılmayı kabul etmesi gibi, kulun ebedi olan ahiret hayatını bir kenara bırakıp fani olan dünyanın lezzetlerine aldanmaması gerekir.³⁴³

İbn Acîbe şöyle bir görüş ileri sürmektedir; Eğer Hz. Yûsuf burada zindanı zikretmeksizin Allah'tan afiyet istemiş olsaydı, Allah daha önce onu iftiradan kurtardığı gibi yine kurtaracaktı. Fakat onun zindanı daha sevimli bulup tercih etmesi neticesinde uzun ve çileli zindan günleri başlamış oldu.³⁴⁴

*“Rabbi onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Şüphesiz O, çok iyi işiten, pekiyi bilendir.”*³⁴⁵

³⁴¹Yûsuf 12/33.

³⁴²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:226.

³⁴³İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:558.

³⁴⁴el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:442.

³⁴⁵Yûsuf 12/34.

Allah'ın Hz. Yûsuf'un duasına icabet ettiğini bildiren bu âyette, Rabbi O'nu ilahi nurlarla desteklediği ve yönünü kötü olan bir yönden kutsi bir cihete çevirdiği ifade edilmektedir. Hiç şüphesiz Allah, insanın kalbindeki yalvarışını işitir ve kalbin aciziyetini itiraf ettikten sonra neye muhtaç olduğunu en iyi bilendir.³⁴⁶ Bir başka te'vilde ise kalbin dünyevi şehvet ve isteklerin peşinden gitmemesi, nefesine boyun eğmemesi halinde Allah'ın kulluk zindanına hapsolmayı kabul ettiği beyan edilmektedir. Bu hapsolma kalbin kemalat makamına ulaşmak için yapmış olduğu dualarının neticesidir. Ayrıca kalp kendi haline bırakılacak olursa (bu kalbin sahibi bir peygamber dahi olsa) nefsin kendisini davet ettiği şeylere itibar ederek zalimlerden olacağı ifade edilmektedir.³⁴⁷

3.2.14. Hz. Yûsuf'un gençlerin rüyasını yorumlaması

*“Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Onlardan biri, "Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm" dedi. Diğeri de, "Ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm. Kuşlar ondan yiyordu.”*³⁴⁸

Hz. Yûsuf ile beraber zindana giren iki genç hakkında İbnü'l-Arabî tefsirinde, gençlerden birisi hükümdara aşk şarabı sunan muhabbet gücü ve diğerini ise kalpten hiçbir şekilde ayrılmayan nefis olarak tanımlamıştır. Bu gençlerin vazifelerine bakacak olursak birincisi Melikin içeceklerini hazırlayan sâkisi diğeri de Melikin gıda işlerine bakan ekmekçisidir. Ayrıca müfessir bu iki kuvvetin Hz. Yûsuf ile halvette (zindanda) beraber kaldığını ifade etmektedir.³⁴⁹

Bursevî ise bu iki kişi hakkında:“Beden de ruhun gıdalanması için uygun düşen sâlih amelleri ruha hazırlayan yemekçi başıdır. Nefis ile bedenın şariat zindanında hapsedilmeleri de sırf ruh kralının yiyecek ve içeceğine zehir katarak onu helâk etme suçuyla itham edilmiş olmalarından kaynaklanmıştır. Bu zehir, hevâ ve günah zehridir. Dolayısıyla nefis ve beden şariat zindanında hapsedilince ruh kralı onların şerlerinden emin olmuş olur.” diyerek gençleri nefis ve bedene benzetmektedir.³⁵⁰

³⁴⁶İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:558.

³⁴⁷Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:320.

³⁴⁸Yûsuf 12/36.

³⁴⁹İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:559.

³⁵⁰Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:111.

İşârî tefsir, tezimizin birinci bölümünde de dile getirdiğimiz gibi çoğu zaman âyetin zâhirî manasından bağımsız olarak yapılmaktadır. Yukarıda aktardığımız âyette bunun açık bir örneğini görmekteyiz. Burada zikredilen iki genç, Hz. Yûsuf'un şeriat ve hakikat yönünün kemale ermesi için imtihan edildiğine işarettir. Rüyasında bu gençlerin ilkinin gördüğü gibi ekmek taşıyan kimsenin şeriat bayrağına sahip olduğunun işaretidir. İkinci genç gibi rüyasında üzün sıkıldığını gören kimsenin ise, hakiki aşk şarabını elde ettiğine delil olarak kabul edilmektedir.³⁵¹

*“Yûsuf dedi ki: ‘Sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce onun ne olduğunu bildiririm. Bu, bana Rabbimin öğrettiklerindendir. Ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım.’”*³⁵²

İbnü'l-Arabî bu gençlerin temsil ettiği kuvvetlerin manevi yolun yolcusunda bir dağınıklık meydana getirdiğini ifade etmektedir. Burada kastedilen uzaklaşma hali ise dağınıklık halinden tevhit haline geçiştir. Nefsin bünyesindeki şirk ve küfür haline terk ederek hakiki manada vahdete ulaşılmasıdır.³⁵³

Dâye bırakılan dinin kalbin terkettiği nefis ve dünya olduğunu ifade etmektedir. Verilen ilmin ise nefis ve dünyanın terkedilmesi neticesinde verilen ilahi ilimlere işaret olduğunu belirtmektedir.³⁵⁴

*“Atalarım İbrahim, İshak ve Ya'kûb'un dinine uydum. Bizim Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız (söz konusu) olamaz. Bu, bize ve insanlara Allah'ın bir lütfudur fakat insanların çoğu şükretmezler.”*³⁵⁵

Râzî, Hz. Yûsuf'un “Atalarım İbrahim, İshak ve Ya'kûb'un dinine uydum.” diyerek kastettiğinin bilinen hanîf dine mensup olmakla beraber işârî olarak Hz. Yûsuf'a verilecek olan nübüvveti ifade ettiğini beyan etmektedir.³⁵⁶

*“Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) daha iyi?”*³⁵⁷

³⁵¹el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:448.

³⁵²Yûsuf 12/37.

³⁵³İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:560.

³⁵⁴Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnânî, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:321.

³⁵⁵Yûsuf 12/38.

³⁵⁶er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:234.

Bu âyette geçen çeşitli Tanrılar ile kastedilen Allah'tan başka insanların ibadet ettikleri putlardır. İşârî olarak ise şunu da ekleyebiliriz: İnsan bütün kuvvetini yüce Rabbine ibadet için toplamaz ve nefsinin heveslerine uyarsa bu hevesleri de bir çeşit put olarak kabul etmiş sayılır. Bu şekilde kul Rabbine açıktan olmasa da gizli bir şekilde şirk koşmuş olur.³⁵⁸

*“Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir.”*³⁵⁹

Râzî, zindandaki kısa süreli beraberliklerine rağmen Hz.Yûsuf'un zindandakilere arkadaşlarım diye seslenmesinden yola çıkarak Allah'tan korkan ve ona karşı muhabbet besleyen kimseler hakkında “ârif”, “âşık” ve “mü'min” sıfatlarının kullanılmasının daha uygun olduğunu belirtmektedir.³⁶⁰

Hız. Yûsuf kendisine sorulan rüyaların te'vilini en güzel şekilde yapmış ve söyledikleri ise harfîyen zuhur etmiştir. Bu yorumlara işârî olarak bakacak olursak; Efendisine şarap sunmaktan maksat şirki terk ettikten sonra ruhun bu lezzeti tatmasıdır. Diğer zindan arkadaşının asılması ve başından kuşların yemesi ise nefsin isteklerinin dünyadan kesilmesi şeklinde tefsir edilmiştir. Bu iki husus âyette zikredildiği üzere kesinleştiği zaman ise Hız. Yûsuf'un halvetinin bittiğine işarettir. Bu bağlamda zindanda kaldığı sürenin Hız. Yûsuf'un sülûk müddeti olduğu söylenebilir.³⁶¹

Bu âyette ayrıca şarap, ekmek ve ölüm kelimeleri de geçmektedir. Yapılan bazı işârî yorumlar da bu üç anlam üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bursevî, nefsin ruha bazen ilahi aşk ve cezbe ile baktığını, bazen de nefsanî şehvet ve lezzetlerle yöneldiğini dile getirmektedir. Ayrıca nefsin ebediyen ruhla beraber olduğu dile getiren müfessir, bedeninin ise ölüm ipiyle asılı kalarak fani olduğunu söylemektedir. Ekmekçinin

³⁵⁷Yûsuf 12/39.

³⁵⁸el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:450.

³⁵⁹Yûsuf 12/41.

³⁶⁰er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c:13, s:238.

³⁶¹İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:561.

asıldıktan sonra başına konarak ekmekleri yiyen kuşları ise bedeninin başında toplanan bozuk emel ve fikirleri yiyip bitiren varlıklar olarak tasvir etmektedir.³⁶²

*“Yûsuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, ‘Efendinin yanında beni an,’ dedi. Fakat şeytan O’nu efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı.”*³⁶³

Müfessirlerin çoğu ise Hz. Yûsuf’un sûre de geçen bu talebini, onun hapisten kurtulmak için ümidini insanlara çevirdiği şeklinde yorumlanmıştır. Çalışmamızda bu yorumlardan birkaçını aktarmak istiyoruz. Tüsterî, bu talep üzerine Cebrail’in, Hz. Yûsuf’un yanına gelerek şöyle dediğini nakletmektedir; “Ey kendisi ve babası temiz olan kimse! Allah beni seni ve babalarını görmekle şereflendirdi. Yüce Allah şöyle diyor; ‘Ben sana yardım ederken sen başkasından yardım istemeye utanmıyor musun? İzzetim hakkı için seni burada birkaç yıl bekleteceğim.” Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Allah hiçbir kulunun ümidini kendisinden başka birisine bağlamasına razı olmamaktadır. Müfessir tefsirin devamında Hz. Yûsuf’un hatasını anladıktan sonra Cebrail ile arasında şu konuşmanın geçtiğini nakletmektedir:

Hz. Yûsuf:“Allah benden razı mıdır?”

Cebrail:“Evet.”

Hz. Yûsuf:“O zaman ben bunun dışındaki hiçbir şeye önem vermem.”³⁶⁴

Kuşeyrî de Hz. Yûsuf’un Allah’ı unutarak insanlardan yardım istemesini, insanın yaratana bırakarak kalbini yaratılmışlara bağlaması olarak tasvir etmektedir. Allah’ın bunu cezalandıracağını ifade eden müfessir, Hz. Yûsuf’un zindanda kalmaya devam etmesini ceza olarak tefsir etmektedir.³⁶⁵

Râzî ise, Hz. Yûsuf’un insanlara ümit bağlamasının uygun olmadığını dedesi Hz. İbrahim gibi halini sadece Allah’a arz etmesinin doğru olacağını ifade etmektedir. Hz. Yûsuf’un bu şekilde davranmasından dolayı zindanda daha fazla kaldığını belirtmektedir. Ayrıca müfessir kulun hangi işinde Allah’tan başkasına güvenirse o

³⁶²Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:119.

³⁶³Yûsuf 12/42.

³⁶⁴et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, s:169-170.

³⁶⁵Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s:186.

işinden bela ve mihnetlerle karşı karşıya kalacağını, yalnızca Allah’a tevekkül edip dayanması durumunda ise işlerinin güzel bir şekilde neticeleneceğini bunu da kendi hayatında tecrübe ettiğini beyan etmiştir.³⁶⁶

İbnü’l-Arabî de zindan arkadaşının Melikin yanında Hz. Yûsuf’un halini dile getirmeyi unutmamasını bir önceki âyetin tefsirinde de değindiğimiz gibi Hz. Yûsuf’un halvet süresinin dolmadığına işaret olarak kabul etmektedir.³⁶⁷

Dâye ise, bu unutmayı Şeytan’ın kalbe Allah’ı zikretmeyi unutturması olarak tefsir etmektedir. Kalbin Allah’tan yardım isteme yerine kendisini ruha hatırlatması için nefse başvurduğunu ifade eden müfessir, bunun büyük bir hata olduğunu ve bu hata neticesinde zindanda birkaç yıl fazladan kaldığını ifade etmektedir. Fazladan kalınan yılların sayısından yola çıkan Dâye, bu âyette ikinci bir işâri yorumda daha bulunmaktadır. Fazlada kalınan zamanın yedi yıl olduğunu belirterek bu yedi yılın yedi insanî özelliğe işâret olduğunu belirtmektedir. Bunlar: Hırs, cimrilik, şehvet, hased, düşmanlık, öfke ve kibirdir.³⁶⁸

İbnAcîbe, bu âyetin işâri tefsirinde hizmetçinin Melikin yanında Yûsuf’u anmasını unutmamasına işaretle kalpte yer edinmemek şartıyla, unutma ve gaflet halinin velâyete ters olmadığını belirtmektedir. Bu hallerden tamamen kurtulmanın mümkün olmadığı gerçeğini göz önüne alan müfessir, bununla kulun kendi acizliğini ve Rabbinin kemalini bileceğinin beyan etmektedir.³⁶⁹

3.2.15. Melik’in rüyası ve Hz. Yûsuf’un rüyayı yorumlaması

*“Kral dedi ki: "Rüyamda yedi arık ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm. Ayrıca yedi yeşil ve bir o kadar da kuru başak gördüm. Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın.”*³⁷⁰

Canlı veya cansız nesneler üzerinden kişiselleştirme ve örnekleme yapılarak bir takım yorumlarda bulunulması işâri tefsirlerde sıkça rastlanılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayette bahsedilen semiz inekler ise insanlardaki yedi kötü ahlak olarak yorumlanmaktadır. Bunlar: hırs, cimrilik, haset, şehvet, düşmanlık, gasp ve

³⁶⁶er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu’l-Gayb*, c:13, s:244-245.

³⁶⁷İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, c:1 s:562.

³⁶⁸Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te’vilâtü’n-Necmiyye*, c:3, s:324.

³⁶⁹el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, c:4, s:454.

³⁷⁰Yûsuf 12/43.

kibirdir. Yine ayette geçen zayıf inekler ise kötü hasletlere karşılık gelen güzel ahlaklar olarak açıklanmaktadır. Bu güzel ahlaklar ise şunlardır: kanaat, cömertlik, gıpta, iffet, şefkat, yumuşak huyluluk ve tevazu.³⁷¹

Melik'in rüyasında gördüğü, Hz. Yûsuf'un da isabetli bir şekilde te'vil ettiği kıtlık ve bolluk yılları işârî tefsirlerde, insan ruhunun kemal bulması, maddi perdelerden sıyrılması olarak tefsir edilmektedir. Yine mutasavvıflara göre; ruhun aslına dönebilmesi ve ilahi tecellileri müşahade edebilmesi için açlık ve uykusuzluktan daha faydalı bir şey yoktur ve nefsin terbiye yollarının en etkilisinin de şüphesiz açlık olduğu beyan edilmektedir.

Sûrenin 50-57. âyetlerinde Hz. Yûsuf'un yapmış olduğu tabir neticesinde melik tarafından zindandan çıkarılmasına, daha önce atılan iftiradan kurtulmasına, kendisine bir nimet olarak yetki ve saltanat verilmesine değinilmektedir. Bu âyetlerin işârî tefsirine bakacak olursak üç güzel öğütün çıkmış olduğuna şahit olmaktadır: Birincisi, Hz. Yûsuf'un, Melikin zindandan çıkmasını istediğinde hemen zindandan çıkmayarak araştırma yapılmasını istemesidir. Burada Hz. Yûsuf'un acele etmeden sükûnetle hareket etmesi bizlere yapmış olduğumuz işlerde aynı şekilde davranmamızı öğütlemektedir. İkinci öğüt ise insanın hangi manevi hal ve mertebede olursa olsun nefsini temize çıkarmamasıdır. Hz. Yûsuf gibi peygamber soyundan gelen bir kimse dahi nefsini temize çıkarmamışken sıradan insanların hiçbir şekilde bu hatalı davranışa tevessül etmemesi gerekir. Üçüncüsü ise sıkıntı ve belalarla karşılaşan kimse hiçbir şekilde takva ve ihsan halini terk etmemelidir. Takva üzere yaşamaya devam eden kimseye Allah muhakkak bir çıkış yolu açacaktır.³⁷²

*"O iki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra olayı hatırlamış olanı, 'Ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm, beni hemen gönderin' dedi."*³⁷³

Bu âyette Hz. Yûsuf'u hatırlayan arkadaşının rüyanın yorumunu öğrenmek için ona gittiği bildirilmektedir. Hz. Yûsuf'un rüya te'vil ilmi sayesinde zindandan kurtulduğuna işaret eden Kuşeyrî, Hz. Yûsuf'un bu ilimle beraber yüz güzelliği sayesinde diğer insanlardan ayrıldığını belirtmektedir. Müfessir yüz güzelliğinin

³⁷¹Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:133.

³⁷²el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:468-469.

³⁷³Yûsuf 12/45.

getirdiği musibetlere karşın ilmin ona fayda verdiğini ifade ederek şöyle demektedir; “Her ne kadar yavaş da olsa ilim insana fayda verir.”³⁷⁴

“Yûsuf şöyle dedi: *"Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın (böyle saklayın)."*³⁷⁵

Bursevî, bu ayette geçen yedi yıl ekip biçmenin işârî tefsirini bir önceki ayette geçen yedi kötü sıfatın terbiye edilmesi şeklinde yapmaktadır. Müfessire göre müridin Allah tarafından huzura kabul edilmesi kuldaki kötü sıfatların iyilerle değişmesine bağlıdır. Dolayısıyla nefsin terbiye etmeyen kimselerin Allah katında makbul kul olmadıkları ortadadır. Mürid ancak uzun süren mücâhedeler neticesinde nefsin kötü sıfatlarından kurtularak Hakk’a vasil olur.³⁷⁶

“Sonra bunun ardından insanların bol yağmura kavuşacakları bir yıl gelecek; artık o yıl (bolca ürettikleri üzüm ve zeytin) sıkacaklar.”³⁷⁷

Râzî Hz. Yûsuf’un yaptığı rüya yorumlarıyla Melik’i sıkıntılarından kurtarmasını ilmin üstünlüğüne bağlamaktadır. Allah Melik’in sıkıntılarından ilimle kurtulduğunu belirttikten sonra aynı ilmin ahiret için de insana yardımcı olacağı ifade etmektedir.³⁷⁸

İbnü’l-Arabî bu ayeti işârî olarak tefsir ederken, sıkıntılı bir süreçten sonra insanların nimete kavuşmalarını nefsin tam bir güven içinde kalbin nurlarından faydalandığı zamana işaret olarak kabul etmektedir. Yine sonraki ayetteki kadınların: “*Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik*”³⁷⁹ demeleri ile azizin karısının: “*Şimdi gerçek ortaya çıktı*” demesini nefis ve kuvvetlerinin Hakk’ın nuruyla aydınlanmasına ve itminan bulup kemale erişmesine işaret olarak yorumlamaktadır.³⁸⁰

“Yûsuf dedi ki: *"Bu, Aziz’in, yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah’ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi."*³⁸¹

³⁷⁴Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:187.

³⁷⁵Yûsuf 12/47.

³⁷⁶Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:133.

³⁷⁷Yûsuf 12/49.

³⁷⁸er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c:13, s:255.

³⁷⁹Yûsuf 12/51.

³⁸⁰İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:565.

³⁸¹Yûsuf 12/52.

Tüsterî, Hz. Yûsuf'un Aziz'in emaneti olarak kabul ettiği Züleyha'ya el uzatmamasını işârî olarak kulun Allah ile arasındaki kulluk ahdine atıf yaparak; "Sahibime olan ahdimi bozmadım ve onunla aramdaki perdeyi (hayâ perdesi) kaldırmadım"³⁸² şeklinde tefsir etmektedir. Allah'ın insana verdiği duyuları ve organları işârî yöntemle tefsir edilirse, birer emanet olarak değerlendirilmektedir. Emaneti alan insanın bu emanetleri Allah'a isyan için kullanmaması gerekir. Ancak bu şekilde bu nimetlerin şükrü ifa edilmiş olur. Aksi halde insan hainlerden olur ki, dünyada ve ahirette başarıya ulaşamaz.³⁸³

3.2.16. Nefsin tanımı

*"Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir."*³⁸⁴

Tasavvuf ilminde nefsin çeşitleri ve halleri konusu önemli bir yer tutmaktadır. Sûrede geçen "...Rabbimin koruması..." tabiri bizlere korunan bir nefis olduğunu işaret etmektedir. Bu nefse "*Nefsi Mutmainne*" denir. Tüsterî, Allah'ın nefsi cahil olarak yarattığını, ihtirası ise nefsin düşebileceği bir hastalık olarak tayin ettiğini ve hevâyı ise insanları felakete götüren işlere kapı kıldığını belirtmektedir.³⁸⁵

Râzî, Hz. Yûsuf'un bir önceki âyette geçen Aziz'in yokluğunda onun emaneti olan eşine bir fenalık yapmadığını belirtmesini nefsin temize çıkarma gayreti olarak görmektedir. Hâlbuki Kur'an'da; "*Bunun için kendinizi (nefsinizi) temize çıkarmayın*"³⁸⁶ buyrulduğuna dikkat çekerek bu âyette Hz. Yûsuf'un geriye dönük bir düzeltme yaptığını belirtmektedir. Müfessire göre bu âyetin manası: "*Ben nefsimi tezkiye etmem çünkü o günahaolabildiğince meyillidir.*" şeklindedir.³⁸⁷ Müfessir, tasavvufta geniş bir yer tutan nefis konusunda da fikir beyan etmiştir. Nefsin aslında tek olduğunu bununla beraber çok çeşitli sıfatlara sahip olduğunu belirtmektedir. Nefsin bu sıfatlara meyletmesi sonucu değişik isimler aldığını belirten müfessir örnek olarak da nefsin şehvet ve günaha meyledince nefs-i emmâre, manevi âleme meyletmesi halinde

³⁸²et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, s:170.

³⁸³Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s.)*, s:102.

³⁸⁴Yûsuf 12/53.

³⁸⁵et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, s:170.

³⁸⁶Necm 53/32.

³⁸⁷er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c:13, s:262.

ise nefs-i mutmainne olarak isimlendirileceğini ifade etmektedir. Nefsin özünde sahip olduğu ilahi cevhere yaklaştığı ölçüde temizlendiğini de eklemektedir.³⁸⁸

Dâye nefsin her zaman kötülüğü emrettiğini belirttiikten sonra, “...*rabbimin acıyıp koruması dışında*” ile ifade edilen hakikatin Allah’ın nefse merhamet ile nazar etmesi olduğunu ifade etmektedir. Müfessire göre Allah’ın rahmeti olmazsa nefis kendi başına kalarak her türlü kötülüğü yapabilecek hale gelmektedir. Rabbinin bu nazarı sayesinde mevcut kötü sıfatlar iyi bir huylara dönüşerek sahibini kemâl makamına ulaştırmaktadır.³⁸⁹

Bursevî ise, peygamberlerin kemal yolculuğunun nefs-i mutmainne’den başlayarak nefs-i safiye’de son bulduğunu dile getirmektedir. Müfessir, Hz. Yûsuf’un “*Nefsimi temize çıkarmıyorum.*” dedikten sonra, ‘*Nefsim daima kötülüğü emreder.*’ demediğini ifade ederek peygamberlerin nefislerinin emmâriyet (kötülüğü emretme) vasfından uzak olduğuna dikkat çekmektedir.³⁹⁰

3.2.17. Hz. Yûsuf’un zindandan çıkması

“Kral, ‘Onu bana getirin, onu özel olarak yanıma alayım.’ dedi. Onunla konuşunca dedi ki: “Şüphesiz bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin.”³⁹¹

Râzî tefsirinde Hz. Yûsuf’un Melik’in yanında yüksek bir makama sahip olmasının nedenin sahip olduğu hikmet ve ilim olduğunu belirtmektedir. Emin olmasının sebebini de yapmış olduğu işlerde hikmeti gözeterek hareket etmesine bağlamaktadır.³⁹²

Bu âyetin işârî tefsirinde kral mülkün gerçek sahibi olan Allah’ı temsil etmektedir. Eğer insan nefsin terbiye ederek kemalat makamına ulaşırsa Kur’an’da belirtilen Hakk’ın halifesi makamına ulaşır. Kralın Hz. Yûsuf’u danışman tayin ettiği gibi, insanda yaratılmışların en şerefliisi olarak Allah’ın azametini yeryüzünde temsil eder.³⁹³

³⁸⁸er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu’l-Gayb*, c:13, s:263-264.

³⁸⁹Dâye, Necmeddin, Alâüddeve-i Simnâni, *Te’vilâtü’n-Necmiyye*, c:3, s:328.

³⁹⁰Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:144.

³⁹¹Yûsuf 12/54.

³⁹²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu’l-Gayb*, c:13, s:266-267.

³⁹³İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, c:1 s:566.

*“Yûsufda, ‘Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim’ dedi.”*³⁹⁴

Râzî, İbn Abbas’tan nakille Hz. Peygamber’in: “Allah, kardeşim Yûsuf’a merhamet etsin. Şayet o: ‘Beni memleketin hazineleri üzerine (memur) et’ demeseydi, padişah onu, hemen o anda o işle görevlendirirdi. Ancak ne var ki o, bunu deyince, o bu vazifeyi ona vermeyi bir sene geciktirdi”³⁹⁵ dediğini belirterek, hapisten çıkma konusunda talepte bulunmadan takdire rıza gösteren Hz. Yûsuf’un hemen çıktığını bunun aksine makam talebinde bulunmasından dolayı beklediğini belirtmektedir. Bu hâdiseyi ise işârî olarak insanın şahsi tasarrufunu bir kenara bırakarak ilahî rızaya tam teslim olması gerektiği şeklinde tefsir etmiştir.³⁹⁶

İnsanda yaratılışı gereği makam sevgisi bulunmaktadır. Bazen hak ettiği bazen de hak etmediği makamlara talipli olabilir. Ayette geçen Hz. Yûsuf’un melikten hazinelerin sorumluluğunu istemesi ise dünyalık makam istemek şeklinde düşünülmemelidir. Bursevî insanın sahip olduğu iç ve dış uzuvların her birini bir hazine olarak görerek, bu hazinelerin muhafazası için emin bir kimseye ihtiyaç olduğunu beyan etmektedir. Hz. Yûsuf’un talebini ise, kalbin ruh sultanına kendisini bu hazinelere emir yapmasını teklif ederek bu kıymetli hazinelerin emniyet altına alınması şeklinde tefsir etmektedir.³⁹⁷ Örnek vermek gerekirse göz nimeti iyiye kullanılırsa ilim yolunda en büyük yardımcı olur. Fakat şehvet ve fena işler için kullanılırsa azaba vesile olmaktan başka bir işe yaramaz.

*“Elbette ki, ahiret mükâfatı, inananlar ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir.”*³⁹⁸

Burada Hz. Yûsuf Melik tarafından çok yüksek bir makama tayin edilmiştir. Birçok nimet ve imkân emrine verilmiştir. Râzî, bu kadar nimete rağmen ahiret mükâfatının burada övülmesinden yola çıkarak asıl takva sahiplerinin dünyadaki fani lezzetlere meyletmeden ahiret için çalışmaları gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca

³⁹⁴Yûsuf 12/55.

³⁹⁵Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’ân*, BurucYayınları, İstanbul 2016, c:9, s:213.

³⁹⁶er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu’l-Gayb*, c:13, s:268.

³⁹⁷Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:158.

³⁹⁸Yûsuf 12/57.

müfessir bu âyette özne olarak kullanılan Hz. Yûsuf'un takva sahiplerinden olduğuna işâret olarak kabul etmektedir³⁹⁹

3.2.18. Hz. Yûsuf'un kardeşleriyle karşılaşması

*“Yûsuf'un kardeşleri (tahıl almak üzere) gelip huzuruna girdiler. Kardeşleri onu tanımadıkları halde Yûsuf onları tanıdı.”*⁴⁰⁰

Dâye Hz. Yûsuf'un kardeşlerini sahip olduğu marifet nuruyla tanıdığını ifade etmektedir. Kardeşlerinin ise onu tanıyamamasının nedenini tevbe ve istiğfar nurundan mahrum olmalarına bağlamaktadır.⁴⁰¹ Bu iki işârî tefsir hakikatin görülebilmesini için kalbin ilahi nurlarla aydınlanması gerektiğini belirtmektedir.

Hz. Yûsuf'un kardeşlerini tanımasını işârî olarak tefsir eden İbn Acîbe'ye göre: “İhsan makamına ulaşan seçkin veliler de böyledir. Onlar, iman ehlinin sahip oldukları makamları tanırlar, iman ehli halk ise onları inkâr eder, makamlarını tanımazlar.”⁴⁰² Kalplerinde velayet nurları beliren seçkin kullar bu nur ile zâhiren görünmeyen hakikatleri de görerek müşahade edebilirler. Müfessir bu işârî tefsir ile bu hakikate dikkat çekmektedir. Kulun kalbi Allah'ın nazargahıdır. Allah kulunun kalbine nazar eder ve kula kalbindeki niyetine göre kıymet verir. Bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Allah sizin dış şekillerinize ve mallarınıza bakmaz. O ancak kalplerinize ve niyetlerinize bakar.”⁴⁰³ Kul eğer Allah'a bir yakınlık arıyorsa öncelikle kalbini ve dolayısıyla niyetini düzeltmelidir.

*“Eğer onu bana getirmedeniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!”*⁴⁰⁴

Hz. Yûsuf'un kardeşi Bünyamin'i istediği gibi, Allah kulundan güzel bir niyet yani güzel bir kalp beklemektedir. Kul kalbinin Allah'tan başkasıyla olan bağını kesmeli ve kalbini sahibine teslim etmelidir. Kulun kalbinde hakikat nurlarının çıkmasının tek yolu budur.⁴⁰⁵ Kardeşleri erzak almak için Mısır'a geldiklerinde insanlar onlara pek rağbet etmemişlerdi. Ama melikle yani Hz. Yûsuf ile görüştüktan sonra

³⁹⁹er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:273.

⁴⁰⁰Yûsuf 12/58.

⁴⁰¹Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:331.

⁴⁰²el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:474.

⁴⁰³Müslim, Birr, 33.

⁴⁰⁴Yûsuf 12/60.

⁴⁰⁵el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:475.

insanlar onlara karşı cömert davranmaya başlamışlardı. Bu hakikate dikkat çeken İbn Acîbe, insanların kâmil bir zatın yanına ziyarete gitmesinin kazançlarından birisinin de, ziyaret eden kimsenin ârif zatın yanından ayrılırken manevi sırlara bürünmüş olarak geri dönmesi olduğunu bildirir. Müfessir bu sırlara sahip olan kimselerin de halk tarafından iyilik ve ikramlarla karşılaşacaklarını ifade etmektedir.⁴⁰⁶

3.2.19. Hz. Yûsuf'un Allah'a tevekkülü

“Ben yalnız O’na güvenip dayandım.”⁴⁰⁷

Tevekkül konusu tasavvufta önemli bir yer tutmaktadır. SûredeHz. Ya’kûb’un Allah’a olan tevekkülü ile ilgili olarak Tüsterî’ye, bu âyet hakkında; *“Tevekkülün aslı nedir?”* diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:“Allah ile onun istediği şekilde yürümendir.” “Tevekkülün hakkı nedir?” sorusuna ise ;“Başı ilim, hakkı ise (bu ilim ile) amel etmektir”dedikten sonra; “Muhakkak tevekkül eden kimse, hakikat üzere olduğu sürece kendisinden daha fazla hak sahibi birisi olduğunu bildiği için (önüne gelen) yemeği yemez.” diyerek âyeti tefsir etmiştir.⁴⁰⁸BuâyetHz. Ya’kûb’un tevekkülünden yola çıkılarak işârî olarak bu şekilde tefsir edilmiştir.

“Sonra şunu söyledi: “Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin.”⁴⁰⁹

İbnü’l-Arabî ‘ye göre, güzel ahlaklı kimse bu erdemini sahip olduğu birden fazla fazilet ile almaya hak kazanmıştır. Âyette geçen ayrı ayrı kapılardan maksat ise, insanın değişik faziletleri takip ederek Allah’ın rızasını talep etmesidir. Müfessir örnek olarak bir kimsenin doğru konuşmayı bir kenara bırakarak sadece cömertlikle yol almaması gerektiğini belirtmektedir. O’na göre, bütün güzel hasletleri gözetken kimsede adalet melekesi gelişir ve Hakk’ın huzurunda güzel bir şekilde yol alır.⁴¹⁰

“Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde (emrine uymuş oldular. Fakat bu), Allah’tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savamazdı; ancak Ya’kûb’un

⁴⁰⁶el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, c:4, s:480.

⁴⁰⁷Yûsuf 12/67.

⁴⁰⁸et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, s:170-171.

⁴⁰⁹Yûsuf 12/67.

⁴¹⁰İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, c:1 s:569.

duygularından kaynaklanan bir ihtiyacı gidermiş oldu. Şüphesiz o, ilim sahibi idi, çünkü ona biz öğretmiştik. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁴¹¹

Râzî âyetin sonunda zikredilen “*Fakat insanların çoğu bilmezler!*” ile kastedilenin Allah’ın dostlarını nasıl büyük bir ilimle donattığını anlamayan ve hallerini inkâr eden kimselerin kastedildiğini belirtmektedir. Bu ilim Allah’ı hakkıyla bilmeyi sağlayan, öğrenen kimseye dünyada ve ahirette fayda veren bir hazine gibidir.⁴¹²

Dâye’de Râzî’nin fikirlerine yakın bir işârî yorumda bu âyet hakkında şöyle demektedir; “*Fakat*” olayların dış görünüşüne bakanların Allah’ın dostlarına bahşettiği ilimlerin yine O’nun yardımıyla olduğunu “*bilmezler*” demektedir.⁴¹³

Bu âyetin “*Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde....*” kısmı işârî olarak ele alınacak olursa iki farklı tefsir yapılabilir. Birincisi, kişinin babasının meşru emirlerine itaat etmesi ve ikincisi ise müridin manevi babası hükmündeki müşşidinin⁴¹⁴ emirlerine itiraz etmeden uymasındır. Yine bu âyette geçen; “... *çünkü ona biz öğretmiştik. Fakat insanların çoğu bilmezler!*” ifadelerini işârî olarak değerlendirecek olursak tezimizin birçok noktasında vurguladığımız bir husus tekrar karşımıza çıkmaktadır. Zâhir ehli meydana gelen ve gelecek olan olaylardaki gizli, hikmetli meseleleri göremezler ve yine bu kimseler Allah’ın seçmiş olduğu kullarına ilham yoluyla istediği hususlarda bilgi vererek onları desteklediğini de kabul etmezler.⁴¹⁵

“*Yûsuf, onlar için yüklerini hazırlattığı zaman (saraya ait bir) su kabının kardeşinin yükü içine konmasını sağladı.*”⁴¹⁶

İbnü’l-Arabî ise, Hz. Yûsuf’un kardeşini yanına alarak arındığını dile getirmektedir. Arınma neticesinde şariat ilimlerinden istifade eden Hz. Yûsuf, bu istifadeye devam edebilmek için kardeşini yanında alıkoymuştur.⁴¹⁷

⁴¹¹Yûsuf 12/68.

⁴¹²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c:13, s:292.

⁴¹³Dâye, Necmeddin, Alâüddeve-i Simnâni, *Te’vilâtü’n-Necmiyye*, c:3, s:335.

⁴¹⁴Müşşid: Doğru yolu gösteren kimse, kılavuz. Müritlerine tasavvufu öğreten, sırları ve gerçekleri gösteren tarikat şeyhidir. T.D.K. Sözlüğü, www.sozluk.gov.tr, erişim: 22.06.2022 19:50.

⁴¹⁵Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:186.

⁴¹⁶Yûsuf 12/70.

⁴¹⁷İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, c:1 s:571.

Hızır kardeşi Bünyamin'i yanında alıkoymak istiyordu. Bu şekilde babasının yanına geleceğini düşünmekteydi. Bunun için onun yükünün içine bir su kabı koymalarını emretti. İbn Acîbe, bunu yaptığı her fiili Allah'a teslim olarak yapan kimselerin haline benzetmektedir. Onların zâhirî hükümlerin altına girmediklerini belirten müfessirimiz, bu kimselerin yaptıkları işleri Hz. Hızır kıssasında olduğu gibi gayb âlemini müşahade ederek yaptıklarını ifade etmektedir.⁴¹⁸

*"Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır."*⁴¹⁹

Âyette geçen yükselme değişik şekillerde tefsir edilebilir. Konuya işârî olarak yaklaşan Bursevî, kastedilen yükselmeyi Allah tarafından verilen bir ilimle kulun aşağı derecelerden ubudiyetin zirvesine çıkması olarak tefsir etmektedir.⁴²⁰ Bu derecelere yükselmeye sebep olan ilme değinecek olursak, bu ilme sahip olan herkesin üstünde daha fazlasına sahip olan birisi vardır. Bu durum Allah'ın zatına kadar böylece devam eder durur.

*"Dediler ki: "Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı." Yûsuf onlara belli etmeksizin içinden şunları geçirdi: "Asıl sizin durumunuz kötü! Allah, sizin suçladığınız hususu çok iyi bilmektedir."*⁴²¹

Tasavvufun ana gayesi müridin sahip olduğu kötü huy ve ahlaklardan arınarak Allah'a yakınlık kazanmasıdır. Bu âyette bu hakikate atıf yapılmaktadır. Râzî kardeşlerinin Hz. Yûsuf'a karşı hasetleri kuyuya atmalarının üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen bitmemişti. Bu olayda bize hasetçinin hasedinin uzun zaman geçse de kalbinden atılıp kaybolmayacağını gösterir.⁴²²

İbnü'l-Arabî bu âyette kendisine isnat edilen suçu dinleyen Hz. Yûsuf'un onların bu ağır ithamına neden sessiz kaldığı işârî olarak şu şekilde tefsir etmiştir; "Kardeşleri

⁴¹⁸el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:488.

⁴¹⁹Yûsuf 12/76.

⁴²⁰Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:197.

⁴²¹Yûsuf 12/77.

⁴²²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c:13, s:303.

Hız. Yûsuf'un makamını idrak etmekten acizdiler. Bunu bilen Hız. Yûsuf Allah'ın her şeyden haberdar olduğunu belirtmekle yetinmiştir.”⁴²³

Bursevî ise, çalma hususunu işârî olarak; “Mürşidi kâmiller kendilerine intisap eden müridin dünyaya ait olan geçici lezzet ve şehvetleri çalarak, onların yerini uhrevi sermaye ile doldururlar” şeklinde tefsir etmektedir.⁴²⁴

*“Dediler ki: ‘Ey Aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine içimizden birini alıkoy. Şüphesiz biz seni iyiliksever biri olarak görüyoruz.”*⁴²⁵

Kuşeyrî, Hız. Yûsuf'un kardeşlerinin bu teklifine olumlu cevap vermemesini; “aşığın maşuktan başkasını istemeyeceği” şeklinde işârî olarak tefsir etmektedir.⁴²⁶

*“Büyükleri dedi ki: ‘Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam gelmeme izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım.”*⁴²⁷

Rivayete göre kardeşlerin en büyüğü Hız. Yûsuf'a karşı en merhametli olanıydı. Diğer kardeşler onu öldürmeyi düşünürken kuyuya atma fikrini o ortaya atmıştır. İşârî tefsirlerde bu âyetin tefsiri yapılırken en büyük kardeş fikir kuvvetine benzetilmiştir. Bu fikir kuvveti ölünceye aklın kuvvetiyle hareket edeceğini söylemektedir.⁴²⁸ Sabır İle Allah'a Sığınmak

*“Babaları şöyle dedi: ‘Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”*⁴²⁹

Tüsterî büyük kardeşi işârî olarak tefsir ederken, onlardan yaşça büyük olanın değil, akıl ve görüş olarak büyük olanın kastedildiği bildirilmektedir. Bu yorum da bize

⁴²³İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:572.

⁴²⁴Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:198.

⁴²⁵Yûsuf 12/78.

⁴²⁶Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:197.

⁴²⁷Yûsuf 12/80.

⁴²⁸İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:573.

⁴²⁹Yûsuf 12/83.

işârî tefsirin özünde olan zâhirî manadan öte gizli manaların bulunduğu hususunu bir kere daha hatırlatmaktadır.⁴³⁰

Kuşeyrî ise Hz. Ya'kûb'un evlatlarına kavuşmak için acele ettiğini ifade etmektedir ve bu aceleciliği aşğın maşukuna kavuşmak için göstermiş olduğu bir gayret olarak tanımlamaktadır.⁴³¹

Râzî de, evlatlarını bir bir kaybeden Hz. Ya'kûb'un musibetlerin artmasından hareketle kurtuluşun (evlatlarına kavuşmanın) yakın olduğunu anlayarak dile getirdiğini ifade etmektedir.⁴³²

İbnü'l-Arabî ise Kuşeyrî'nin aksine buâyette Hz. Ya'kûb'un sabrını işârî olarak Müslümanların daima şariat ve fazilet ölçülerine göre yaşaması hususunda sabretmesine benzetmektedir.⁴³³

*“Onlardan yüz çevirdi, ‘ÂhYûsufumâh! İçim yanıyor!’ diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu.”*⁴³⁴

Âyetten her ne kadar baş gözü anlaşılrsa da, işârî olarak tefsir edildiğinde kalp gözü olan bâsiret(kalp gözü) manası da anlaşılabilir. Müridin kalp gözünün açılması için dünyanın geçici lezzetlerinden yüz çevirerek ahireti tefekkür etmesi gerekir. Bu tefekkür ve yüz çeviriş sayesinde bâsiret açılabilir. Gözünü dünyanın fani lezzetlerine diken kimsenin, eşyanın ve olayların arkasındaki hakikati görmesi mümkün değildir. Kuşeyrî ise babalarının bütün sevgisinin kendilerine yönelmesini isteyen kardeşlerin haddi aşan bu isteği karşısında bu sevgiden büsbütün mahrum kaldıklarını ifade etmektedir. Bu tefsirini ise şu sözleriyle tamamlıyor: “Bir şeyin tamamını isteyen elindeki de kaybetmek zorundadır.”⁴³⁵

⁴³⁰et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, s:172.

⁴³¹Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:199.

⁴³²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:316.

⁴³³İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:574.

⁴³⁴Yûsuf 12/84.

⁴³⁵Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:199.

Bursevî, bu âyeti işârî olarak tefsir ederken şöyle demektedir: bir kimse eğer fani âleme ait olan değersiz şeylere gözünü köreltmezse baki âlemi tam manasıyla göremez.⁴³⁶

“Oğulları, ‘Allah’a andolsun ki, sen ‘Yûsufum!’ diye diye sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!’ dediler.”⁴³⁷

Hiz. Yûsuf’un ayrılığı bir beşer olması nedeniyle Hiz. Ya’kûb’u hüzünlendirmişti. Bu üzüntüsü o kadar arttı ki, oğulları onun böyle üzülmeye devam etmesi halinde sağlığından endişe etmeye başladılar. Tüsterî, bu âyetin işârî tefsirinde Hiz. Ali’ye ait olan şu sözü nakletmekle yetinmiştir. “Zayıflık (hastalık), kalbin üzüntü ile imtihanıdır. (üzüntünün neticesidir)” Bu sözle müfessir Hiz. Ya’kûb’un hastalanmasının nedenini Hiz. Yûsuf’tan ayrılmasına bağlamaktadır.⁴³⁸

“Ya’kûb da şöyle dedi: ‘Ben acımı ve kederimi ancak Allah’a arz ediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan gelen bilgiyle biliyorum.”⁴³⁹

Hiz. Ya’kûb’un hüznünün sebebi hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Tüsterî’ye göre Hiz. Ya’kûb, Hiz. Yûsuf’un imanlı bir şekilde vefat etmesi halinde onunla elem ve kederden uzak bir şekilde hiç bitmeyecek olan ahiret hayatında buluşacaklarını biliyordu. Bunun aksi bir durumda ise dünyada ayrı kaldıkları gibi ahirette de hiçbir şekilde bir araya gelemeyeceklerdi. Dolayısıyla Hiz. Ya’kûb’un hüznü Hiz. Yûsuf’un imanı içindi. Ondan ayrı kaldığı için değildi. Tüsterî, bu âyeti tefsir ettikten sonra, Süfyan’dan (r.a) gelen şu rivayeti nakletmektedir; “Hiz. Ya’kûb, ona müjde vermek üzere birisi geldiği zaman ona şöyle sordu; ‘Yûsuf’u hangi din üzere bırakıp geldin?’ Müjdeyi getiren şöyle dedi; ‘İslâm dini üzere.’ Hiz. Ya’kûb bunun üzerine şöyle dedi; “Şimdi (Allah’ın) nimetleri tamam oldu.” Ayrıca Tüsterî, bu âyetin tefsirinde, “Yaratılmıştan ayrı kalmanın hüznü bu kadar fazla ise acaba Allah’tan ayrı kalmanın acısı nasıl olur?” sorusunu yönelterek tasavvufun hedeflerinden olan muhabbetullah’ı işaret etmektedir.⁴⁴⁰

⁴³⁶Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:212.

⁴³⁷Yûsuf 12/85.

⁴³⁸et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, s:171.

⁴³⁹Yûsuf 12/86.

⁴⁴⁰et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, s:171.

Kuşeyrî Hz. Ya'kûb'un hüznünü Allah'a arz etmesini erdemli bir davranış olduğuna dikkatlerimizi çekmektedir. Müfessire göre şikâyetini Allah'a arz eden kimse bu vesileyle yaratanına yaklaşır. Allah'tan şikâyet eden kimse ise O'nun rahmetinden uzaklaştırılarak cezalandırılır.⁴⁴¹

Râzî ise, müridin bütün dert ve sıkıntılarını sadece Allah'a arz ederek kemâlât makamına ulaşabileceğini belirtti.⁴⁴²

İbn Acîbe ise Hz. Ya'kûb'un: *"Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum."* derken tam bir teslimiyetle Allah'a yöneldiğini ve halkın ne dediğine ehemmiyet göstermeden işlerini Allah'a havale ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca âyeti, müridin yaptığı işlerde Allah'ı unutmaması ve sıkıntılarını O'na arz etmesi gerektiğine dikkat çekerek tefsir etmektedir.⁴⁴³

3.2.20. Allah'ın rahmetinden ümitvar olmak

*"Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"*⁴⁴⁴

İnsanın her durumda Allah'ın rahmetinden ümitli olması gerekir. Hz. Ya'kûb'un hayatına baktığımızda bu gerçeği bir kez daha görmekteyiz. O kardeşlerini Hz. Yûsuf'u bulmak için gönderdiği zaman bu hakikati onlara da hatırlatmaktadır. Tüsterî'ye göre: "En faziletli ve yüce hizmet kurtuluşu Allah'tan beklemektir." Bu hususu açıklarken İbn Ömer'den şu hadisi nakletmektedir; "İbadette sabrederek kurtuluşu bekleyiniz." Hadiste geçen kurtuluşu beklemenin ise iki şekilde olduğunu belirten müfessir bu yolları şu şekilde açıklamaktadır; "Birincisi yakın, diğeri ise uzaktır. Yakın olan kul ile rabbi arasında bir sırdır. Uzak olan ise yaratılmışlardır. Uzakta olan sana yakın gibi görünür."⁴⁴⁵

Kuşeyrî ise Hz. Ya'kûb'un Yûsuf ve kardeşini bulmaları için oğullarını tekrar Mısır'a göndermesini sabrının kalmadığına bağlamaktadır. Müfessir musibetler

⁴⁴¹Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât bi Tefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:200.

⁴⁴²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:324.

⁴⁴³el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:501.

⁴⁴⁴Yûsuf 12/87.

⁴⁴⁵et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, s:172.

karşısında sabrın tükenmesinin kurtuluşa yaklaşıldığının işareti olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁶

Dâyetefsirinde, Hz. Ya'kûb oğullarına Mısır'a geri dönüp kardeşlerinin aramalarını istemesini işârî olarak şöyle tefsir etmektedir: "Hakk'a talip olan herkese kalp Yûsuf'unu ve sır Bünyamin'i aramak farzdır." Ayrıca müfessir, kişinin Rabbini aramaktan vazgeçmesini de kâfirlik olarak tanımlamaktadır.⁴⁴⁷ Müridin bu arayışın sonunda onları bulmaktan ümidini kesmemesi gerekir. Ayrıca bu arayışın sonucunda kalbini bulanların Rabbini de bulacakları unutulmaması gereken diğer bir hakikattir.

*"Ey Aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz, az bir bedel ile geldik. Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır."*⁴⁴⁸

Allah'tan bağışlanma dileyen kimse öncelikle Onun azameti karşısında kendi acizliğini dile getirmesi gerekir. İnsanın Rabbinin rızasına ulaşmak için başvuracağı en etkili kapı hiç şüphesiz acizyetini ve zilletini arz etme kapısıdır. Bu bağlamda mürid için en kıymetli vakit kendisine Cenâb-ı Hakk'ın hazinelerinin kapısının açılmasına vesile olan acizyetini idrak ettiği zamanlardır. Müridâyette Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin yaptığı gibi, sen de elindekini az ve yetersiz görerek Allah'tan rahmetini istemeye devam etmelidir. Bu hakikate dikkat çeken İbn Acîbe, "Umulur ki Hz. Yûsuf'un kardeşlerini affettiği gibi Allah da seni rahmetiyle kuşatarak affeder. Ameline ve içinde bulunduğu nimetlerin seni şımartmasına izin verme."⁴⁴⁹ demektedir. İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) ise konuyla ilgili olarak şöyle demektedir; "Ey talip, senin için zaruret ve çaresizlik kadar tesirli talep, zillet ve muhtaçlık kadar hediye almayı çabuklaştırıcı bir şey yoktur."⁴⁵⁰

*"Yûsuf, 'Siz, cahilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?' dedi."*⁴⁵¹

⁴⁴⁶Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:201.

⁴⁴⁷Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:341.

⁴⁴⁸Yûsuf 12/88.

⁴⁴⁹el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:507.

⁴⁵⁰el-İskenderî, İbnAtâullah, *Hikem-i Atâiyye Şerhi*, trc: Kastamonulu SeyyidAhmed Mahir, Sufi Kitap, İstanbul 2020, s:227.

⁴⁵¹Yûsuf 12/89.

Hız. Yûsuf'un soruyu sormasının amacı kardeşlerinin günahlarının farkına varmalarıdır. Bu fark edilişin tabi sonucu ise hiç şüphesiz tövbedir. Bu âyeti işârî olarak tefsir eden Bursevî, Hız. Yûsuf'un kardeşlerine aslında şu soruyu sorduğunu belirtmektedir; “Bu günahınızdan dolayı tövbe etiniz mi?”⁴⁵² Ayrıca sûrenin 91. âyetinde kardeşlerinin pişmanlıklarını dile getirmesi tövbe ettiklerine delil olarak kabul edilmektedir.

*“Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”*⁴⁵³

Râzî bu âyette geçen takva sahiplerini gûnahtan uzak duranlar, sabredenleri ise başlarına gelen belalar karşısında isyan etmeyenler olarak tanımlamaktadır. Bu şekilde davrananların mükâfatlarının zâyî olmayacağını ifade etmektedir.⁴⁵⁴

*“Yûsuf şöyle dedi: ‘Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.’”*⁴⁵⁵

Dâye âyetin sonunda ki; “O, merhametlilerin en merhametlisidir” ifadesinin Allah'ın has kullarına ve onların anne-babalarına merhametiyle tecelli edeceğini ifade etmektedir.⁴⁵⁶

Kıssayı baştan sona inceleyecek olursak Hız. Yûsuf'un kuyuya atıldıktan sonra Mısır'a getirildiğini ve bu seyahat sayesinde çeşitli imtihanlardan geçerek Mısır meliki olduğunu görüyoruz. Bir manada kuyuya atılması melik olmasına giden yolu açmıştır. Bu hususa dikkat çekmek için Hız. Yûsuf kardeşlerine dua etmiştir. Ayrıca Hız. Yûsuf kardeşlerinin Mısır'a gelmeleri sayesinde insanların kendisinin Hız. İbrahim'in torunu olduğunu öğrendiğine işaret ederek bu dua ile onlara teşekkür etmektedir.⁴⁵⁷

3.2.21. Hız. Yûsuf'un gömleğini babasına göndermesi

*“Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecekturuma gelir; bütün ailenizi de bana getirin.”*⁴⁵⁸

⁴⁵²Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:225.

⁴⁵³Yûsuf 12/90.

⁴⁵⁴er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:333.

⁴⁵⁵Yûsuf 12/92.

⁴⁵⁶Dâye, Necmeddin, *Alâüddevle-i Simnâni, Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:343.

⁴⁵⁷Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s)*, s:162; er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:337.

⁴⁵⁸Yûsuf 12/93.

Hız. Yûsuf kıssasında hiç şüphesiz gömlek çok önemli bir yere sahiptir. İlk olarak kuyuya atıldıktan sonra kanlı bir şekilde Hız. Ya'kûb'a getirilen gömlek daha sonra Hız. Yûsuf'a Züleyha'nın sahip olmak istemesiyle ilgili âyetlerde de geçmektedir. Hız. Yûsuf'un gönderdiği gömleğin Hız. Ya'kûb'un gözüne sürülünce yeniden görmeye başladığını görüyoruz. Dâye bu kalbin (Hız. Yûsuf) sahip olduğu gömleğin cennet elbisesi olduğunu ve ruhun (Hız. Ya'kûb) gözüne sürülür sürülmez açıldığını ifade etmektedir. Bu tefsirden hareketle müfessir tasavvufta şeyhlerin müritlerinin olgunlaşmasına katkı sunması için kendi cübbelerini onlara giydirdiklerini belirtmektedir.⁴⁵⁹

İbn Acîbe, görmenin mutasavvıflara göre iki şekilde olduğunu beyan eder. Bunların ilkinin baş gözüyle olduğunu ve buna “*basar*” denildiğini aktaran müfessir ikincisinin ise kalp gözüyle olan “*basîret*” olduğunu söylemektedir. Kalp gözünün şariat ve hakikat nurlarını gördüğünü, kalbi küfrün karanlığının sardığı zamanlarda ise kalp gözünün bir şey göremez hale geldiğini beyan eder. Kalp sahibinin nefsinin isteklerinin peşinden gitmesi neticesinde gaflete düşeceğini, gafletin ilacının ise hakikat gözüne, marifet gömleğinin atılması olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁰

“*Kafile Mısır'dan ayrılınca babaları, 'Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!' dedi.*”⁴⁶¹

Râzî, Mısır ile Hız. Ya'kûb'un yaşadığı yerin yakın olmasına rağmen imtihan gereği Hız. Yûsuf'un haberinin babasından gizlendiğini belirterek imtihanın sona ermesi nedeniyle Hız. Ya'kûb'un ona gelen gömleğin kokusunu aldığını belirtmektedir. Müfessire göre kolay olan her şey imtihan anında zor, zor olan işler ise imtihanın bitmesiyle kolaylaşmaktadır.⁴⁶²

“*Yanındakiler ise, 'Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın' dediler.*”⁴⁶³

Bu âyet işârî olarak tefsir edildiğinde, kastedilen eski şaşkınlığın hiç şüphesiz Hız. Ya'kûb'un Hız. Yûsuf'a yani; aklın kalbe olan düşkünlüğü manası ortaya

⁴⁵⁹Dâye, Necmeddin, Alâüddeve-i Simnâni, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:343.

⁴⁶⁰el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:510-511.

⁴⁶¹Yûsuf 12/94.

⁴⁶²er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:339.

⁴⁶³Yûsuf 12/95.

çıkılmaktadır.⁴⁶⁴ Hz. Ya'kûb'un bu şekilde kınandığına dikkati çeken bir diğer yorumda ise aşığın her zaman kınanacağına da işaret edilmektedir.⁴⁶⁵ Aşığın sevgilisine olan özleminden dolayı dile getirdiği sözler herkes tarafından tam manasıyla anlaşılamayabilir. Bundan dolayı sözün hakikatini bilmeyenler aşığı ayıplamaktan geri durmazlar.

“Müjdecî gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Yâkub tekrar görür hale geldi.”⁴⁶⁶

İnsan ruhu dünyaya en safi şekilde gelmektedir. Dünyaya bağlanıp sevgisini kalbine aldığı andan itibaren o safiyetini kaybederek (manevi olarak) görmez olur. Müjdecinin (kalpten gelen ilahi nurların etkisiyle) gelerek gömleği yüzüne sürmesiyle kalp (manevi olarak) yeniden görmeye başlar.⁴⁶⁷

Gömlekten maksat bazılarına göre kuyuda Yûsuf'u koruyan ve Hz. İbrahim'den gelen kumaş iken, işârî tefsir alanında çalışma yapan müfessirlere göre ise kalbin vahdet bulup Allah'ın sıfatlarıyla nitelendiğinde büründüğü manevi örtüdür.⁴⁶⁸ Kalp kemâlât makamına ulaşmak için işin evvelindeyken ruh'a muhtaçtır. Ne zaman ki kalp bu feyizleri elde edebilecek hale gelir o zaman da ruh kalbe muhtaç hale gelir. Bu ikisinin misali yağ ve lamba gibidir. Başlangıçta lamba yağa muhtaç gibi görünse de sonradan yağ yanabilmek için lambaya muhtaç hale gelir.⁴⁶⁹

3.2.22. Hz. Yûsuf'un anne ve babasına kavuşması

“Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: ‘Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkartıp buraya) getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz rabbim dilediğine çok lütuflukârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁴İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:577.

⁴⁶⁵Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:235.

⁴⁶⁶Yûsuf 12/96.

⁴⁶⁷Dâye, Necmeddin, *Alâüddeve-i Simnâni, Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:345.

⁴⁶⁸İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:577.

⁴⁶⁹Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:236.

⁴⁷⁰Yûsuf 12/100.

Âyetin tefsirinde karşımıza hem zâhirhemde bâtin ehlinin kabul ettiği bir büyük hakikat çıkmaktadır. Tüsterî bu âyetten yola çıkarak Allah'ın izni olmadan zâhirî hadiseler meydana getiremeyeceği gibi yine Onun izni olmadan hiç kimsenin ilahi rızaya ulaşamayacağı belirtmektedir.⁴⁷¹

İbnü'l-Arabî'ye göre ise, bu âyetle nefis ve aklın diğer manevi kuvvetlerden daha üstün olduğuna işaret vardır. Secdeye kapanmaları ise; nefis ve aklın diğer bütün kuvvetleri tek bir emirle kendilerine itaat ettiklerini göstermektedir.⁴⁷²

Dâye ise âyetle geçen zindanın, geçici dünya nimetlerini temsil eden varlık zindanı olduğunu ve bunun beşeriyet kuyusundan kurtulmaktan daha faziletli olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷³

Bu âyete verilebilecek bir diğer işârî mana ise şudur; Hz. Yûsuf'un kalp olarak te'vil edildiğini daha önce kiâyetlerin tefsirinde belirtmiştik. Kalp aynı zamanda arşı temsil ettiğinden Hz. Yûsuf'a secde edenler aslında arşa dolayısıyla arşın rabbi olan Allah'a secde etmiş olmaktadır.⁴⁷⁴

*“Ey rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!”*⁴⁷⁵

Tüsterî'ye göre; bu âyetle geçen duada üç önemli husus dikkat çekmektedir: Bunlar, kişinin ihtiyacını talep etmesi, fakirliğini belirtmesi ve iradesini ortaya koymasındır. Bu âyetin işârî tefsiri şöyledir: “Ben ölümüm ve hayatımla sana teslim oluyorum, işlerimi hiçbir sebebe dayanmadan sana havale ediyorum ve artık benim için nefsimin eski haline dönüş yoktur.”⁴⁷⁶

Kuşeyrî ise Hz. Yûsuf'un duasındaki üslubuna dikkat çekmektedir. Duadan önce “Ey gökleri ve yeri yaratan!” hitabıyla Allah'ı sena etmesini bundan sonra “Müslüman

⁴⁷¹et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, s:172.

⁴⁷²İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c:1 s:579.

⁴⁷³Dâye, Necmeddin, Alâüddeve-i Simnâni, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:346.

⁴⁷⁴Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:245.

⁴⁷⁵Yûsuf 12/101.

⁴⁷⁶et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, s:172.

olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!” duasında bulunmasını velayet ehlinin bir özelliği olarak ifade etmektedir.⁴⁷⁷

Ölümü isteme hususunda ise Râzî, kemâlât makamına ulaşan bir kimsenin ölümü istemesinde bir mani olmadığını söylemektedir.⁴⁷⁸

Bursevî ise burada bir önceki âyette zikredilen nimetin tamamlanması hususuna atıf yapıldığını belirterek şöyle demektedir: Hz. Yûsuf’un “*Müslüman olarak canımı al.*” duasıyla ömür nimetinin tamamen ermesi işâret edilmektedir.⁴⁷⁹ Ayrıca bu âyette Hz. Yûsuf Rabbinin nimetlerini zikretmektedir. Bu hatırlatmadan sonra dua ile âyet bitmektedir. İbn Acîbe, sâlih ameller işleyip kemal makamında olanların dünyada kalmayı istemelerinde bir sakınca görmemektedir. Zira onlar ahiretteki güzel yerleri için daha fazla gayret göstermek için dünyada kalmayı dilemektedirler.⁴⁸⁰ Ahiret kaygısı taşıyan insanlar dünyada yaşadıkları müddetçe Allah’a ibadet ederek güzel bir ömür geçirirler. Ömürlerinin uzun olması onların güzel işlerinin artmasına neden olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususa dikkat çekerek şöyle buyurmuştur; “*İnsanların en hayırlısı ömrü uzun olup ameli güzel olandır.*”⁴⁸¹

“*Hâlbuki sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun. Kur’an herkes için ancak bir hatırlatma ve öğüttür.*”⁴⁸²

Dâye, Peygamberlerin yapmış oldukları tebliğe karşılık insanlardan ücret istememelerinin bizlere şu hakikati hatırlattığını belirterek şöyle demektedir; “İlahî âlem beşeri âleme muhtaç değildir. İlahî âlemin kendisi kâmil olduğundan bu hususta beşeri âleme ihtiyacı yoktur.”⁴⁸³ Bu tefsire göre Peygamberler insanların ebedi kurtuluşuna vesile olmalarına rağmen yapmış oldukları bu iyiliğe, karşılık beklememektedirler. Bunun asıl nedeni Peygamberlerin ilahî âlemi temsil etmeleridir. İlahî âlemin sahibi ise yaratılmışlara muhtaç değildir.

⁴⁷⁷Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât biTefsiri'l-Kur'an*, c:2, s:210.

⁴⁷⁸er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c:13, s:355.

⁴⁷⁹Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, c:9, s:250.

⁴⁸⁰el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:520.

⁴⁸¹Tirmizi, Birr, 21.

⁴⁸²Yûsuf 12/104.

⁴⁸³Dâye, Necmeddin, *Alâüddevle-i Simnâni, Te'vilâtü'n-Necmiyye*, c:3, s:347.

“Onların çoğu ortak koşmadan Allah’a iman etmezler.”⁴⁸⁴

Tüsterî, insanların çoğunun ilah olarak Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmadıklarını, fakat mesele kulluk yapmaya gelince, o zaman kötülüğü emreden nefse uyarak gizli bir şekilde şirk koştuklarını belirlemektedir. Bu şirkin yapılan amellerin amacını Allah rızasından saptıran riya olduğunu belirtelim. *“Şirk, karanlık gecede Safa tepesinde yürüyen karıncanın ayak sesinden daha gizlidir”⁴⁸⁵* hadisini hatırlatan müfessir bu tehlikenin ne kadar sinsi bir şekilde var olduğunu da bildirmektedir.⁴⁸⁶

Kuşeyrî de şirki iki kısma ayırarak büyük olanın Allah’a ortak koşmak olduğunu küçük olanın ise, ibadetlere riyanın karışması olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁷

İbnAcîbe ise, bu âyetten şöyle bir işârî mana çıkarmıştır: “Sen velâyet makamına ulaşmaları için aşırı derecede hırs göstersen de insanların çoğu ona ulaşamazlar çünkü seçkin veliler her devirde çok az bulunur. Allah Teâlâ, ‘Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdı’⁴⁸⁸ buyurmuştur.”⁴⁸⁹

“Allah tarafından onlara kuşatıcı bir azabın gelmesi veya onlar farkında olmaksızın kıyametin ansızın kopması karşısında kendilerini güvende mi hissediyorlar?”⁴⁹⁰

İşârî tefsirin özelliklerinden birisi de, yapılan bazı yorumların âyet lafızlarıyla bağlantısının olmadığını düşünülmesidir. Dâye’nin bu âyetle ilgili tefsiri de buna bir örnek teşkil etmektedir. Müfessir âyette geçen “kıyamet” ifadesi ile hiçbir sebebe bağlı olmaksızın sırf Allah’tan kaynaklanan aşka işâret olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca müfessir ilahi aşkın Allah’ın bir çeşit azabı olduğunu belirtmektedir.⁴⁹¹ İlahi aşk ehlinin dünya hayatı boyunca bela ve musibetten kurtulmadıkları göz önüne alınacak olursa bu tespitin ne kadar yerinde olduğu daha iyi bir şekilde anlaşılabacaktır.

⁴⁸⁴Yûsuf 12/106.

⁴⁸⁵Taberani, Mu’cemü’l-evsat, IV/10, hadis no:3479.

⁴⁸⁶et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, s:172.

⁴⁸⁷Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s:212.

⁴⁸⁸Sebe 34/13.

⁴⁸⁹el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, c:4, s:524.

⁴⁹⁰Yûsuf 12/107.

⁴⁹¹Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te’vilâtü’n-Necmiyye*, c:3, s:348.

*“De ki: ‘İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah’a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz). Allah’ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim.”*⁴⁹²

Hız. Yûsuf insanlara tebliğ vazifesini ifa ederken şu hakikati de hatırlatıyordu; “Ben (tebliğ) vazifemi yerine getiririm. Fakat hidayet benim elimde değildir. (Allah’ım) Muhakkak hidayet sendendir.”⁴⁹³

Kuşeyrî de âyette geçen basiret sahiplerinin görünen konuları açıklayabildiklerini, kapalı olan konularda da bilgi sahibi olduklarını ifade etmektedir.⁴⁹⁴

Bu âyet hakkında yapılan diğer bir işârî tefsir ise şöyledir; Kulun diğer insanları Rabbine daveti, kendisi bâsiret ehli oluncaya kadar sıhhatli bir şekilde olmaz. Bunu hakkıyla yapmak isteyen kimse de taklit hali ortadan kalkmalı ve hakikatleri müşahade edebilmelidir.⁴⁹⁵

*“Senden önce de şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını peygamber göndermedik. İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Sakınanlar için ahiret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”*⁴⁹⁶

Âyette gönderilen Peygamberlerin erkek olma vasfına atıf yapılmaktadır. Bu sıfat bilinen manada (kadının karşılığı olan) erkekliğe işaret ettiği gibi, Allah yolunda hevâ ve heveslerine tabi olmayan kimseleri de kastetmektedir. Yine bu kimseler ceset ve mülk kasabalarından değil, vahiy ve melekût şehirlerinden seçilen erlerdir.⁴⁹⁷

Peygamberler gibi velilerin de birçoğu şehirlerden ve yerleşim yerlerinden çıkmıştır. Velâyet Allah’ın dilediği kuluna vermiş olduğu bir emanetidir. Veliler genellikle şehrin ilmi birikimini aldıkları gibi, insanlardan uzak olan hakikat sırrına da ulaşmışlardır.⁴⁹⁸

⁴⁹²Yûsuf 12/108.

⁴⁹³et-Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, s:172.

⁴⁹⁴Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu’l-İşârât biTefsiri’l-Kur’an*, c:2, s:213.

⁴⁹⁵el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, c:4, s:524.

⁴⁹⁶Yûsuf 12/109.

⁴⁹⁷Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te’vilâtü’n-Necmiyye*, c:3, s:348.

⁴⁹⁸el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd*, c:4, s:532-533.

“Nihâyet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir.”⁴⁹⁹

Allah’ın yardımı, ısrarla kendi kusurlarını gören ve kurtuluşu ondan bekleyen kimselere hiç beklemedikleri anda ulaşır. Bu yardım hiç şüphesiz Allah’ın dilediği kimselere ulaşır onların dışındakiler için ise bir kurtuluş yolu yoktur. Bursevî, bu âyette Allah’ın yardımının peygamberlerini sıkıntıdan kurtaracağına ve onları yalanlayan ümmetlerinin azapla helak edileceklerine işâret olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁰

“Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur’an, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidâyettir.”⁵⁰¹

Dinimize göre yaratılmışların tefekkür edilmesi kişinin Allah’ın büyüklüğünü idrak edebilmesi için büyük bir öneme sahiptir. Sûrenin son âyeti de bu hakikate dikkat çekmektedir. İbnAcîbe, bu âyetin işârî tefsirinde tefekkür yoluyla kulun ibret alacağı hususları beş kısma ayırmıştır;

- a.) Dünyanın an be an yıkılıp gittiğini tefekkür etmek. Bu tefekkür dünyanın fani olduğu hakikatinin anlaşılmasını sağlar. Böylece insan dünya sevgisini kalbinden atabilir.
- b.) Ahiretin ebediliği ve nimetlerinin tefekkür edilmesi. Bu tefekkür ise ahiret için gayretle çalışılmasına neden olur.
- c.) Cenâb-ı Hakk’ın insana verdiği nimetleri tefekkür etmek. Zâhirî ve bâtınî nimetlerin tefekkür edilmesi insanı şükretmeye sevk etmektedir. Şükrün neticesi ise hiç şüphesiz nimetlerin artmasıdır.
- d.) İnsanın kendi ayıp ve kusurları hakkında tefekkür etmesidir. Bu şekilde düşünen kimse hatalarından vazgeçmek için çaba sarf edecektir.
- e.) Allah’ın yaratmış olduğu kâinattaki değişik varlıkları ve ilahi tecellileri düşünmek. İnsan böylece Allah’ın büyüklüğünü idrak edebilir.⁵⁰²

⁴⁹⁹Yûsuf 12/110.

⁵⁰⁰Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l Beyân*, c:9, s:268.

⁵⁰¹Yûsuf 12/111.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ

Tefsir ilmi Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamayı nedeniyle son derece büyük bir öneme sahiptir. İslâm inancına göre son kutsal kitap olan Kur'an, ona inanan her Müslümanın öğrenmesi ve öğrendiklerini hayatına uygulaması gereken emirlerin bütünüdür. Tefsir, kendi içerisinde birçok alt dallara ayrılan ve araştırma alanına göre sınıflandırmaya gidilen detaylı bir ilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alt dallardan birisi olan İşârî tefsir ise, âyetlerin ilk bakışta ortaya çıkmayan derin bir gözlem gücü ve kavrama kabiliyetine sahip olanların ulaşabildiği bir açıklama yöntemidir.

Kur'an'da bir anlatım tarzı olarak kıssalar ayrı bir yere sahiptirler. Anlatılmak istenen konular kıssalar sayesinde örneklendirilerek daha anlaşılır olarak sunulmaktadır. Bir anlatım tarzı olarak ele alınacak olursa bazen uzun metinlerle aktarılamayan hakikatleri, kısacık bir örnekleme ile izah etmek mümkün olmaktadır. Geçmiş toplumlar ve onlara Allah'ın kelamını tebliğ eden peygamberlerin yaşamış oldukları olaylar aynı tebliği ulaştırmakla görevli olan devrin peygamberi ve bu tebliğe muhatap olan insanlar için ibret alınması gereken bir tecrübe paylaşımı anlamına gelmektedir. İlahi emir karşısında insanların farklı zamanlarda yaşamış olsalar dahi birbirine yakın tepkiler vermeleri ise bu örneklerin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kur'an'da geçmiş kavimlerin kıssaları anlatılmaktadır. Vahyi ulaştırmakla görevli olan peygamberlerin bir kısmı kavimlerinin isimleri de zikredilerek bizlere anlatılmaktadır. Bu kıssaların her biri içerdiği muhteva nedeniyle ayrı bir güzelliğe sahiptir. Fakat araştırmamıza konu olan Hz. Yûsuf kıssası bizzat Allah tarafından zikredilen kıssaların en güzeli olarak isimlendirilmektedir. Çalışmamızda bu kıssanın neden böyle isimlendirildiğini açıklamaya çalıştık. Hz. Yûsuf'un hayatını baştan sona anlatan sûre olması nedeniyle Yûsuf sûresini inceledik.

Hız. Yûsuf'un hayatı çalışmamızda açıkladığımız gibi bir insanın karşılaşılabileceği her türlü sıkıntı ve imtihanı barındırması açısından incelenmeye değer

⁵⁰²el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c:4, s:536-537.

bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir insan ve peygamber olarak karşılaştığı sıkıntılar karşısında vermiş olduğu imtihan ise bizler için çok büyük bir örneklik arz etmektedir.

İşârî tefsiri bir ilim sahası olarak gören mutasavvıflar olduğu gibi, yapılan çalışmaları bir ilim alanı olarak değerlendirmeyen ilim insanları da ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda her iki görüş sahiplerinin görüşlerini, delilleriyle aktarmaya gayret gösterdik.

Belalar karşısında Hz. Yûsuf'un göstermiş olduğu davranışların görünen bir yorumu olduğu gibi ayrıca derin bir düşünme sonucu ortaya çıkan işârî bir boyutu da bulunmaktadır. Nefsin ıslahını ve kâmil bir insan olmayı hedef alan tasavvuf ilmi ise işârî tefsir metodunu kullanarak Kur'an'daki kıssalardan nefsin terbiyesi için gerekli olan usul ve yöntemleri tespit etmektedir. Ayrıca işârî tefsir yöntemi sayesinde ilk bakışta olumsuz gibi görünen hadiselerin derinlemesine incelendiğinde birçok hayırlara kapı araladığını da çalışmamızda anlatılmaktadır.

Yûsuf sûresinde yer alan olayların işârî tefsirlerde çok değişik şekillerde açıklandığını görmekteyiz. Bunun en temel nedenlerinden biri hiç şüphesiz işârî tefsir ile te'vil yapan müfessirlerin yöntemlerinde benimsedikleri farklılıklardır. Ayrıca ortaya çıkan yorum ve tefsirlerin insan ruhu ve kalbi gibi soyut nesnelere hitap etmesinin de yorumların fazla olmasında etkisi büyüktür. Yapılan tefsirlerin bir kısmı işârî tefsir içinde akla gelebilen ilk konular olabildiği gibi bazıları ise çok uzun düşünme ve değerlendirme süreçlerinin neticesinde ortaya çıkabilmektedir.

Bu sûrenin öznesinin bir peygamber olarak kemâl makamına sahip olması da nefsi ıslah edip bu makama ulaştırmayı hedefleyen mutasavvıflar için başka bir öneme sahiptir. Hz. Yûsuf'un karşılaştığı zorlukların sebeplerinin tasavvuf alanında ıslah edilmek istenen fena ahlaklardan olması da (şehvet, kıskançlık, makam hırsı gibi) yapılan işârî tefsirlerin fazlalaşmasının bir başka nedenidir. Bütün bu bilgilerin ışığında insanın sahip olduğu manevi hastalıkların tespit edilerek tedavilerinin sunulması hususunda bu sûre bizlere büyük bir imkân sağlamaktadır.

Araştırmamızı, tefsir sahasında hemen herkes tarafından kabul gören usûl ve tefsir kitaplarından faydalanarak hazırladık. Bir âyetteişâret edilen farklı hususları da farklı tefsirlerden istifade ederek açıklamayı uygun gördük. Ayrıca daha önce farklı sûreler konu edinilerek hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerini de inceleyerek özgün bir çalışma ortaya çıkarmayı amaçladık.

Sonuç olarak nefsin terbiye edip manevi olarak ilerlemek isteyen herkesin bir örneklik olarak peygambere ihtiyacı olduğu gibi, kıssaların ilk bakışta görünmeyen işârî tefsirlerine ve te'villerine de ihtiyacı vardır. Ancak bu sayede iki farklı karaktere ve yüze sahip olan olayları tam olarak anlayabiliriz. İlmin sahip olduğu farklı yönleriyle anlaşılması ancak bu şekilde mümkün olabilir. Allah'ın kelamını tam anlayabilmek için ona sığınıyoruz. Tevfik ve inayet ancak Allah'tandır.

KAYNAKÇA

- Abdulgaki, Muhammed Fuad, *el-Mu‘cemü’l-müfrehes li-elfâzi’l-Şur‘âni’l-Kerîm*, Daru’l-Kutubi’l- Mısıriyye, Kahire 1944.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafâ*, Darul İhya et-Türasul Arabî, Beyrut 1985.
- Akpınar, Ali, İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)’nin Besmele Tefsiri, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 9, İstanbul 2002.
- Âlûsî, ŞehabeddinMahmud, *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsîri’l-Şur‘âni’l- ‘azîmve’s-seb‘i’l-mesânî*, Kahire 1937.
- Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969.
- Ateş,Süleyman,*İşârî Tefsir Okulu*, Ankara Üniviversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- Ay, Mahmut, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tefsir Bölümü*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ahmed b. Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından “el-Bahru’l-Medîd”, İstanbul 2010.
- Aydınlı, Abdullah, “Merfû” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, Ankara 2004.
- Aydınlı, Abdullah, “Mevkuf” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, Ankara 2004.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Semerkand Yayınevi, İstanbul 2014.
- Birişik, Abdulhamit, “Tefsir” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 2011.
- Birişik, Abdulhamit, “Yûsuf Sûresi” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 2013.
- Bolbay, M.Naci, “Delâlet” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 1994.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’lBeyân*, trc. Murat Sülün, Erkam Yayınları, İstanbul 2014.
- Canbulat, Mehmet, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2015.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V Yayınları, Ankara 2018.

Dâye, Necmeddin, Alâüddevle-i Simnâni, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

D.İ.A, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, “Tabiîn” md., <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/tabiiin>, erişim: 07.04.2022 Saat: 00:59.

Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1955.

Gazzâlî, Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

Gümüş, Sabahattin, Muhammed b. Abdillâh b. Ali el-Hudayrî, *Tefsîru't-Tâbiîn*, F.S.M. İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, sayı: 7 (Bahar). İstanbul 2016.

Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, (trc. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 2018.

İbn-i Kesîr, *ed-Dürrü'n-Nesir fî'htisâri Tefsîri'l-Hâfiz İbn Kesîr*, Hayat Yayınları, Ankara 2021.

İbn-i Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, Yay. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1991.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, trc. Vahdettin İnce, Kitsan Kitap, İstanbul 2008.

İlhan, Avni, “Bâtîniyye” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 1992.

İskenderî, İbn Atâullah, *Hikem-i Atâiyye*, trc: Kastamonulu Seyyid Ahmed Mahir, Sufi Kitap, İstanbul 2020.

Kandemir, Mehmet Yaşar, “Hadis” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 1997.

Kandemir, Mehmet Yaşar, “Muâz bin Cebel” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 2005.

- Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2015.
- Kaya, Remzi, *Kur'an'ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri*, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:11 sayı:2, Bursa 2002.
- Kettân, Menna, *Mebahis fi Ulûmul Kur'an*, MektebetulVehbet, Kahire 2000.
- Kevâşî, Ahmed b. Yûsuf, *TelhîsüTebşirati'l-Mütezekkîr ve Tezkireti'l-Mütebassır*, SülemaniyeKtp., Ayasofya, nr. K.90. vr. 30a.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, “*Letâifu'l-İşârâtbiTefsiri'l-Kur'an*”, el-HeyetuMısriyyetiÂmmetulil-Kutubi, Mısır 2000.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Buruc Yayınları, İstanbul 2016.
- Kutluer, İlhan, “Düşünme” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 1994.
- Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, İstanbul 2019.
- Paçacı, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2015.
- Polat, Fethi Ahmet, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Çerçevesinde FihimaFih'te Yer Alan Kur'an Yorumlarının Kritiği”, *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 26-28 Ekim 2007.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yûsuf (a.s)*, Erkam Yayınları, İstanbul 1984.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Alî, *Safvetüt-Tefâsîr*, Darü'l-Sâbûnî, Kahire 1980.
- Salih, Subhi, *Kur'an İlimleri*, trc. M.Sait Şimşek, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Serrâc, EbûNasr, *el-Luma'*, DârulKutubu'l Hâdis, Kahire 1960.
- Süyûti, Celaledin, *Esbâbü'nNüzûl*, Semerkand Yay., trc. AbdulcelilAlpkıray, İstanbul 2016.

- Süyûtî, Celaleddin, *el-İtkan Fî Ulûmi'l Kur'an*, Madve Yayınları, İstanbul 2016.
- Şâtıbî, İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât*, DârulKutubu'lİlmiyye, Beyrut 2004.
- Şengül, İdris, “Kıssa” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, Ankara 2002.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınevi, İstanbul 1996.
- Taftâzânî, Saduddin, *Şerhu'lAkâid (Kelam ilmi ve İslâm Akaidi)*, trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- Tahrâlî, Mustafa, *Kur'an ve Tasavvuf*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.
- Tosun, Necdet, “Sır” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 2009.
- Türer, Osman, “Latife” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 2003.
- Tüsterî, Muhammed Sehl b. Abdillâh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Darü'l-Haram lit-Türâsi, Kahire 2004.
- T.D.K. Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>, erişim: 22.06.2022 Saat:19:49-50.
- Uludağ, Süleyman, “Bâtın İlmi” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 1992.
- Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir” md. D.İ.A, T.D.V Yayınları, İstanbul 2001.
- Yazır, ElamlılıM.Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 2020.
- Yüce, Abdulhakim, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Bölümü*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), *Fahraddin Er-Razî'nin MefatihulĞayb Adlı eserindeki İşâri Tefsir Yönü*, Erzurum 1992.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîrvel-Mufessirûn*, DârulHadîs, Beyrut 2005.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin, *Tefsirde Aşırı Yorumlar*, trc. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.
- Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhânfi'ulûmi'l-Kur'an*, Darü'l-Hadîs, Beyrut 1994.

Zerzûr, Muhammed Adnan, *Ulûmul Kur'an Medhel Îlâ Tefsîrul Kur'an ve Beyânul'câzuhu*, el-Mektebetulİslâmiyye, Şam-Beyrut 1981.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân*, Beka Yayınları, İstanbul 2015.

